

Радієвська Тетяна Миколаївна

старший науковий співробітник
сектору “Археологія доби каменю-бронзи”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
tetyana_arch@ukr.net

Себта Тетяна Миколаївна

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України
(Київ, Україна)
sebta@ukr.net

Сорокіна Світлана Анатоліївна

завідувач сектора
“Археологія доби каменю-бронзи”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
zlakosh@ukr.net

Radiyevska Tetyana

Senior research fellow,
Sector ‘Archaeology of Paleolithic-Bronze Age’,
Research department of preservation of funds,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

Sebta Tetyana

candidate of historical sciences (PhD),
Senior research fellow,
Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and
Source Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Sorokina Svitlana

head of the sector ‘Archaeology of Paleolithic-Bronze Age’,
Research department of preservation of funds,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

З ІСТОРІЇ ЗБРАНЬ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПЕРЕМІЩЕННЯ НА ЗАХІД ТА РЕСТИТУЦІЯ ЗБІРОК У 1943–1948 РР.

ON THE HISTORY OF THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY: DISPLACEMENT TO THE WEST AND RESTITUTION IN 1943–1948

Анотація

Зібрання колишнього Крайового музею до- і ранньої історії у Києві, утвореного у 1942 р., головним чином, на основі археологічних збірок Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (нині – Національний музей історії України) та Інституту археології АН УРСР (нині – НАН України), за розпорядженням німецької цивільної адміністрації були вивезені силами Оперативного штабу райхсляйтера Розенберга у вересні-жовтні 1943 р. до Кракова, а звідти до німецького м. Гьохштедт у Баварії. В ході повоєнної реституції зібрання повернулися з Німеччини до музею. На підставі опублікованих переліків вивезених у Німеччину колекцій, експонатів і допоміжних матеріалів та реституційних актів був проаналізований кількісний та якісний склад збірок НМІУ до вивезення, на час вивезення та після реституції.

Ключові слова: Національний музей історії України, Центральний історичний музей, реституція, Гьохштедт, культурні цінності, Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга

Summary

The Collections of the Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte, founded in 1942 and based mainly on the archaeological collections of the Shevchenko Central Historical Museum (now the National Museum of Ukrainian History) and the Institute of Archaeology of the Academy of Science of USSR (now the National Academy of Science of Ukraine), were taken out by the German civil administration through the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in September–October 1943 to Krakow and then to the German city Höchstädt in Bavaria. In the course of the post-war restitution these collections were returned from Germany to the museum. Basing on the published lists of the removed to Germany collections, exhibits and accessory materials, it is possible to analyze quantitative and qualitative compound of the NMUH collections not only before and during removal, but also after its restitution.

Keywords: Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte, National Museum of Ukrainian History, Central Historical Museum, restitution, Höchstädt, cultural values, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg

Друга світова війна у сфері культури позначилася значними переміщеннями культурних цінностей. В Україні під час війни відбулося два масових переміщення культурних цінностей – у 1941 р. на схід та у 1943–1944 рр. на захід, спричинені у першому випадку наступом Вермахту, у другому – Червоної армії. Наприкінці війни та після капітуляції Німеччини відбулося ще одне велике переміщення культурних цінностей – вже у зворотній бік, пов'язане з реєвакацією зі сходу та реституцією з Німеччини. У всіх цих процесах чільне місце посідали збірки Національного музею історії України (далі – **НМІУ**), у 1935–1943 рр. Центральний історичний музей ім. Т. Г. Шевченка (далі – **ЦІМ**)¹.

Наразі автори ставлять за мету розглянути і порівняти два взаємопов'язані напрямки переміщення збірок НМІУ – в ході евакуації на захід у 1943–1944 рр. та реституції у 1945–1948 рр.

У роки нацистської окупації Києва (19.09.1941–5.07.1943) більшість збірок ЦІМ була у складі Крайового музею до- і ранньої історії (Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte in Kiev) у Києві (далі – **КМДРІ**), який до січня 1943 р. називався Музей до- і ранньої історії, а середмісцевих співробітників – Археологічний музей². Він

1 Про евакуацію збірок ЦІМ (нині – НМІУ) у 1941 р. на схід див. *Кот С.* Евакуація українських музеїв 1941 року: Загублені реліквії // Київ. – 1993. – № 6. – С. 152–155; *Кот С.* Друга світова війна і доля культурних цінностей України: переміщення і втрати // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. – Кн. 2. – К., 2011. – С. 231–276; *Себта Т.* Києво-Печерська Лавра на початку Німецько-радянської війни та під час нацистської окупації (1941–1943) // Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи. – К., 2016. – С. 17–26. Про евакуацію збірок ЦІМ на захід у 1943–1944 рр. див. *Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С.* Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до- і ранньої історії в Києві у 1943–1945 рр. // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 20 / 21. – Т. 24/25. – К., 2018 (у друці).

2 Детально про цей музей див. *Сорокіна С., Завальна О.* Німецький археолог доктор Пауль Грімм і створення у Києві Музею до- і ранньої історії у 1942 році // Наукові записки. Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2014. – Т. 28. – С. 440–464; *Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т.* Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ) // Археологія & Фортифікація України. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 288–295; *Вони ж.* Музей до- і ранньої історії у Києві (1942–1943): структура та персональний склад // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. I. – Ч. 1. – К., 2016. – С. 210–229; *Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С.* Документи свідчать: вивезення на захід...

був створений Окружним управлінням до- і ранньої історії Київської генеральної округи приблизно у червні–липні 1942 р., яке в свою чергу було утворено 12 березня 1942 р.³ КМДРІ розміщувався у колишньому Музеї Леніна (нині – Київський міський будинок учителя) по вул. Володимирській, 57 і об'єднував археологічні збірки ЦІМ, Центрального антирелігійного музею УРСР (нині – його правонаступник Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, далі – **НКПІКЗ**), Інституту археології (далі – **ІА**) та Інституту геологічних наук АН УРСР⁴. Лівову частку зібрання КМДРІ становили археологічні збірки, частина не евакуйованої на схід нумізматичної колекції, архів, фототека і бібліотека ЦІМ, на другому місці за обсягом матеріалів були фонди ІА, зокрема, збірка Дніпрогесівської експедиції⁵ (1927–1932), фототека, архів і бібліотека⁶. Очолювали КМДРІ: до листопада 1942 р. др. Пауль Грімм, приблизно до середини січня 1943 р. тимчасово Йозеф Бенцінг, керівник відділу науки і культури (ІІ) Генералкомісаріату у Києві⁷, з другої половини січня 1943 р. проф. Рудольф Штампфус⁸.

У вересні-жовтні 1943 р. за наказом штадткомісара Києва про евакуацію цивільних установ міста та за розпорядженням уповноваженого з до- і ранньої історії Райхсміністерства окупованих східних територій проф. Ганса Райнерта силами Оперативного штабу райхслайтера Розенберга (далі – **ЕРР**) до Кракова було вивезено 6 вагонів археологічних зібрань, окремих експонатів, допоміжних матеріалів, архів та бібліотека КМДРІ, звідти у лютому 1944 р. – у м. Гьохштедт у Баварії, а після закінчення війни вже американцями – у Мюнхен⁹.

Історія вивезення колекцій КМДРІ наразі добре висвітлена в історіографії. Т. Себта дослідила склад документації Краківської філії Оперативного штабу райхслайтера Розенберга за жовтень-грудень 1943 р.¹⁰, яка опікувалася вивезеними до Кракова збірками КМДРІ та інших музеїв України. Діяльність Краківської філії ЕРР побіжно розглянули Ю. Коренюк та С. Кот у дослідженні про долю михайлівських пам'яток¹¹, а її особовий склад – Н. Кашеварова¹². У збірнику документів *“Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни”* у документах та коментарях висвітлюються різноманітні аспекти діяльності ЦІМ–КМДРІ¹³, зокрема вивезення у вересні-жовтні 1943 р. збірок у Краків¹⁴. Німецький дослідник Р. Зайц¹⁵ дослідив перебування культурних цінностей з музеїв України у 1944–1945 рр. у Гьохштедтському замку та їхню післявоєнну долю, опублікував документи про вивезення культурних цінностей та діяльність відповідних німецьких інституцій. Автори цієї статті опублікували складені у Кракові переліки збірок, експонатів і допоміжних матеріалів, вивезених з КМДРІ у вересні-жовтні 1943 р.¹⁶

Останню ланку в дослідженні долі вивезених збірок КМДРІ становить реституція цих збірок у 1947 р. з Мюнхенського центрального збирного пункту (Munich Central Collecting Point, далі – **МЦЗП**), куди їх протягом 4 листопада – 20 грудня 1945 р. доправили американці з Гьохштедта, і повернення їх у Київ у грудні 1947 р.¹⁷.

3 Історія Національної академії наук України (1941–1945). – Ч. 1. – К., 2007. – С. 542–543; Сорокіна С., Завальна О. Німецький археолог доктор Пауль Грімм... – С. 445.

4 Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід...

5 Збірка Дніпрогесівської експедиції була передана у 1934 р. до фондів Інституту історії матеріальної культури ВУАН, нині – ІА НАН України (ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 36 371–ФП. – Арк. 88).

6 Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід...

7 Сорокіна С., Завальна О. Німецький археолог доктор Пауль Грімм... – С. 454; Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Музей до- і ранньої історії у Києві... – С. 211.

8 Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві... – С. 288–289; Києво-Печерська Лавра... – С. 246.

9 BArch / NS-8 / 268 / 36–36RS; Gabriele Freitag, Andreas Grenzer. Der nationalsozialistische Kunstraub in der Sowjetunion // “Betr.: Sicherstellung”: NS-Kunstraub in der Sowjetunion. – Bremen, 1998. – S. 64; Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід...

10 Себта Т. М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. – К., 2000. – С. 100–102.

11 Кот С., Коренюк Ю. Михайлівські пам'ятки в російських музеях // Пам'ятки України: історія та культура (далі – **ПУ**). – 1999. – № 1. – С. 75–76.

12 Кашеварова Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами “східного простору” (1940–1945). – Ч. I. – К., 2014. – С. 126–127.

13 Києво-Печерська Лавра... – С. 230, 236–254, 305–307, 355–366, 371–372, 380–386, 389–396, 521–531, 558–560, 567–569, 684–685, 694–697, 901–903, 944–949.

14 Там само. – С. 305–307.

15 Reinhard H. Seitz. Das Fürstliche Renaissanceschloß zu Höchstädt a. d. Donau – seine Baugeschichte und seine (ost) europäische Bezüge. – Weißenhorn, 2009. – 312 s.

16 Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід...

17 Reinhard H. Seitz. Das Fürstliche Renaissanceschloß... – S. 155, 169; Києво-Печерська Лавра... – С. 944.

З нової літератури щодо МЦЗП, створеного американцями для реституції вивезених нацистами культурних цінностей, варто назвати монографію німецької дослідниці проф. І. Лаутербах¹⁸, яка висвітлює історію створення та діяльність цієї установи, її персональний склад тощо. Про реституцію культурних цінностей з МЦЗП до СРСР і потрапляння окремих речей та зібрань не до своїх довоєнних місць зберігання писали У. Гартунг¹⁹ та Т. Себта²⁰.

У МЦЗП на кожний ящик з культурними цінностями та на кожний великий об'єкт у ящику, зокрема предмети живопису, була складена інвентарна картка з описом вмісту ящика або окремого предмета. У ній серед іншого зазначалися сховище, звідки надійшов ящик, вихідний номер ящика зі сховища та вхідний номер МЦЗП, дата надходження в МЦЗП і дата вибуття звідти, а також напрямок вибуття. Ці картки утворили Картотеку власності мистецьких об'єктів (Property Cards Art), яка нині є важливим джерелом наших знань про повоєнну реституцію культурних цінностей з Німеччини²¹.

15 квітня 1947 р. культурні цінності, виявлені американцями у Гьохштедті та опрацьовані в МЦЗП, були передані Радянському Союзу і направлені в радянську зону окупації Берліна. Їх розмістили у приміщенні великого зерносховища колишнього Німецько-російського транспортного товариства ("Дерутра")²². 10 листопада 1947 р. з Берліна до Києва було відправлено 8 вагонів (1 127 місць) з українськими культурними цінностями, куди вони прибули 4 грудня 1947 р.²³ У Київ, щоправда, прибули 7 вагонів, оскільки у Бресті ящики з культурними цінностями були перевантажені у більші радянські вагони.

Прибулі культурні цінності перевезли у Державний історико-культурний заповідник "Києво-Печерська Лавра" (далі – ДІКЗ КПЛ, нині – НКПІКЗ), де протягом двох з половиною місяців (4.01.–15.03.1948) працювала Комісія з прийому, інвентаризації та розподілу музейних і бібліотечних цінностей, повернутих з Німеччини, на чолі з директором Державного республіканського історичного музею у Києві (далі – ДІМ, нині – НМІУ) А. Вікторовим. Експертами Комісії від ДІМ були завідувач відділу "Київська Русь" Н. Лінка (Геппенер) та науковий співробітник відділу фондів О. Шевцова²⁴. Вони працювали у Лаврі протягом січня 1948 р. У результаті роботи Комісії власністю ДІМ (НМІУ) було визнано майно у 618 ящиках²⁵.

У відділі обліку НМІУ зберігаються акти названої Комісії, які засвідчують прийняття музеєм реститованих збірок, допоміжних матеріалів та окремих експонатів. Це 386 актів за січень-лютий 1948 р. на 398 ящиків (з них три скрині). Вони склалися експертами Комісії у ДІКЗ КПЛ на кожний ящик, в окремих випадках на кілька ящиків разом, підписувалися членами Комісії та надходили до музею вже разом з ящиками як супровідна документація. Цікаво, що акти на ще 220 ящиків з майном ДІМ (НМІУ) у відділі обліку НМІУ відсутні. Вони або надійшли разом з ящиками пізніше – у березні 1948 р. (Комісія працювала до 15 березня 1948 р.) і з невідомих причин не збереглися, або 220 ящиків надійшли у музей без актів.

Зважаючи на те, що Комісією було відібрано 618 ящиків з майном ДІМ (НМІУ), впадає в око, що повернулося майже втричі менше ящиків, ніж було вивезено. До Німеччини було відправлено 2 032 ящики²⁶. Навіть якщо припустити, що зібрання перепакували у більші ящики, об'єднавши вміст кількох з них, різниця вивезених і повернутих місць досить значна. Це дає змогу зробити висновок, що не всі збірки повернулися до місць свого довоєнного зберігання.

У 1995 р. завдяки тодішньому директору Дослідницького центру Східної Європи у Бремені проф. В. Айхведе до НМІУ з Німеччини було повернуто понад 700 книг, вивезених з КМДРІ восени 1943 р. Проф. В. Айхведе виявив їх у Пфальбаум-Музеум в с. Унтерульдінгені (земля Баден-Вюртемберг), який заснував (1953) і до 1989 р.

18 *Lauterbach, Iris*. Der Central Collecting Point in München. Kunstschutz, Restitution, Neubeginn. – Berlin; München, 2015. – 256 s.

19 *Hartung, Ulrike*. Der Weg zurück: Russische Akten bestätigen die Rückführung eigener Kulturgüter aus Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg: Probleme ihrer Erfassung // "Betr.: Sicherstellung": NS-Kunstraub in der Sowjetunion. – Bremen, 1998. – S. 209–223.

20 *Себта Т. М.* Мюнхенська систематична Картотека власності мистецьких об'єктів (1945–1952): перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей // Загартована історією. Ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження. – К., 2013. – С. 221–236.

21 З Картотекою можна ознайомитися на веб-сторінці Музею історії Німеччини у Берліні: www.dhm.de/datenbank/ssr, а з копією карток щодо колишнього СРСР (5 152 картки) – в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Детально про Картотеку власності мистецьких об'єктів див. *Себта Т. М.* Мюнхенська систематична Картотека... – С. 221–236.

22 *Себта Т. М.* Мюнхенська систематична Картотека... – С. 227–228.

23 *Ulrike Hartung*. Der Weg zurück... – S. 212; *Себта Т. М.* Мюнхенська систематична Картотека... – С. 226–228; Києво-Печерська Лавра... – С. 944–945.

24 Києво-Печерська Лавра... – С. 944, 966.

25 Там само. – С. 944–946.

26 *Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С.* Документи свідчать: вивезення на захід...

очолював проф. Г. Райнерт, колишній уповноважений з до- і ранньої історії при Райхсміністерстві окупованих східних територій та очільник Зондерштабу до- і ранньої історії ЕРР²⁷.

У Краківському археологічному музеї (Muzeum Archeologiczne w Krakowie) були виявлені фібули та ремінна гарнітура IV–VII ст. з Середнього Подніпров'я (19 предм.) з довоєнного зібрання НМІУ²⁸. У цьому ж музеї зберігаються 20 дерев'яних ящиків з металевими предметами від епохи бронзи до раннього середньовіччя, заінвентаризовані як такі, що походять "зі старих львівських зібрань". Польський дослідник М. Парчевський припустив, що вони "належать до київських колекцій межі XIX–XX ст."²⁹.

У Мюнхенському державному археологічному музеї (Archäologische Staatssammlung München) на депозитному зберіганні знаходяться 11 артефактів з кириличними шифрами (рис. 1): 9 глиняних пряслиць (7 з шифрами та номерами), одна кам'яна шліфована сокирка і одне кам'яне яйце (табл. 1). За шифрами та номерами вдалося з'ясувати, що означені пряслиця походили з Кирилівських землянок.

Рис. 1. Артефакти, що знаходяться на депозитному зберіганні у Мюнхенському державному археологічному музеї

На початку 1900-х рр. археологічні знахідки, виявлені при розкопках Кирилівських землянок та біля с. Злодіївка, експонувалися у Київському художньо-промисловому і науковому музеї (далі – **КХПНМ**)³⁰. Кам'яна шліфована сокирка та кам'яне яйце, ймовірно, також походять із зібрання НМІУ. На сокирці частково зберігся номер, зазначений білою фарбою – у НМІУ до війни деякий час інвентарні номери наносилися на музейні предмети білою фарбою. Означене кам'яне яйце може належати до доби Київської Русі (XI–XIII ст.). Ці артефакти опинилися у Мюнхені внаслідок численних переміщень у 1943–1945 рр. збірок КМДРІ та після закінчення Другої світової війни з невідомих причин не були реститовані з МЦЗП і лишилися на депозитному зберіганні у Мюнхенському державному археологічному музеї.

27 *Eichwede, Wolfgang*. Die Kunst der Stunde. Restitution zwischen Expertise und Diplomatie: Aus dem Maschinenraum der deutsch-russischen Kulturbeziehungen // Osteuropa. – Heft 3–4. – 2017. – S. 192.

28 *Строкова Л. В.* Краківський слід археологічної колекції НМІУ та перспективи повернення // Повернення культурних цінностей в Україну – державна справа: Мат. наук. конф. 1 липня 2016 р. – К., 2017. – С. 81, 84; *Її ж.* Велика Вітчизняна війна та музейні втрати в Україні ("Краківський слід" археологічних колекцій Національного музею історії України та перспективи повернення) // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 23–46; *Parczewski M.* Metalowe zabytki naddnieprańskie z VI–VIII w. w zbiorach krakowskiego Muzeum Archeologicznego // Arhaeoslavica. – Kraków, 1991. – S. 115–128.

29 *Строкова Л. В.* Краківський слід ... – С. 84.

30 Киевский художественно-промышленный и научный музей имени его величества Государя Императора Николая Александровича. Отдел археологии: краткий указатель предметов. – К., 1905. – С. 10; *Там само.* – К., 1908. – С. 12; *Там само.* – К., 1911. – С. 12.

Невідомі артефакти у Мюнхенському державному археологічному музеї

№ п/п	Предмет	Шифр та/або інвентарний номер	Особливості шифру та/або номеру
1	Кам'яна шліфована сокирка	684[43] / 684[93]	білою фарбою, зберігся не повністю
2	Пряслице глиняне орнаментоване	ИМ 35646; 115, Кир. вул.; Злод.	чорною тушшю
3	Пряслице глиняне, фрагмент	Кир. зем.; Хв. 1895 г.; 35 642	чорною тушшю
4	Пряслице глиняне, фрагмент	35 632	чорною тушшю
5	Пряслице глиняне орнаментоване	без номера	
6	Пряслице глиняне орнаментоване, фрагмент	без номера	
7	Пряслице глиняне орнаментоване	Кир. зем.; Хв.; ус. № 59–61; 35 644	чорною тушшю
8	Пряслице глиняне орнаментоване	35 631	чорною тушшю
9	Пряслице глиняне з обламаними краями	35 643	чорною тушшю
10	Пряслице глиняне	35 641	чорною тушшю
11	Яйце кам'яне	без номера	№ 4 949: "Яйцевидный камень" ³¹

Примітки: "ИМ" – Исторический музей; "Кир. вул." – Кирилівська вулиця; "Кир. зем." – Кирилівські землянки; "Злод." – Злодіївка (село, нині – м. Українка Обухівського р-ну Київської обл.); "Хв." – Хвойка; "ус. № 59–61" – усадьба 59–61 (рис. 2).

Рис. 2. Пряслиця з розкопок В. В. Хвойки Кирилівських землянок з аналогічними шифрами: 1 – Мюнхенський державний археологічний музей; 2 – Національний музей історії України.

Як бачимо, окремі предмети, книжки з зібрань НМІУ вирунули з небуття саме на шляху переміщення їх у 1943–1945 рр. або були пов'язані з особами, причетними до їхнього вивезення. Тому нам видається важливим порівняти переліки вивезених восени 1943 р. збірок КМДРІ та реституційних актів ДІМ 1948 р., щоб максимально точно як кількісно, так і якісно визначити втрати НМІУ у роки Другої світової війни. Отримані

³¹ Можливо, це яйце зі збірки Археологічного музею Університета св. Володимира (НМІУ, «Книга для записи вещей Музея древностей и искусств Императорского университета св. Владимира. По разряду древностей» № 4 949).

результати, на нашу думку, допоможуть виявити і повернути у майбутньому втрачені артефакти.

Нижче у супроводі коментарів перелічуються археологічні збірки, окремі експонати та допоміжні матеріали НМІУ, зазначені в німецьких списках, які були складені у Кракові під час упорядкування та систематизації вивезених з КМДРІ матеріалів³². Другий додатковий список складений за реституційними актами ДІМ 1948 р. Це перелік вивезених до Німеччини збірок ЦІМ–КМДРІ–ДІМ–НМІУ, які не були зазначені в німецьких списках, але повернулися у музей внаслідок реституції. Німецькі списки недосконалі. Вони склалися у дуже короткий термін (приблизно місяць) невеликою кількістю персоналу (5–6 осіб), який мав оглянути і систематизувати більше 2 тис. ящиків. При порівнянні з реституційними актами ДІМ 1948 р. виявилося, що окремі збірки у списках пропущені, не кажучи вже про експонати. З іншого боку, реституційні акти так само недосконалі. По-перше, вони збереглися не всі, їхні описи подекуди узагальнені або недостатньо повні, щоб точно визначити кількісний та якісний склад повернутих збірок або точно ідентифікувати окремі експонати і збірки. Для ідентифікації певних експонатів до порівняльного аналізу залучалися також дані Картотеки власності мистецьких об'єктів³³.

Перелік збірок, експонатів та допоміжних матеріалів за німецькими списками супроводжує опис їхньої історії, довоєнний і нинішній стан. Послідовність збірок, експонатів і матеріалів у переліку збережена відповідно до німецьких списків, авторами лише надана порядкова нумерація.

Перелік вивезених збірок КМДРІ до Німеччини за німецькими списками

1. *Кирилівська вулиця*. У серпні 1893 р. В. В. Хвойка на вул. Кирилівській, 59–61 у Києві під час спостереження за земляними роботами відкрив Києво-Кирилівську стоянку – двошарову пам'ятку останньої третини верхнього палеоліту (19 тис. років тому), яку в 1893–1902 рр. досліджував разом з В. Б. Антоновичем і П. Я. Армашевським³⁴. Чимало знахідок (понад 600 предм.) подарував Н. А. Терещенко у 1897 р., ще до початку літочислення музею. Незначну кількість виробів з кременю того ж року передала Імператорська Археологічна комісія. Орнаментовані бивні мамонта до Київського міського музею старожитностей і мистецтв (нині – НМІУ) 1902 р. надійшли від Є. М. та О. Н. Терещенків. У 1936 р. музейна колекція поповнилась знахідками з Кирилівської стоянки з колишнього Археологічного музею Вищих жіночих курсів (якому їх у 1913 р. подарував В. В. Хвойка) та з Музею старожитностей та мистецтв київського Університету Св. Володимира (далі – **УСВ**), до якого їх у 1916 р. передала В. Є. Козловська³⁵. Після Другої світової війни Кирилівська колекція, крім евакуйованого до Уфи бивня із зображенням зооморфної композиції³⁶, вважалась втраченою³⁷. У 1970-х рр. співробітники фондів НМІУ Т. Г. Мовша та О. О. Якубенко за публікацією П. Й. Борисковського³⁸ та старими інвентарними номерами на крем'яних виробах повернули для науки реститовані з Німеччини депаспортизовані матеріали колекції. На сьогодні у НМІУ зберігається 542 од. зб. основного та 82 од. зб. науково-допоміжного фонду³⁹.

2. *Гінці* (с. Гінці Лубенського р-ну Полтавської обл.) – палеолітична стоянка, відкрита Ф. І. Камінським у 1871 р., його дослідження разом з проф. К. М. Феофілактовим у 1873 р. започаткували вивчення палеоліту в Україні та Східній Європі. Комплексне вивчення стоянки здійснене В. М. Щербаківським (1914–1915). У 1935 р.

32 Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід...

33 Datenbank zum "Central Collecting Point München" [Картотека власності мистецьких об'єктів] / [Electronic resource]. – Mode of access: www.dhm.de/datenbank/ccp (viewed on 17.04.2018). – Title from the screen.

34 Хвойка В. В. Каменный век среднего Приднепровья // Труды XI археологического съезда. – Т. 1. – М., 1901 – С. 736–754; Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам): с приложением описания раскопок в ус. М. М. Петровскаго в г. Киеве и с. Белгородке Киевскаго у. – К., 1913. – С. 7–12; Вовк Хв. Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. I. – Львів, 1899. – С. 1–11; Вовк Хв. Палеолітичні знахідки на Кирилівській улиці в Києві (додаток до попередньої статті) // Там само. – С. 211–219; Армашевский П. Я., Антонович В. Б. Публичные лекции по геологии и истории Киева, читанные П. Я. Армашевским и Вл. Б. Антоновичем в Историческом Обществе Нестора летописца в марте 1896 года. – К., 1897. – С. 21–23.

35 Радієвська Т. М. Палеолітичні дослідження В. В. Хвойки та їх значення для становлення вітчизняного палеолітознавства // Ржищівський археодром: дослідження, конференції та експериментальні студії 2002–2004 років. – № 2. – К., 2004. – С. 48.

36 Себта Т. Києво-Печерська Лавра на початку... – С. 22.

37 Шовкопляс І. Г. Киевский государственный исторический музей (обзор археологических материалов). – Краткие сообщения Института археологии (далі – **КСИА**). – Вып. 1.– К., 1952. – С. 104.

38 Борисковский П. И. Палеолит Украины. Историко-археологические очерки // Материалы и исследования по археологии СССР (далі – **МИА**). – М., 1953. – № 40. – С. 153–175.

39 Радієвська Т., Біленко М. Перший археологічний досвід В. В. Хвойки // Науково-дослідницька та просвітницька діяльність Вікентія Хвойки. До 160-річчя з дня народження. Мат. наук.-практич. конф. Київ. обл. археол. музею. – Тріпілля, 2010. – С. 101.

пам'ятка досліджувалась Гінцівською палеолітичною експедицією Інституту історії матеріальної культури (далі – **ІМК**), яку очолив І. Ф. Левицький (1935)⁴⁰. Після реорганізації ІМК колекція, ймовірно, надійшла до ЦІМ. Комплекс, що добре зберігся і залучається фахівцями для технологічних та статистичних порівнянь, може бути датований 14–13 тис. років тому⁴¹. На сьогодні в НМІУ налічується 334 од. зб. (знаряддя) основного та 2 959 од. зб. (відщепи, уламки пластин тощо) науково-допоміжного фондів.

3. *Губарів* (с. Губарів Новоушицького р-ну Хмельницької обл.) – палеолітична стоянка, у 1928 р. відкрита працівниками Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка (далі – **КА**)⁴². Зібраний матеріал (317 од. зб. – заготовки та вироби з кременю, уламки посуду) є різночасовим: неоліт та трипільська культура.

4. *Китайгород* (с. Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – кілька однойменних верхньопалеолітичних стоянок на лівому березі р. Тернави (басейн Дністра), відкритих М. Я. Рудинським (1931). У НМІУ зберігаються зібрані на поверхні крем'яні вироби⁴³ зі стоянок *Китайгород I–V* (975 од. зб.).

5. *Студениця* (кол. м. Студениця на Хмельниччині, затоплене Дністровським водосховищем) – верхньопалеолітична стоянка на лівому березі р. Дністра, на схилі Білої Гори, відкрита В. Б. Антоновичем (1883). У 1927–1928 рр. М. Я. Рудинський та М. С. Мушкет досліджували пам'ятку⁴⁴. Сучасні дослідники вважають стоянку пізньомезолітичною і пізньонеолітичною⁴⁵. В колекції НМІУ налічується понад 900 од. зб. (нуклеуси, знаряддя, фрагменти посуду).

6. *Коростень* (м. Коростень Житомирської обл., кол. м. Іскорость Овруцького пов. Київської губ.) – фінальнопалеолітична стоянка Іскорость, досліджена С. М. Крейтоном та В. В. Хвойкою (1911); останній у квітні 1912 р. передав до Київського художньо-промислового і наукового музею (далі – **КХПНМ**) знахідки – переважно крем'яні знаряддя свідерської культури. У 1920 р. до музею надійшли 11 предметів з кременю із зібрання С. М. Крейтона. Зараз ця колекція (бл. 200 од. зб.) зберігається у фондах НМІУ⁴⁶.

7. *Дігтярівка* (с. Дігтярівка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) – пам'ятка, відкрита КА під час дослідження Посейм'я та Подесення (1931–1932)⁴⁷. Колекція знахідок (279 од. зб.) зберігається в НМІУ.

8. *Мізун* (с. Мізин Коропського р-ну Чернігівської обл.) – верхньопалеолітичне поселення (15 тис. років тому) на правому березі Десни, у 1908 р. відкрите та попередньо досліджене Хв. Вовком, який у 1909 р. та 1911–1914 рр. спільно з Л. Е. Чикаленком, П. П. Єфименком, С. І. Руденком та В. В. Сахаровим провів широкомасштабні розкопки поселення. Пам'ятку досліджували Л. Е. Чикаленко (1916), експедиція КА на чолі з М. Я. Рудинським (1930, 1932), Палеолітична експедиція ІА АН УРСР на чолі з І. Г. Шовкоплясом (1954–1957, 1959–1961)⁴⁸. У 1936 р. Мізинська колекція у складі зібрання реорганізованого КА надійшла до ЦІМ⁴⁹. На початку війни найцінніші знахідки були евакуйовані і 25.08.1941 надійшли до Башкирського державного художнього музею ім. М. В. Нестерова (м. Уфа)⁵⁰. Вивезені до Німеччини матеріали стоянки повернулись в кількох ящиках⁵¹. На сьогодні колекція складається з крем'яного інвентарю (понад 44 тис. од. зб. основного та науково-допоміжного фондів), виробів з бивня мамонта (клиноподібні знаряддя, випрямляч дротиків, наконечник дротика, знаряддя для плетіння) та низки шедеврів творчості неоантропа (браслет, 19 фігурок із

40 *Левицький І. Ф.* Гінцівська палеолітична стоянка // Палеоліт і неоліт України. – К., 1947. – С. 197–236.

41 *Нужний Д. Ю.* Верхньопалеолітичні пам'ятки типу Межиріч та їх місце серед епіграветських комплексів Середнього Дніпра // Кам'яна доба України (далі – **КДУ**). – К., 2002. – С. 57–81.

42 *Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С.* Музей (Кабінет) Антропології та етнології імені проф. Хв. Вовка. – К., 2012. – С. 52.

43 *Борисковский П. И.* Палеолит Украины... – С. 423.

44 *Рудинський М. Я.* З матеріалів до вивчення передісторії Поділля // Антропологія. – Т. II. – К., 1929. – С. 152–191; НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 4.

45 *Непріна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А.* Памятники каменного века Левобережной Украины: хронология и периодизация. – К., 1986. – С. 186–187.

46 *Коршак К.* Палеолітична стація в м. Іскорості // Хроніка археології та мистецтва (далі – **ХРАМ**). – Ч. 2. – К., 1930. – С. 6–22; *Левицький І. Ф.* Про вік стоянки, відкритої В. Хвойкою в Іскорості // Археологія. – Т. IV. – К., 1950. – С. 156–162; *Беленко М. М., Радієвська Т. М.* Палеолітичні дослідження В. В. Хвойки // Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у дослідження давньої історії України. – К., 2010. – С. 30–43; *Борисковский П. И.* Палеолит Украины... – С. 148–151.

47 НА ІА НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 437в. – Арк. 3.

48 *Франко О. О.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – К., 2000. – С. 236; *Шовкопляс І. Г.* Мезинская стоянка: к истории среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. – К., 1965. – С. 11–16.

49 НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 2.

50 *Ковтанюк Н., Шовкопляс Г.* Скарбниці історичної пам'яті України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 77; *Себта Т.* Києво-Печерська Лавра на початку... – С. 19–20; ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 505.

51 Ящик У-971 за актом № 289 від 04.02.1948, ящик У-786 за актом № 294 від 04.02.1948, ящик У-364 за актом № 319 від 04.02.1948 (НМІУ, відділ обліку фондової колекції – далі – **ВФФК**).

бивня мамонта, заготовки для прикрас)⁵². Мізинська колекція, яку М. Грушевський вважав, "...що се найцінніше досі звісне людське становище не то що на Україні, а в цілій Європі"⁵³, має виняткове наукове значення.

9. Пушкарі (с. Пушкарі Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) – верхньопалеолітична стоянка (22–21 тис. років тому), розташована на околиці однойменного села, на мисі правого берега Десни, в 20 км від м. Новгород-Сіверський. Відкрита у 1932 р. Мізинською палеолітичною експедицією КА під керівництвом М. Я. Рудинського. Дослідження стоянки належить до значних досягнень українського палеолітознавства 1930-х рр. У 1936 р. матеріали пам'ятки надійшли до ЦІМ. Крем'яний інвентар стоянки повернувся з Німеччини в кількох ящиках⁵⁴. На сьогодні це – найчисельніша палеолітична колекція в археологічному зібранні НМІУ – понад 17 тис. од. зб. основного фонду⁵⁵.

10. Журавка (с. Журавка Варвинського р-ну Чернігівської обл.) – пам'ятка, розташована на надзаплавній терасі лівого берега р. Удаю, відкрита А. М. Вороним та систематично досліджена експедицією КА під керівництвом М. Я. Рудинського (1927–1930)⁵⁶. В довоєнний час Журавка вважалась пам'яткою переходової доби⁵⁷; сьогодні її крем'яний комплекс (127 од. зб. основного фонду (знаряддя праці) та 1 495 од. зб. науково-допоміжного фонду (відщепи, лусочки кременю)) датується пізнім етапом верхнього палеоліту (19–10 тис. років тому)⁵⁸. Матеріали колекції, у 1948 р. повернені з Німеччини, згадуються в актах⁵⁹.

11. Амвросіївка (м. Амросіївка Амвросіївського р-ну Донецької обл.) – відкритий на правому березі р. Кринка верхньопалеолітичний комплекс (1935), що сформований зі стоянки та костига – скупчення кісток бізонів, впольованих мешканцями стоянки. У ЦІМ зберігались матеріали розкопок І. Г. Підоплічка (1940)⁶⁰. На сьогодні в колекції налічується понад 1 тис. од. зб. з костига.

12. Койлів (нині – с. Кийлів Бориспільського р-ну Київської обл.) – дюнна стація (стоянка), досліджена М. Ф. Біляшівським (1890-і). У вересні 1925 р. О. В. Якубський та В. В. Міяковський за дорученням Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) зібрали на дюні фрагменти кераміки неолітичних та енеолітичних культур⁶¹. У 1928–1929 рр. пам'ятку неодноразово досліджували учасники семінару при археологічному відділі ВІМ⁶². Знахідки з цієї стації вказані в одному з актів повернення 1948 р⁶³. Матеріали пам'ятки (бл. 300 од. зб.), переважно вироби з кременю (знаряддя та зброя), ввійшли до збірної колекції НМІУ "Полісся Київське".

13. Канів (м. Канів Черкаської обл.) – до складу збірної колекції "Канівщина (кол. Канівський повіт Київської губернії)" входять матеріали, які за старими інвентарними номерами визначаються як дарунки від родини Терещенків, Ханенків, графа О. О. Бобринського, надходження від Імператорської археологічної комісії з колекції, придбаної від В. В. Хвойки та селян з місцем знахідки – Канів, коло Канева (мідні та бронзові сокири, кам'яні свердлені сокири, крем'яні серпи тощо).

14. Кременчук (м. Кременчук Полтавської обл.) – знахідки з шифрами "Кременчук, дюни 1925 р." наявні у складі збірної колекції "Колишня Полтавська губернія" археологічного зібрання НМІУ.

15. Нагоряни (с. Нагоряни Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) – пам'ятка досліджена М. Я. Рудинським. Матеріали доби міді-бронзи з кількох урочищ села зараз зберігаються у НМІУ в складі колекції "Колишня Подільська губернія".

52 Радієвська Т. М. Археологія у науковому доробку Хведора Вовка, матеріали його досліджень у зібранні Національного музею історії України // Археологія і давня історія України. – Вип. 9. – К., 2012. – С. 216–218.

53 Грушевський М. С. Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали. Окр. відбиток з: Записки Українського наукового товариства в Києві. Т. XXIII. – [Харків], 1928. – С. 35.

54 Ящ. У-773 (НМІУ, ВОФК, акт № 193 від 30.01.1948); ящ. У-971 (там само, акт № 289 від 04.02.1948); ящ. У-984 (там само, акт № 299 від 04.02.1948); ящ. У-709 (там само, акт № 362 від 04.02.1948); ящ. У-1049 (там само, акт № 296 від 04.02.1948).

55 Рудинський М. Пушкарівський палеолітичний постій і його місце в українському палеоліті // Археологія. – Т. 1. – К., 1947. – С. 7–22; Радієвська Т. Кабінет антропології ім. Хведора Вовка: науково-практична діяльність та колекції пам'яток кам'яної доби в зібранні НМІУ // Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття. – К., 2004. – С. 137–138.

56 Рудинський М. Досліди в Журавці // Антропологія. – Вип. II. – К., 1929. – С. 140–151; Його ж. Журавка (справоздання за розкопки р. 1929) // Антропологія. – Вип. III. – К., 1930. – С. 98–122.

57 Центральний історичний музей ім. Т. Г. Шевченка в м. Києві: Короткий довідник. – К., 1941. – С. 8.

58 Нужний Д. Ю. Верхній палеоліт Західної і Північної України (техніко-типологічна варіабельність та періодизація). – К., 2015. – С. 344–353.

59 Ящ. У-1 085 за актом № 288 від 04.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

60 Шовкопляс І. Г. Киевский государственный исторический музей ... – С. 104.

61 Якубський О. Дюнна стація біля с. Койлова, Переяславського повіту // Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні дослідження року 1925 р. (далі – **КЗ**). – К., 1926. – С. 95.

62 Коршак К. З праці семінару при археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка в Києві // ХрАМ. – Ч. I. – К., 1930. – С. 60; Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934). – К., 2016. – С. 284.

63 Ящ. У-984 (НМІУ, ВОФК, акт № 299 від 04.02.1948).

16. Микільська слобідка (с. Микільська Слобідка на лівому березі Дніпра, з 1923 р. – у складі м. Києва) – дюнна стоянка, відкрита В. Б. Антоновичем та М. Ф. Біляшівським (1890-і)⁶⁴. Зібрані А. А. Піонтковським матеріали цієї пам'ятки у 1928 р. експонувались у ВІМ⁶⁵. У археологічному зібранні НМІУ є понад 300 од. зб. (крем'яні платівки, відщепи, вістря стріл, скребки, мікроліти, посуд) з досліджень В. Б. Антоновича, М. Ф. Біляшівського та розвідок кін. 1920-х рр.

17. Старосілля (с. Старосілля Чорнобильського р-ну Київської обл.) – пункт, обстежений Ф. А. Козубовським та М. С. Мушкет (1934). У НМІУ зберігається понад 600 од. зб. (переважно фрагментована кераміка) різного часу – неоліт, трипільська культура, доба бронзи, зарубинецька та черняхівська культури.

18. Трахтемирів (с. Трахтемирів Канівського р-ну Черкаської обл.) – дюнна стація в ур. Шпильки; за дорученням КА досліджена М. Я. Рудинським (1925), який датував зібрані матеріали переважно добою бронзи⁶⁶. Стацію також обстежив член семінару при археологічному відділі ВІМ А. А. Піонтковський (1928–1929)⁶⁷. В НМІУ зберігається понад 100 предметів доби бронзи (фрагменти посуду).

19. Вишеньки (с. Вишеньки Бориспільського р-ну Київської обл.) – дюнна стація (стоянка), матеріали з якої (стріли, вістря, фрагменти посуду тощо) надійшли до музею з Археологічного кабінету київського Інституту народної освіти (ІНО) і в 1928 р. експонувались у ВІМ⁶⁸. Стоянку обстежували учасники семінару при археологічному відділі ВІМ⁶⁹ та КА (1931–1932)⁷⁰. У НМІУ представлено понад 700 од. зб. з пам'ятки.

20. Бакота (с. Бакота Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – скупчення крем'яних виробів біля сіл Бакота, Студениця, Хоньківці, Сокоlecь виявлені М. Я. Рудинським (1926–1931) і датовані ним раннім неолітом. Пізніше Т. С. Пассек та К. К. Черниш встановили зв'язок цих пам'яток із майстернями трипільських поселень⁷¹. У колекції музею налічується 270 крем'яних виробів (заготовки та знаряддя праці).

21. Борщівці (с. Борщівці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) – пункт, обстежений під час систематичних розшуків на Поділлі пам'яток кам'яної доби (1929)⁷². Матеріали входять до колекції "Поділля (різні пункти)".

22. Брага (с. Брага Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – пам'ятка, досліджена М. Я. Рудинським (1931), який за дорученням КА проводив розвідки на Кам'яниччині⁷³. Матеріали з кількох урочищ села (80 од. зб. – фрагменти посуду, крем'яні знаряддя, сланцеві сокирки) входять до колекції "Поділля (різні пункти)".

23. Калачківці (с. Калачківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – пункт на Поділлі, досліджений експедиціями КА (1928, 1930, 1931)⁷⁴. У НМІУ зберігається колекція матеріалів з розвідок М. Я. Рудинського та М. С. Мушкет (понад 700 од. зб.), можливо, верхньопалеолітичного часу та доби міді.

24. Кудлаївка (с. Кудлаївка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) – мезолітична стоянка (приблизно 6–5 тис. років тому), досліджена експедицією КА, крем'яний комплекс якої становить основу джерельної бази мезоліту Подесення⁷⁵. Основний фонд колекції налічує 997 од. зб. (мікроліти, наконечники стріл, знаряддя праці), науково-допоміжний – 5 619 од. зб. (відщепи, лусочки кременю).

25. Кужелеве (нині – с. Велика Кужелева Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) – пункт, обстежений експедицією КА (1928)⁷⁶.

26. Мар'янівка (с. Мар'янівка Путивльського р-ну Сумської обл.) – стоянка, відкрита і досліджена розвідками Глухівського, Конотопського, Сосницького музеїв та КА під керівництвом М. Я. Рудинського (Сеймська експедиція, 1929). Матеріали цієї експедиції були розподілені між Конотопським і Глухівським музеями⁷⁷. Автор

64 Каталог выставки XI Археологического Съезда в Киеве (в здании Университета св. Владимира). – К., 1899. – С. 36–37; НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 7.

65 Козловська В. Є. Провідник по археологічному відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві. – К., 1928. – С. 11.

66 Рудинський М. Знахідки в околицях Трахтемирова // КЗ за 1925 р. – К., 1926. – С. 100–102; Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – К., 2012. – С. 50.

67 Коршак К. З праці семінару... – С. 58–59; Яненко А. Історія музейної археології... – С. 287.

68 Козловська В. Є. Провідник по археологічному відділу... – К., 1928. – С. 11.

69 Коршак К. З праці семінару... – С. 60; Яненко А. Історія музейної археології... – С. 283.

70 Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 55.

71 Мовша Т. Г. М. Я. Рудинский – исследователь археологии Среднего Поднепровья [Хмельниц. обл.] // Областная научно-практич. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского. Тезисы докл. и сообщ. 26–28.III.1987. – Полтава, 1987. – С. 32–33.

72 Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 53.

73 Там само. – С. 55.

74 Там само. – С. 52, 53, 55.

75 Залізник Л. Л. Передісторія України X–V тис. до н. е. – К., 1998. – С. 5.

76 Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 52.

77 Там само. – С. 53.

спочатку визначав пам'ятку як неолітичну, згодом дійшов висновку, що пам'ятки мар'янівського типу слід датувати "мідно-бронзовою добою"⁷⁸. Чимало пам'яток мар'янівської (мар'янівсько-бондарихінської) культури доби бронзи було відкрито у 1950–1970-х рр.⁷⁹. У НМІУ матеріалів цієї пам'ятки на сьогодні не виявлено; цілком імовірно, що внаслідок депаспортизації їх було внесено до колекції "Місце знахідки невідоме".

27. *Отрокіє* (с. Отрокіє Новоушицького р-ну Хмельницької обл.) – багаточарова пам'ятка, обстежена КА (М. Я. Рудинський, 1928). Були зібрані матеріали доби міді-бронзи та ранньозалізного віку (фрагментований посуд). Невелика кількість матеріалів входить до колекції НМІУ "Поділля (різні пункти)".

28. *Патринці* (с. Патринці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – поселення, досліджене КА (М. Я. Рудинський, 1927)⁸⁰. У НМІУ зберігається колекція матеріалів енеолітичного часу (150 од. зб.), переважно фрагменти посуду.

29. *Рогізна* (с. Рогізна Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – пункт, відкритий і обстежений М. Я. Рудинським (1931)⁸¹ під час розвідок на Кам'яниччині. Знахідки енеолітичного часу із вказаного пункту входять до колекції "Поділля (різні пункти)".

30. *СтараУшиця* (сміт. СтараУшиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – верхньопалеолітична стоянка, майстерня та поселення трипільської культури, поселення доби бронзи та давньоруського часу, відкриті М. Я. Рудинським та М. С. Мушкет в кількох урочищах села (1927–1928)⁸². Виявлені матеріали (понад 600 од. зб., переважно вироби з кременю) зберігаються в колекції музею.

31. *Сокіл* (с. Сокіл Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – пам'ятка, відкрита М. Я. Рудинським у вересні 1931 р. під час розвідки на Кам'яниччині⁸³. Зібраний різночасовий матеріал (верхній палеоліт, трипільська культура, ранньозалізний вік). У колекції налічується 260 од. зб., переважна більшість знахідок, датується верхньопалеолітичним часом (нуклеуси, скребки, різці).

32. *Вила Ярузькі* (с. Вила-Ярузькі Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) – пункт, досліджений Д. М. Щербаківським та М. С. Котенко (1928). Різночасові матеріали (трипільська культура, доба бронзи, ранньозалізний вік, Київська Русь) з їхніх зборів у кількох урочищах села входять до колекції НМІУ "Поділля (різні пункти)".

33. *Юхнове* (с. Юхнове Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) – пункт, обстежений під час розвідок (1925)⁸⁴. Матеріал, можливо, входить до складу збірної колекції "Полісся Чернігівське".

34. *Гнідин* (с. Гнідин Бориспільського р-ну Київської обл.) – невелика кількість матеріалів з цього пункту входить до збірних колекцій НМІУ з Чернігівщини та Київщини. Автор розвідок поки не встановлений.

35. *Короп* (с. Короп Коропського р-ну Чернігівської обл.) – неолітичне поселення в ур. Лиса Гора однойменного села, знахідки В. Я. Захарченка (1930). Матеріали входять до колекції "Полісся Чернігівське".

36. *Лозівок* (с. Лозівок кол. Київської губ., нині – Черкаського р-ну Черкаської обл., помилково записане до облікової документації НМІУ як *Лазівок*) – у складі збірної колекції НМІУ "Колишня Полтавська губернія" є кілька десятків знахідок (крем'яні вироби та фрагменти посуду) з шифрами "Лазівок та Єлизаветка". Автор зборів невідомий.

37. *Лушники* (нині – с. Чапліївка Шосткінського р-ну Сумської обл.) – неолітичне поселення, відкрите розвідками КА (1925). Матеріал різночасовий (неоліт, енеоліт, доба бронзи, ранній залізний вік)⁸⁵. У колекції НМІУ налічується бл. 800 од. зб. (крем'яні знаряддя праці, уламки кераміки з рослинними домішками, з ямково-гребінцевим орнаментом).

38. *Мізун* (с. Мізун Коропського р-ну Чернігівської обл.) – неолітичні матеріали, зібрані М. Я. Рудинським у заплаві лівого берега Десни, в ур. Острів⁸⁶. У колекції налічується 675 од. зб. основного та 842 од. зб. – науково-допоміжного фонду.

78 Рудинський М. Я. Мар'янівська стація: (З матеріалів експедиції понад Сеймом) // Антропологія. – Вип. 3. – К., 1930. – С. 179–190.

79 Археология Украинской ССР в 3-х томах. – Т. 1. – К., 1985. – С. 397–398.

80 Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 51.

81 Там само. – С. 55.

82 НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 5; Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 51–52; Борисковский П. И. Палеолит Украины... – С. 422.

83 Борисковский П. И. Палеолит Украины... – С. 423–424; Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 55.

84 Рудинський М. Передісторичні розшуки на Північно-Східній Чернігівщині // КЗ за 1925 рік. – К., 1926. – С. 15.

85 Там само – С. 31; Неприна В. И. Неолитические памятники Левобережной Украины, их культурно-хронологическое определение // Памятники каменного века Левобережной Украины: хронология и периодизация. – С. 157–158; Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – К., 2012. – С. 50.

86 Рудинський М. Я. Передісторичні розшуки... С. 29–30; Неприна В. И. Неолитические памятники... – С. 157.

39. Рогівка (с. Рогівка Коропського р-ну Чернігівської обл.) – багатошарове городище, розташоване поблизу балки Пісочний Рів, обстежене М. Я. Рудинським (1925–1927). Під нашаруваннями роменської культури слов'янського часу та юхнівської культури раннього залізного віку було виявлено шар мезолітичної доби, який зараз відносять до пісочнорівської культури⁸⁷. Досліджувалося Деснянською експедицією ІА АН УРСР (1938–1939). У НМІУ зберігається 97 од. зб. з розвідок М. Я. Рудинського: матеріали всіх трьох названих історичних періодів.

40. Салова (ймовірно, мається на увазі колишне с. Сальків (рос. Сальков) Вороньківської вол. Переяславського повіту Полтавської губ., нині – с. Проців Бориспільського р-ну Київської обл.). Цей пункт у 1928 р. згадує В. Є. Козловська у путівнику по музею в розділі “Б. Неоліт, вітрина 9”, де експонувались “...фрагменти глиняного посуду переважно орнаментованого, що їх зібрав Б. К. Жук на дюнах біля с. Салькова Баршпільського р-ну”⁸⁸. У НМІУ у збірній колекції “Колишня Полтавська губернія (Полтавшина)”, до якої увійшли знахідки з різних пунктів Полтавської, Київської, Черкаської, Сумської, Харківської обл., є невелика кількість матеріалів з с. Сальків (збори 1917 р., 1920-х рр.) з шифрами “ур. Сруб на дюнах близ с. Салькове” та “дюнна станція Переяславщина”.

41. Седнів (сmt. Седнів Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) – у складі збірних колекцій НМІУ “Чернігівщина” та “Полісся Чернігівське” є незначна кількість знахідок первісного часу з цього пункту.

42. Сосниця (сmt. Сосниця Сосницького р-ну Чернігівської обл.) – місцезнаходження неолітичного часу в різних урочищах однойменного села, обстежені В. Є. Козловською, В. Я. Захарченком, Ю. С. Виноградським (1928)⁸⁹. У НМІУ зберігається бл. 100 фрагментів кераміки.

43. Смячка, пункт 14 – одна з пам'яток, розташована в долині р. Смячки, правої притоки Десни, між с. Смяч та с. Мамекине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл., відкритих та обстежених М. Я. Рудинським (1925–1927). Комплекс *Смячки п. 14* М. Рудинський пов'язував зі свідерською культурою (від стоянки Свідре Вільке у Польщі), що підтвердили подальші дослідження. Матеріали пам'ятки датуються фінальним палеолітом (12–11 тис. років тому)⁹⁰. В археологічному зібранні НМІУ зберігаються бл. 9 тис. знахідок з різних пунктів у долині р. Смячка (Смячка I–XX, Смячка XIV); з п. 14 – 564 кремня.

44. Пришиб (с. Пришиб Балаклійського р-ну Харківської обл.) – досліджена М. В. Сибільовим (1930-і) багатошарова пам'ятка доби пізнього мезоліту, неоліту та доби бронзи⁹¹, з якої у НМІУ зберігається понад 1 200 знахідок.

45. Київ (Хвойка) – матеріали з розкопок В. В. Хвойки у м. Києві:

1) вул. Кирилівська, 59–61 (т. зв. Кирилівські висоти або Кирилівські землянки)⁹², де у 1893–1896 рр. В. В. Хвойка дослідив кілька десятків об'єктів – ймовірно, землянок та господарчих ям⁹³. Ці розкопки започаткували дослідження трипільської культури у Подніпров'ї. Трипільська кераміка з Кирилівських висот у складі археологічних матеріалів з різних пунктів України вказана в одному з актів повернення 1948 р.⁹⁴,

2) садиба С. І. Світославського (розташовувалась поряд з садибами № 59–61 по вул. Кирилівській у Києві), де у 1894–1896 рр. В. В. Хвойка виявив землянки та господарчі ями пізнього етапу трипільської культури⁹⁵;

3) Старокиївська гора (вул. Володимирська, 2, кол. садиба Петровського, нині – північно-західна частина садиби НМІУ), де В. В. Хвойка дослідив житло (1907)⁹⁶.

В археологічному зібранні НМІУ чільне місце посідає колекція (бл. 500 од. зб.) трипільських матеріалів з досліджень В. В. Хвойки на Кирилівських висотах та у садибі С. І. Світославського: вироби з кістки та рогу

87 Рудинський М. Я. Передісторичні розшуки... – С. 15; Залізник Л. Л., Каравайко Д. В., Маярчак С. П. Археологічна експедиція НаУКМА 2002 року. Дослідження городища Пісочний Рів на Десні // Магістеріум. – Вип. 11. – 2003. – С. 5–13; Залізник Л. Л. Мезоліт заходу Східної Європи // КДУ. – Вип. 12. – 2009. – С. 58.

88 Козловська В. Є. Провідник по археологічному... – С. 11.

89 Козловська В. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині // Чернігів та Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 44–47; Неприна В. И. Неолитические памятники... – С. 163.

90 Рудинський М. Смячка // КЗ за 1925 р. – К., 1926. – С. 118–122; Залізник Л. Л. Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины: хронология и периодизация. – С. 136–140; Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт північного заходу Східної Європи (культурний поділ і періодизація). – К., 1999. – С. 173–179.

91 Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України. – К., 1982. – С. 179–185.

92 НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 20.

93 Хвойка В. В. Каменный век Среднего Приднепровья // Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899. – М., 1901. – С. 754–763.

94 Ящик У-106 (НМІУ, ВОФК, акт № 709 від 17.02.1948).

95 Хвойка В. В. Каменный век... – С. 762–768.

96 Відейко М. Ю. Місця археологічних розкопок В. В. Хвойки на трипільських поселеннях // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. – К., 2006. – Ч. II. – С. 33.

(сокирки, проколки, шильця, підвіски з просвердлених зубів та ікл тварин), кухонний та столовий посуд⁹⁷. Крім трипільських знахідок наявні матеріали доби ранньої бронзи (уламки посуду, пряслиць та крем'яні вироби)⁹⁸.

46. Київ (Курінний) – у 1938–1939 рр. ЦІМ провів низку експедицій. Одна з них дослідила пам'ятки трипільської культури в Києві (у садибах Зіваля і Багреєва, а також у садибі С. І. Світославського)⁹⁹. П. П. Курінний провів також дослідження на Кирилівських висотах (вул. Кирилівська, садиби 59–61) – у тому самому місці, де до нього проводив розкопки В. В. Хвойка. Матеріали трипільської культури та доби бронзи цих зборів зараз входять до колекцій “Кирилівські висоти” (разом з матеріалами В. В. Хвойки) та “Садиба Світославського”. Поодинокі знахідки з вказаних колекцій мають шифр “експедиція Курінного і Шуберта. 1943 р.”. Фріц Шуберт (1917–?) – науковий співробітник Зондерштабу до- і ранньої історії у Києві в квітні 1943 р.¹⁰⁰.

47. Євминка (с. Євминка Козелецького р-ну Чернігівської обл.) – багаточислове поселення, розташоване на лівому березі р. Десни; відкрите вчителем К. О. Ставровським (1908) та досліджене М. О. Макаренком (1925–1926), який виділив горизонти трипільської культури та епохи бронзи¹⁰¹. У НМІУ зберігається бл. 900 од. зб. (посуд, пластика, вироби з кременю та глини).

48. Халеп'я (с. Халеп'я Обухівського р-ну Київської обл.) – трипільські пам'ятки, наприкінці ХІХ ст. досліджені В. В. Хвойкою в різних урочищах поблизу села. У 1925 р. М. О. Макаренко проводив дослідження на південний схід від с. Халеп'я, на підвищеному плато в ур. Жолудівка та у місцевості “Гора Грушова”. У 1934–1938 рр. масштабні розкопки в ур. Коломийщина здійснила Трипільська експедиція ІІМК АН УРСР на чолі з С. С. Магурою (до 1937) та Т. С. Пассек (після 1937). В експедиції працювали В. Є. Козловська, В. П. Петров, М. Л. Макаревич, К. Ю. Коршак, Н. Л. Кордиш; співробітники Державної Академії історії матеріальної культури Т. С. Пассек (Москва) та Є. Ю. Кричевський (Ленінград). На площі понад 13 тис. м² були розкопані залишки кількох десятків житлових споруд, визначено планування поселення, отримано значний археологічний матеріал¹⁰². У НМІУ зберігається кілька колекцій (бл. 14,5 тис. од. зб.) з вказаного пункту: посуд (цілий та фрагментований), дрібна пластика, знаряддя праці з кременю, каменю та кістки, уламки обмазки.

49. Трипілля (Хвойка) – ймовірно, знахідки (“речі з площадок”) з розкопок В. В. Хвойки у м. Трипілля Київської губ. (нині – с. Трипілля Обухівського р-ну Київської обл.¹⁰³), що перебувають у складі колекції НМІУ “Трипілля (знахідки до 1894)”: матеріали трипільської культури, доби бронзи та скіфського часу. Проте цілком імовірно, що йдеться про матеріали з розкопок В. В. Хвойки як у с. Трипіллі, так і поблизу нього – у селах Верем'я, Жуківці, Стайки, Халеп'я, Щербанівка¹⁰⁴. Акти 1948 р. засвідчують, що в ящиках, одержаних з Німеччини, перебували археологічні матеріали з розкопок В. В. Хвойки, зокрема зі згаданих сіл¹⁰⁵. У НМІУ зберігаються бл. 2 тис. знахідок В. В. Хвойки 1890-х рр. – поч. ХХ ст. з Київщини, зокрема скарб крем'яних пластин з Халеп'я, мідні сокири з Верем'я, понад 170 зразків пластики, 300 цілих та відреставрованих посудин різних форм¹⁰⁶.

50. Фридрівці (нині – с. Залісся Перше Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – пам'ятка, досліджена експедицією КА на чолі з М. Я. Рудинським (1926)¹⁰⁷. У НМІУ зберігається незначна кількість фрагментів посуду трипільської та черняхівської культур.

51. Хоньківці (с. Хоньківці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) – пункт, обстежений М. Я. Рудинським та О. О. Кривицьким (кін. 1920-х – поч. 1930-х рр.)¹⁰⁸. На сьогодні в колекції НМІУ перебувають 145 од. зб. трипільської культури, доби бронзи та ранньозалізного віку.

52. Кадіївці (с. Кадіївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – поселення трипільської

97 Якубенко О. О. Колекції із розкопок В. В. Хвойки на трипільських поселеннях у Національному музеї історії України // Дослідження трипільської цивілізації... – С. 45.

98 Бондарь Н. Н. Поселения Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы. – К., 1974. – С. 92–95.

99 Курінний П. П. Історія археологічного знання про Україну. – Полтава, 1994. – С. 69.

100 ЦДАВО України. – Ф. 3 676. – Оп. 3. – Спр. 45. – Арк. 1–2, 4.

101 Макаренко М. Досліди на Остерщині. Євминка // КЗ за 1925 р. – К., 1926. – С. 61–64; НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 30.

102 Хвойка В. В. Каменный век Среднего Поднепровья... – С. 730–812; Макаренко М. Халеп'є // КЗ за 1925 р. – К., 1926. – С. 33–48; Пассек Т. С. Трипільське поселення Коломийщина (розкопки 1934–1938 рр.) // Трипільська культура. – Т. 1. – К., 1940. – С. 10–33.

103 НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 21.

104 Хвойка В. В. Каменный век... – С. 73–812.

105 Ящ. У-416 (НМІУ, ВОФК, акт № 303 від 03.02.1948); ящ. У-579 (НМІУ, там само, акт № 143, без дати; ящ. У-901 (НМІУ, там само, акт № 399 від 06.03.1948).

106 Якубенко О. О. Колекція В. В. Хвойки // Енциклопедія трипільської цивілізації (далі – **ЕТЦ**). – Т. 2. – К., 2004. – С. 230–231.

107 Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 51.

108 Рудинський М. Я. З матеріалів до вивчення передісторії Поділля // Антропологія. – К., 1929. – Вип. II. – С. 152–191.

культури в ур. Бавки, досліджене М. Я. Рудинським (1926)¹⁰⁹. Матеріали пам'ятки, що надійшли з Німеччини в одному ящику¹¹⁰, в археологічному зібранні НМІУ налічують понад 1 600 од. зб.: знаряддя з кременю, сланцю, кістки, посуд та фрагменти посуду, обмазка.

53. Кривчик (с. Кривчик Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) – пам'ятка, досліджена розвідками КА (1928)¹¹¹. У колекції НМІУ представлено 144 од. зб. матеріалів різних етапів трипільської культури, переважно крем'яних виробів.

54. Лоївці (кол. с. Лоївці Новоушицького р-ну Хмельницької обл., нині затоплене Дністровською ГЕС) – пам'ятка, досліджена під час екскурсій-розвідок КА (1927)¹¹². Знахідки, можливо, входять до збірних колекцій з матеріалами Поділля.

55. Летичів (с. Летичів Летичівського р-ну Хмельницької обл.) – пункт, обстежений М. Я. Рудинським за дорученням КА (1931)¹¹³, знахідки з якого, ймовірно, входять до збірних колекцій з матеріалами Поділля.

56. Меджибіж (сmt. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.) – пункт, обстежений М. Я. Рудинським за дорученням КА (1931)¹¹⁴, знахідки з якого входять до збірної колекції “Колишня Подільська губернія”.

57. Озаринці (с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.) – поселення трипільської культури, відкрите геологом О. О. Кривицьким біля однойменного села на Вінниччині (1919), за дорученням ВУАК та КА досліджене Д. М. Щербаківським (1926) та М. Я. Рудинським (1929). Останній у 1930 р. опублікував голівку антропоморфної фігурки з модельованими рисами обличчя та волоссям¹¹⁵ (на сьогодні втрачена). Матеріали з с. Озаринці згадуються в актах повернення 1948 р.¹¹⁶. Колекція, що зберігається у НМІУ, складається з крем'яного інвентарю, сланцевих сокир, фрагментованого столового та кухонного посуду, культових виробів (зооморфна пластика та мініатюрні глиняні конуси)¹¹⁷.

58. Патринці (с. Патринці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) – пам'ятка, досліджена розвідками М. Я. Рудинського (1927)¹¹⁸. У НМІУ зберігаються матеріали (152 од. зб., переважно фрагменти посуду) з багатшарового трипільського поселення.

59. Плисків-Чернявка – поселення трипільської культури, в археологічній літературі відоме як Плисків-Чернявка; розташоване між с. Плисків та с. Чернявка Погребищенського р-ну Вінницької обл. (нині – південна околиця с. Плисків). Розкопане Бердичівським соціально-історичним музеєм під керівництвом П. П. Курінного та Т. М. Мовчанівського (1927–1928). З Німеччини матеріали поселення, згідно з актом¹¹⁹, повернулись в одному з ящиків. Крім знахідок трипільської культури, в колекції є матеріали бронзової доби та ранньоскіфського часу¹²⁰.

60. Теклівка (в оригіналі *Тетлівка*, проте населений пункт з такою назвою в тогочасному і сучасному адміністративно-територіальному поділі України відсутній; очевидно, йдеться про с. Теклівку Крижопільського р-ну Вінницької обл. або с. Теклівку Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.). У збірній колекції НМІУ “Поділля. Різні пункти Хмельницької та Вінницької обл.” є кілька фрагментів посуду та обмазки трипільської культури з шифром “Теклівка”.

61. Бронза – у документі не уточнено, які саме матеріали бронзової доби (III–II тис. до н.е.) були вивезені.

109 Рудинський М. Досліди на Кам'яниччині // КЗ за 1926 р. – К., 1927. – С. 123–143; НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а. – Арк. 28.

110 Ящ. У-709 за актом № 362 від 04.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

111 Рудинський М. Я. З матеріалів до вивчення... – С. 152–191; Рудинський М. Я. Коротке повідомлення про наслідки подорожі на Поділля в році 1928 // Антропологія. Річник Кабінету. 1928. – К., 1929. – Вип. II. – С. 294; Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 52.

112 Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 51.

113 Там само. – С. 55.

114 Там само. – С. 55.

115 Рудинський М. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки // Антропологія. – Вип. III. – К., 1930. – С. 235–256; Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднепровья // МИА. – № 84. – М., 1961. – С. 32–34.

116 Ящ. У-786 за актом № 294 від 04.02.1948, ящ. У-833 за актом № 234 від 02.02.1948, ящ. У-1048 за актом № 296 від 04.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

117 Радієвська Т. М. Озаринці // ЕТЦ. – Т. II. – К., 2004. – С. 381–383. Радомський І. С., Якубенко О. О. Кам'яний інвентар поселення Озаринці // Археологія. – 2016. – № 1. – С. 97–103.

118 Шовкопляс Г. М. Колекції матеріалів з археологічних досліджень М. Я. Рудинського в Державному історичному музеї УРСР // Актуальні проблеми фондової роботи музеїв. – К., 1968. – С. 37; Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології... – С. 51.

119 Ящ. У-971 за актом № 289 від 04.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

120 Радієвська Т. М. Поселення доби міді – раннього заліза поблизу сс. Плисків та Чернявка // Археологія. – 1989. – № 4. – С. 82–91.

Можна припустити, що найбільшу цінність для німців становили знахідки, які можна було б використати для обґрунтування їхніх прав на захоплені території. Коло таких пам'яток окреслив П. Грімм¹²¹, зокрема, згадавши матеріали з розкопок І. Ф. Левицького – пам'ятки культури кулястих амфор з с. Суємці Баранівського р-ну Житомирської обл. (1926)¹²²; матеріали культур шнурової кераміки з розкопок В. В. Хвойки поблизу с. Стрітівка Кагарлицького р-ну Київської обл. (1897)¹²³ та окремі знахідки кам'яних шліфованих сокир (які вважалися характерною ознакою т. зв. “кола культур бойових сокир”); матеріали зрубної культури, в орнаментативній керамічному посуду якої є свастикаподібні елементи, як на 2-х посудинах з розкопок К. М. Мельник-Антонович поблизу с. Кириківка Великописарівського р-ну Сумської обл.¹²⁴. Добою пізньої бронзи датуються матеріали розкопок П. П. Курінного в ур. Білогрудівський ліс поблизу с. Піківець Уманського р-ну Черкаської обл. (1918–1926)¹²⁵. Частина колекції білогрудівської культури з тих самих розкопок, що залишилася в Уманському краєзнавчому музеї, також була вивезена до Німеччини¹²⁶. В актах комісії з розподілу цінностей, повернених з Німеччини, згадуються такі матеріали доби бронзи як кам'яні знаряддя (зокрема сокири), вироби з бронзи (сокири, кельти, шпильки), кераміка¹²⁷ та ливарні форми з с. Волоське Запорізької обл.¹²⁸.

62. *Скіфи* – за актом збитків, заподіяних ДІМ у Києві (кол. ЦІМ, нині – НМІУ) від 25.01.1944, наданих НДК (далі – **акт НДК**), скіфська колекція була вивезена повністю, крім фрагментів посуду, що не мали особливої цінності. Як вказано в акті, ця втрата була найбільш вагомим не лише для УРСР, а й для всієї радянської науки, адже склад цієї колекції, унікальність та художньо-історична цінність деяких пам'яток надавали їй загальносоюзного значення¹²⁹. В актах комісії з розподілу цінностей, повернутих з Німеччини, більшість матеріалів (керамічні вироби, прикраси та предмети озброєння) згадуються без уточнення місця їхньої знахідки¹³⁰. Окремо зазначені лише кілька тисяч знахідок з розкопок О. О. Бобринського поблизу м. Сміли Смілянського р-ну Черкаської обл. (кін. ХІХ ст.)¹³¹.

63. *Греки, Ольвія* – за актом НДК антична колекція ДІМ у Києві складалася з наступних зібрань: 1) античні пам'ятки (вази, бронзові вироби, скульптура, теракоти, нумізматики) з різних київських приватних колекцій і державних зібрань; 2) матеріали Ольвійської експедиції 1935–1937 рр., які були передані до музею майже повністю; 3) кращі експозиційні предмети Ольвійської експедиції 1938–1940 рр.; 4) бл. 100 амфор, у 1935 р. вивезених з Ольвійського заповідника; 5) кіпрські старожитності¹³². До Німеччини була вивезена вся

121 *Grimm, Paul. Nordische Funde der Jungsteinzeit aus der Ukraine // Germanen Erbe. Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte. – Heft 9 / 10. – September / Oktober 1942. – S. 141–148.*

122 НА ІА НАНУ. – Ф. А. Лев. – Спр. 3. – Арк. 30–36.; *Левицький І.* Пам'ятки мегалітичної культури на Волині // *Антропологія. – Вип. II. – К., 1929. – С. 192–222.*

123 *Вовк Хв.* Знахідки у могилах між Верем'єм і Стретівкою і біля Трипілля // *Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. III. – Львів, 1900. – С. 1–11.*

124 *Мельник Е. Н.* Раскопки курганов в Харьковской губернии 1900–1901 // *Труды XII Археологического съезда. – М., 1905. – Т. 1. – С. 708–709; Отрощенко В. В., Корпусова В. М.* Свастика в знакових системах доби міді-бронзи України // *Магістеріум. – Вип. 11. – К., 2003. – С. 13–18.*

125 *Курінний П. П.* Дослідження білогрудівського могильника // *КЗ за 1925 р. – К., 1926. – С. 74–80; Курінний П. П.* Розкопки білогрудівських могилоподібних горбів // *КЗ за 1926 р. – К., 1927. – С. 79–83.*

126 ЦДАВО України. – Ф. 3 676. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 254.

127 Ящ. У-227 за актом № 203 від 31.01.1948, ящ. У-333 за актом № 551 від 1948, ящ. У-692 за актом № 32 від 14.01.1948, ящ. У-1 046 за актом № 57 від 17.01.1948, ящ. У-421 за актом № 128 від 20.01.1948, ящ. У-685 за актом № 162 від 29.01.1948, ящ. У-1 078 за актом № 178 від 30.01.1948, ящ. У-509 НМІУ за актом № 190 від 31.01.1948, ящ. У-479 за актом № 317 від 1948 р., ящ. У-875 за актом № 462 від 7.02.1948, ящ. У-588 за актом № 903 від 20.02.1948, ящ. У-1 120 за актом № 505 від 09.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

128 Ящик У-1 128 за актом № 5 від 12.01.1948 (НМІУ, ВОФК).

129 Государственный архив Российской Федерации (далі – **ГАРФ**). – Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Л. 30.

130 Ящ. У-227 за актом № 203 від 31.01.1948, ящ. У-391 за актом № 27 від 14.01.1948, ящ. У-236 за актом № 42 від 15.01.1948, ящ. У-1 081 за актом № 43 від 15.01.1948, ящ. У-813 за актом № 115 від 20.01.1948, ящ. У-3 за актом № 157 від 01.1948, ящ. У-448 за актом № 233 від 02.02.1948, ящ. У-392 за актом № 321 від 04.02.1948, ящ. У-871 за актом № 325 від 05.02.1948, ящ. У-531 за актом № 455 від 07.02.1948, ящ. У-1 123 за актом № 493 від 1948 р., ящ. У-1 120 за актом № 505 від 09.02.1948, ящ. У-136 за актом № 594 від 12.02.1948, ящ. У-569 за актом № 646 від 14.02.1948, ящ. У-1 141 за актом № 666 від 16.02.1948, ящ. У-992 за актом № 684 від 17.02.1948, ящ. У-326 за актом № 696 від 18.02.1948, ящ. У-389 за актом № 743 від 18.02.1948, ящ. У-584 за актом № 758 від 18.02.1948, ящ. У-1 103 за актом № 769 від 19.02.1948, ящ. У-1 136 за актом № 786 від 17.01.1948, ящ. У-359 за актом № 847 від 21.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

131 Ящ. № У-1 112 за актом № 141 від 20.01.1948, ящ. № У-478 за актом № 308 від 4.02.1948, ящ. № У-427 за актом № 687 від лютого 1948 р. (НМІУ, ВОФК); *Бобринский А. А.* Курганы и случайные находки близ м. Смела. – Т. I–III. – СПб., 1887–1901.

132 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Л. 23.

експозиційна частина колекцій та частина фондового матеріалу Ольвійської експедиції 1935–1937 рр., крім габаритних експозиційних матеріалів (піфос, амфори, черепиці, архітектурні фрагменти). В акті про збитки згадуються наступні втрачені предмети: чорно- та червонофігурний посуд (20 од.), чорно- і червонолаковий посуд (30 од.), місцева ольвійська кераміка (30 од.), сіроглиняна лощена кераміка (20 од.), світильники (50 од.), фрагменти скляних посудин (20 од.), кістяні вироби (15 од.), фрагменти мармурових плит (15 од.), амфорні ручки з клеймами (50 од.), теракотові статуетки (50 од.), зібрання кераміки з о. Кіпр (100 од.), архітектурні фрагменти (5 од.), матеріали з розкопок Ольвії 1935–1940 рр. (6 тис. од.), скляні та металеві прикраси (50 од.), знаряддя праці (100 од.). В актах комісії з розподілу культурних цінностей, повернених з Німеччини, зазначено прибуття чималої кількості ящиків з античними, зокрема ольвійськими, матеріалами¹³³.

64. *Готти* – матеріали черняхівської культури, які у першій половині ХХ ст. зараховували до т. зв. “культури полів поховань”, що поєднувала зарубинецьку (III / II ст. до н. е. – II ст. н. е.) і черняхівську (III–V ст. н. е.) культури. На думку проф. Р. Штампфуса, недостатнє представлення у довоєнній експозиції ЦІМ готського матеріалу (в той час, як більшість знахідок лишалась у фондах) було зроблене для того, щоб применшити вплив готської культури¹³⁴. В акті НДК повідомляється, що у складі повністю вивезеної колекції “полів поховань” були матеріали з розкопаних В. В. Хвойкою (1899–1900)¹³⁵ могильників черняхівської культури поблизу с. Черняхів Кагарлицького р-ну Київської обл. (1 тис. од. зб.) і с. Ромашки Рокитнянського р-ну Київської обл. (100 од. зб.), а також 100 знахідок з розкопок В. Є. Козловської поблизу с. Дідівщина Фастівська р-ну Київської обл. (1929)¹³⁶. Можливо, до цього пункту німецького списку відносились і матеріали зарубинецької культури (яку німецькі дослідники ототожнювали з германськими племенами скірів і бастарнів). До Німеччини були вивезені 150 знахідок з могильника у с. Зарубинці Монастирищенського р-ну Черкаської обл. (розкопки В. В. Хвойки, 1899) та 200 знахідок з могильника поблизу с. Корчувате на південно-східній околиці Києва з розкопок І. М. Самойловського (1940–1941)¹³⁷. В актах комісії з розподілу культурних цінностей, повернених з Німеччини, побіжно згадано ящики з матеріалами “полів поховань” без конкретизації окремих пам’яток¹³⁸.

65. *Вікінги* (варяги) – войовничі вихідці зі Скандинавії, які справили значний вплив на країни Європи. Німецькі науковці Третього Райху розглядали Київську Русь як державу, засновану вікінгами (Київську варязьку імперію), які з серед. IX ст. по Волзькому та Дніпровському шляхах поступово просувалися углиб території, населеної східнослов’янськими племенами. Варяги Аскольд і Дір започаткували варязьку колонію у Києві, а варяг Олег – панування династії Рюриковичів у Києві та “Київській варязькій імперії”. Факт присутності північно-германських переселенців на теренах давньої України підтверджувався археологічними знахідками старожитностей скандинавського походження: зброї та прикрас¹³⁹. Питання старожитностей скандинавського походження на теренах України було окремо розглянуто у статті Нади Германн, багато ілюстрованої фотографіями експонатів ЦІМ. Автор описує низку поховань у дерев’яних зрубах з конем і зброєю, розкопаних у Києві, які, на її думку, відрізняються від бідних могил місцевих жителів не тільки у соціальному,

133 Ящ. У-115 за актом № 267 від 2.02.1948, ящ. У-434 за актом № 25 від 13.01.1948, ящ. У-496 за актом № 37 від 15.01.1948, ящ. У-52 за актом № 51 від 16.01.1948, ящ. У-41 за актом № 70 від 19.01.1948, ящ. У-446 за актом № 109 від 20.01.1948, ящ. У-152 за актом № 118 від 21.01.1948, ящ. У-419 за актом № 135 від 20.01.1948, ящ. У-704 за актом № 179 від 30.01.1948, ящ. У-81 за актом № 260 від 03.02.1948, ящ. У-472 за актом № 272 від 04.02.1948, ящ. У-415 за актом № 273 від 04.02.1948, ящ. У-244 за актом № 286 від 04.02.1948, ящ. У-976 за актом № 290 від 04.02.1948, ящ. У-572 за актом № 328 від 05.02.1948, ящ. У-353 за актом № 331 від 05.02.1948, ящ. У-450 за актом № 345 від 06.02.1948, ящ. У-207 за актом № 427 від 09.02.1948, ящ. У-911 за актом № 347 від лютого 1948 р., ящ. У-18 за актом № 479 від 1948 р., ящ. У-213 за актом № 542 від 11.02.1948, ящ. У-130 за актом № 580 від 11.02.1948, ящ. У-1 129 за актом № 657 від 14.02.1948, ящ. У-29 за актом № 764 від 19.02.1948, ящ. У-76 за актом № 768 від 19.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

134 *Stampfuß, Rudolf*. Das Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte der Ukraine in Kiew // НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Спр. 204. – Арк. 19.

135 *Хвойка В. В.* Поля погребений в Среднем Приднепровье (раскопки В. В. Хвойки в 1899–1900 годах) // Записки Императорскаго русскаго археологическаго общества: новая серия (далі – **ЗРАО**). – Т. XII, вып. 1–2. – СПб., 1901. – С. 172–190; *Stampfuß, Rudolf*. Germanen in der Ukraine // Germanen Erbe: Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte. – Heft 9 / 10. – 1942. – S. 130–140.

136 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Лл. 32, 33; *Козловська В. Є.* Новіші археологічні досліді на території Білоцерківщини // ХрАМ. – К., 1930. – Ч. 2. – С. 39–40; *Петраускас О. В.* Могильник поселення черняхівської культури біля с. Дідівщина (за матеріалами розкопок Валерії Козловської) // Археологія. – 2001. – № 2. – С. 111–121.

137 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Лл. 32; *Самойловський І.* Корчуватський могильник // Археологія. – 1947. – Вип. I. – С. 101–109.

138 Ящ. У-65 за актом № 207 від 31.01.1948, ящ. У-374 за актом № 283 від 4.02.1948, ящ. У-1 117 за актом № 419 від 9.02.1948, ящ. У-254 за актом № 780 від 19.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

139 *Stampfuß, Rudolf*. Das Landesmuseum... – S. 27.

але й в етнічному плані¹⁴⁰. Деякі з вивезених музейних предметів дійсно пов'язувались зі скандинавськими традиціями, як, наприклад, бронзова овальна фібула X ст. з розкопок 1876 р. у Києві поховання № 125 по вул. Кирилівській, 53–59 (кол. садиба Марра), яка до Києва не повернулася¹⁴¹. Також був вивезений знайдений наприкінці XIX ст. поблизу с. Хвощево Миргородського р-ну Полтавської обл. залізний меч X ст. з написом на клинку, який дослідники згодом інтерпретують як “коваль Людота”¹⁴². Цей меч, повернений разом з іншими колекціями, зараз зберігається у НМІУ¹⁴³.

66. *Дніпробуд* – матеріали Дніпробудівської (Дніпрогесівської) археологічної новобудовної експедиції (1927–1932)¹⁴⁴, проведеної у зв'язку з будівництвом греблі Дніпровської ГЕС (Дніпрельстану) і наступним затопленням досліджуваної території. Експедицію очолював Д. І. Яворницький, старшими археологами були А. В. Добровольський, П. І. Смолічев, С. С. Гамченко та ін. Ця масштабна експедиція дослідила чимало пам'яток від палеоліту до Київської Русі включно: було зібрано понад 100 тис. артефактів, поділених між музеями Дніпропетровська, Запоріжжя, Києва, Харкова, Одеси. Більшість знахідок у 1934 рр. разом з польовою документацією (нині перебуває у НА ІА НАНУ, ф. 18) була передана до ІІМК у Києві¹⁴⁵. У 1942 р. матеріали експедиції разом з колекціями ІА надійшли до КМДРІ. У 1948 р., згідно з актами Комісії з розподілу культурних цінностей, повернених з Німеччини, їх передали до ДІМ¹⁴⁶.

67. *Канцирка* (Канцирська балка поблизу с. Федорівка Дніпропетровської обл.) – пам'ятка, вперше досліджена у 1929 р. У 1930–1931 рр. В. А. Грінченко виявив артефакти бронзового віку та поселення гончарів з печами для випалювання посуду салтівської культури¹⁴⁷. У колекції НМІУ нараховується бл. 9 тис. уламків гончарних посудин¹⁴⁸. Про повернення матеріалів з Канцирки згадують акти комісії з розподілу культурних цінностей, повернених з Німеччини¹⁴⁹.

68. *Ямбург-Осокорівка* – дві палеолітичні стоянки. Одна розкопана І. Ф. Левицьким (1932)¹⁵⁰ поблизу кол. німецької колонії Ямбург (нині – с. Дніпрове Дніпровського р-ну Дніпропетровської обл.). Друга виявлена у балці Осокорівка¹⁵¹ (у Солонянському р-ні Дніпропетровської обл.) Т. Т. Теслею (1931) і досліджена І. Ф. Левицьким. Матеріали з Ямбура згадують акти комісії з розподілу культурних цінностей, повернених з Німеччини¹⁵². Нині колекція з Ямбура у НМІУ налічує бл. 500 од зб., серед яких – крем'яні вироби кам'яної доби та кераміка раннього залізного віку, слов'янського та давньоруського часу¹⁵³.

69. *Кічкас* (с. Кічкас Запорізької обл., нині – у складі м. Запоріжжя) – місцевість у епіцентрі будівництва Дніпрельстану. Навколо нього було досліджено низку різночасових пам'яток. Як зазначає П. І. Смолічев,

140 *Hermann, Nada. Zeugen der Wikinger zu Kiew // Germanen Erbe: Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte. – Heft 3 / 4. – 1943. – S. 34–46.*

141 *Каргер М. К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. – Т. 1. – М.-Л., 1958. – С. 210–211, табл. XXIX; Андросчук Ф., Зоценко В. Скандинавские древности Южной Руси. – Paris, 2012. – С. 51–52, рис. 16; ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Л. 36; *Hermann, Nada. Zeugen der Wikinger... – S. 38. – Abb. 6.**

142 *Андросчук Ф., Зоценко В. Скандинавские древности... – С. 312–313, № 244, рис. 247; Androshchuk F. The “Ljudota Sword?” (An Episode of Contacts Between Britain and Scandinavia in the Late Viking Age) // Ruthenica. – Т. 2. – К., 2003. – С. 15–25; *Hermann, Nada. Zeugen der Wikinger... – S. 37. – Abb. 4.**

143 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Л. 36.

144 *Козловська В. Археологічні дослідження на території Дніпрельстану // ХрАМ. – Ч. 1. – К., 1930. – С. 11–20; Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории племен степной Украины (по материалам Днепровской экспедиции НКПроса УССР). – Днепропетровск, 1980. – С. 19–45; Ковалева І. Ф. 80 лет: забвение и благодарная память. К юбилею Днепровской новостроечной экспедиции. – Музейний вісник. Науково-теоретичний щорічник. – № 12. – Запоріжжя, 2012. – С. 196–207; *Курінний П. П. Історія археологічного знання... – С. 100–103; Кашеварова Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга... – Ч. II. – С. 508–509.**

145 ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 36 371–ФП. – Арк. 88.

146 Ящ. У-258 за актом № 48 від 15.01.1948, ящ. У-36 за актом № 149 від 1948 р., ящ. У-115 за актом № 232 від 2.02.1948, ящ. У-701 за актом № 291 від 4.02.1948, ящ. У-1 084 за актом № 292 від 4.02.1948, ящ. У-691 за актом № 297 від 4.02.1948, ящ. У-841 за актом № 301 від 4.02.1948 (НМІУ, ВОФК).

147 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 56, 60, 70, 71.

148 *Строкова Л. В. Славянские древности Днепровского Надпорожья в материалах Днепровской экспедиции 1927–1932 гг. // Древности степного Поднепровья III–I тыс. до н. э. – Днепропетровск, 1983. – С. 28.*

149 Ящ. У-1084, акт № 292 від 4.02.1948, ящ. У-988, акт № 363 від 4.02.1948, ящ. У-958, акт № 379 від 4.02.1948, ящ. У-972, акт № 293 від 4.02.1948, ящ. У-703, акт № 295 від 4.02.1948, ящ. У-190, акт № 144 від 20.01.1948 (НМІУ, ВОФК).

150 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 148, 149; Там само. – Ф. А. Лев. – Спр. 10; *Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 50–53.*

151 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 124, 125, 126.

152 Ящ. У-1 066, НМІУ, ВОФК, акт № 300 від 4.02.1948.

153 *Строкова Л. В. Славянские древности... – С. 29.*

пам'ятки були розкидані по всій площі будівництва окремими групами, яких було нараховано 16, загальна кількість занотованих пам'яток становила 150¹⁵⁴. У 1927 р. був досліджений курганний могильник¹⁵⁵. У 1927–1928 рр. на території с. Кічкас було досліджене давньоруське поселення (57 землянок), розташоване вздовж правого берега Дніпра проти греблі Дніпрогесу. У НМІУ зберігаються матеріали жител 5, 7, 8, 10, 14, 20, 21, 27–30, 32–33, 47, 49, 50, 54: більш ніж 700 фрагментів кераміки, металевих і скляних виробів¹⁵⁶.

До цієї колекції могли бути зараховані й матеріали з дослідженої А. В. Добровольським (1927) скельної стоянки "Кічкас IX–II", відомої в літературі як поселення "Середній Стіг II" (пам'ятка, за якою була виділена середньостогівська культура). Матеріали з цього поселення (бл. 300 фрагментів кераміки) у фондах НМІУ перебувають у складі трьох колекцій: "Кічкас", "Середній Стіг" та "Дніпропетровщина"¹⁵⁷.

70. Вовніги (с. Вовніги Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.) – група поселень, розташована на березі напроти села. Правобережне поселення дослідив А. В. Добровольський у 1930–1931 рр., а лівобережна багатошарова стоянка була досліджена у 1932 р.¹⁵⁸. Виявлені матеріали у колекції НМІУ представлені бл. 2,5 тис. знахідок (посуд, уламки кераміки, кам'яних та крем'яних виробів) дніпро-донецької та сурсько-дніпровської культур неолітичного часу, а також катакомбної, зрубної та білозерської культур доби бронзи.

71. Таволжаний (о. Таволжаний Запорізької обл.) – перші розвідки були проведені у 1927 р., розкопки розпочаті у 1929 р. П. І. Смоличевим. Серед виявлених об'єктів – кам'яні поховальні споруди "закладки" доби бронзи¹⁵⁹. У колекції НМІУ представлені бл. 200 виробів з кременю, каменю та кераміки часів енеоліту та пізньої бронзи.

72. Собачки (урочище Собачки на правому березі Дніпра Запорізької обл.) – досліджені А. В. Добровольським (1928–1929) багатошарова стоянка та неолітичний могильник¹⁶⁰. У колекції НМІУ представлено бл. 4,5 тис. знахідок, більшість яких складають мезолітичні та неолітичні крем'яні вироби, а також кераміка середньостогівської та ямної культур.

73. Хортиця – скелястий острів довжиною 12 км в районі м. Запоріжжя у руслі Дніпра, досліджений П. І. Смоличевим та Е. О. Федоровичем (1928). Початково розкопки на острові не планувалися, оскільки він розташовувався нижче порогів. Досліди розпочалися у зв'язку з будівництвом залізничного мосту. У північно-східній частині якого було виявлене поселення сабатинівської культури¹⁶¹. У колекції НМІУ бронзової доби представлено бл. 300 знахідок кераміки і крем'яних знарядь.

74. Виноградний – багатошарова пам'ятка на острові Виноградному біля с. Привільне Запорізької обл., досліджена під керівництвом А. В. Добровольського (1929–1930)¹⁶². Були відкриті поселення та поховання неолітичних дніпро-донецької та сурсько-дніпровської культур; енеолітичні шари поселення представлені матеріалами квітнянської культури; шари доби бронзи складаються з матеріалів бабинської, катакомбної та сабатинівської культур. У колекції НМІУ зберігаються понад 800 знахідок: глиняний та кам'яний посуд, крем'яні, кам'яні та кістяні знаряддя¹⁶³.

75. Похилий (о. Похилий, розташований поблизу с. Привільне Запорізької обл.) – багатошарова пам'ятка, досліджена у 1928 р. П. І. Смоличевим.¹⁶⁴ Серед знахідок – матеріали неолітичного часу (сурсько-дніпровська та дніпро-донецька культури), енеоліту (середньостогівська культура), доби бронзи (ямна та катакомбна

154 Смоличев П. І. Археологічні розкопки на терені Дніпрельстану в с. Кічкас Запорізької округи у вересні–жовтні року 1927 // Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей: збірник. – Дніпропетровськ, 1927. – Т. 1. – С. 161–234.

155 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 21, 22, 23.

156 Строчкова Л. В. Славянские древности... – С. 29.

157 НА ІА НАНУ. – Ф. ВУАК. – Спр. 116 / 30; Добровольський А. Звіт за археологічні досліди на території Дніпрельстану р. 1927 (околиці с. Кічкас Запорізької округи) // Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей: збірник. – Т. 1. – Дніпропетровськ, 1929. – С. 61–160; Рассмакін Ю. Я., Якубенко О. О., Сорокіна С. А. Скельна стоянка доби енеоліту "Кічкас IX–II" (Середній Стіг II): сучасний стан вивчення колекції (до 80-річчя дослідження пам'ятки) // Археологічні пам'ятки Хортиці та їх музеєфікація. – Вип. 1. – Запоріжжя, 2006. – С. 43–47.

158 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 66, 81, 82; Добровольський А. В. Матеріали до археологічної карти Дніпровського Надпоріжжя в межах Запорізької області // Археологія. – Т. VII. – 1952. – С. 80, 81, 83; Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 59–60.

159 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 92; Станицина Г. О. Петро Іванович Смоличев // Археологія. – 1992. – № 2. – С. 101–111; Добровольський А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 84.

160 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 35, 36, 48; Добровольський А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 81, 83, 84.

161 НА ІА НАНУ. – Ф. 6. – Спр. 58; Добровольський А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 83.

162 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 46, 52, 61.

163 Добровольський А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 80–83; Сердюкова І. Л., Якубенко О. О. Кераміка доби середньої бронзи о-ва Виноградний // Археологічні дослідження на Україні 1992 року. – К., 1993. – С. 125–126.

164 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 24; Добровольський А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 80; Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 59–60.

культури). Сучасна колекція НМІУ налічує бл. 700 од. зб.: кераміка, кістяні і крем'яні вироби, кам'яні диски.

76. *Дурна Скеля* – (острів Дурна Скеля у руслі Дніпра в районі м. Запоріжжя) – багаточислове поселення часів енеоліту – середньої бронзи, досліджене експедицією під керівництвом А. В. Добровольського (1928), що виявила бл. 17 тис. знахідок. В поселенні виділені шари середньостогівської культури, ямної та катакомбної культурно-історичних спільнот; також було розкопано могильник зрубної культурно-історичної спільноти. З початково зібраних експедицією предметів (близько 17 тис.) у колекції НМІУ зберігається бл. 1 300 артефактів: фрагменти кераміки, крем'яні та кам'яні знаряддя праці¹⁶⁵.

77. *Гадюча Балка* – балка, розташована на правому березі Дніпра, обмежує з півдня урочище Собачки, Запорізька обл., досліджена у 1928–1929 рр. В. А. Грінченком. Виявлено неолітичну стоянку (сурсько-дніпровська та азово-дніпровська культури), поховання епохи пізньої бронзи, могильник скіфо-сарматського часу (на правому березі балки), поховання під кам'яними закладками скіфо-сарматського часу (на лівому березі гирла балки)¹⁶⁶. У колекції НМІУ зберігається бл. 180 знахідок: кераміка, крем'яні і кам'яні вироби енеолітичної доби та зрубної культурно-історичної спільноти.

78. *Божків* – (хутір Божків, розташований біля с. Федорівка Запорізького р-ну Запорізької обл.) – пам'ятка доби бронзи, досліджена у 1931–1932 рр.¹⁶⁷. Сучасна колекція НМІУ нараховує понад 1 100 од. зб. виробів з кременю та кераміки.

79. *Волоське* (с. Волоське Дніпровського р-ну Дніпропетровської обл.) – колекція знахідок з кількох пам'яток. Палеолітичні пам'ятки були виявлені І. Ф. Левицьким на правому березі р. Сури (1932), який також зібрав палеолітичний матеріал у центрі с. Волоське (1931)¹⁶⁸. До колекції “Волоське” у НМІУ також входять знахідки з дослідженого В. А. Грінченком (1931) поселення на скелястому останці “Стрільча Скеля” під правим берегом Дніпра проти південного кінця с. Волоське¹⁶⁹. На розкопках цього ж поселення у 1940–1941 рр. працювала експедиція ЦІМ під керівництвом П. П. Курінного. Оскільки П. П. Курінний брав участь у вивезенні колекцій, можна припустити, що він неодмінно вивіз матеріали і з власних розкопок. У колекції НМІУ представлено бл. 3 тис. знахідок, переважно керамічні матеріали ямної, катакомбної та зрубної культур.

80. *Микільське* (с. Микільське Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.) – культурний комплекс мезолітичної доби, відкритий розвідкою І. Ф. Левицького на захід від села у 1932 р. Поселення неолітичного часу, відкрите у 1931 р. у заплаві біля скелі Монастирка, не досліджувалося¹⁷⁰.

81. *Огрінь* (с. Ігрень, кол. Стара Ігрень, Дніпропетровської обл., нині – у складі м. Дніпро) – пам'ятки з околиць села на лівому березі Дніпра доби енеоліту та бронзи, досліджені у 1932 р. А. В. Добровольським. Загалом було розкопано 18 пунктів (стоянок) та могильник. Наразі у фондах НМІУ зберігаються матеріали зі стоянок №№ 1–3, 4а, 6, 6а, 7, 8, 8а, 9, 11, 13, 15. Серед знахідок фрагменти кераміки і крем'яні знаряддя середньостогівської, ямної, катакомбної та зрубної культур, а також матеріали доби пізньої бронзи¹⁷¹.

82. *Перун* (о. Перун у руслі Дніпра в Запорізькій обл., затоплений водами Дніпрогесу) – досліджене В. А. Грінченком (1929) багаточислове поселення бронзової доби на о. Перун у руслі Дніпра (Запорізька обл.), пізніше затопленому Дніпровським водосховищем¹⁷². До колекції НМІУ входить бл. 4 тис. предметів доби неоліту-бронзи та бл. 400 од. зб. кераміки слов'янського часу¹⁷³.

83. *Черепи з різних місць знахідок* – у 1948 р. до музею повернулися 4 ящики з черепами: ящ. У-300 (100×50 см) “*Антропологические материалы, черепа в бумажных пакетах. Раздробленные*”¹⁷⁴; ящ. У-957, (165×45 см) “*Антропологический материал: черепа и кости в разорванной бумажной упаковке. Не удовлетворит[ельное]*”¹⁷⁵; ящ. У-85 (75×55 см) “*Антропологический материал: черепа преимущественно из славян[ских] могильн[иков] на территор[ии] УССР. Удовлетвор[ительное]*”¹⁷⁶; ящ. У-332 (155×60 см) “*Антропологический*

165 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 12, 13а; Добровольский А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 82; Якубенко Е. А. Матеріали поселення епохи міді-бронзи Дурна Скеля в зібранні ГИМ УССР // Древности Среднего Поднепровья (III–I тыс. до н. э.). – Днепропетровск, 1982. – С. 19–28; Сердюкова І. Л., Якубенко О. О. Катакомбна кераміка пам'ятки Дурна Скеля // Археологічні дослідження на Україні 1993 року. – К., 1997. – С. 122–124.

166 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 18а, 19, 20, 51, 52; Добровольский А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 80, 84–86.; Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 59.

167 Добровольский А. В. Матеріали до археологічної карти... – С. 83.

168 Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 53.

169 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 108.

170 Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 52, 63.

171 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 132–138; Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 64–65.

172 НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – Спр. 71; Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории... – С. 61.

173 Строкова Л. В. Славянские древности... – С. 28.

174 НМІУ, ВОФК, акт № 279 від 4.02.1948.

175 Там само, акт № 322 від 4.02.1948.

176 Там само, акт № 391 від 6.02.1948.

матеріал: черепа із археологічних розкопок в паперових пакетах. Удовлетворительное”¹⁷⁷. На сьогодні цих черепів у НМІУ немає. За спогадами провідного наукового співробітника НМІУ О. О. Якубенко, у 1970-х рр. у фондах музею зберігалися черепа з розкопок Десятинної церкви, приблизно тоді ж передані до групи антропології при секторі первісної археології ІА АН УРСР.

84. Скляні негативи – до КМДРІ надійшло чимале зібрання скляних негативів з ЦІМ та ІА АН УРСР¹⁷⁸. За актом збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками ДІМ (кол. ЦІМ) від 25.01.1944 (з 9-ти підписантів якого 7 працювали в КМДРІ), музей втратив 10 тис. негативів археологічних знахідок від 1900 р., 10 тис. негативів відділу соціалістичного будівництва та 4,5 тис. інших негативів¹⁷⁹. Частина негативів, що лишилась у Києві, у квітні 1944 р. була поділена між ДІМ та ІА. У 1948 р. до музею з Німеччини повернулися негативи, зокрема розкопок та експозиції музею¹⁸⁰. На упаковках деяких з них збереглися німецькі написи олівцем. Серед них були не лише негативи з музейного зібрання, а й приналежні ІА, про що свідчать конверти-упаковки з надрукованим бланком інституту, зокрема негативи розкопок Десятинної церкви і Михайлівського монастиря¹⁸¹. Водночас деякі негативи музею потрапили до ІА, зокрема фотографії експозиції та єгипетської колекції ЦІМ¹⁸².

85. Архів – архів КІДРІ складався з документації та архівних матеріалів ЦІМ та ІА АН УРСР¹⁸³. Серед вивезених паперів особливо цінними були інвентарні книги музею. Після визволення Києва невивезені до Німеччини архівні матеріали 1–13.04.1944 були розподілені між ІА АН УРСР та ДІМ¹⁸⁴. Зокрема до ІА надійшли особисті архіви Хв. Вовка, В. В. Хвойки, С. С. Гамченка, Д. М. Щербаківського, А. П. Новицького, О. В. Бодяньського, матеріали ІА, археологічних та етнографічних установ ВУАН¹⁸⁵. Згідно з актами Комісії про прийом, інвентаризацію та розподіл музейних і бібліотечних цінностей, повернутих з Німеччини, до музею надійшли переважно інвентарні книги та картотеки¹⁸⁶.

86. Два скіфські казани – у 1948 р. з Німеччини повернулися п’ять скіфських казанів. В ящ. У-580, 60×45 см: “Бронзовый котел без дна. Неудовл[етворительное]”¹⁸⁷; під № У-1 039 казан незапакований: “Скифский казан (медн[ый])”¹⁸⁸; в ящ. У-597–599 три запаковані разом казани: “Скифские котлы в одном большом ящике”¹⁸⁹. Найбільший казан (ящ. У-1 039) з тих, що повернулися з Німеччини, до війни належав Херсонському краєзнавчому музею, походив з с. Осокорівки Нововоронцовського р-ну Херсонської обл. Нині він експонується у НМІУ (інв. № Б 1 674, старий інв. № 26 581).

87. Фреска: хрест – фрагмент (124×85 см, з рамою – 135×95 см) верхньої частини фрески шестикітного хреста з Михайлівського Золотоверхого собору, розміщувалась у нижньому регістрі на західній лопатці південного стовпа вівтарної арки, у 1934 р. демонтована Д. Кіпліком¹⁹⁰ і перевезена до Всеукраїнського музейного містечка (далі – **ВММ**) у КПЛ для закріплення на нову основу¹⁹¹. Не раніше 1936 р. надійшла до відділу Київської Русі ЦІМ, перебувала у КМДРІ (куди могла потрапити лише з ЦІМ) і восени 1943 р. була вивезена до Кракова. В акті збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками ДІМ від 25.01.1944, складеному за відсутності інвентарних книг, фреска “Хрест” не згадувалась, натомість значилася мозаїка

177 Там само, акт № 874 від 21.02.1948.

178 НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Спр. 204. – Арк. 23; ЦДАВО України. – Ф. 3 206. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 169.

179 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Спр. 282. – Арк. 15.

180 Києво-Печерська Лавра... – С. 948.

181 Сорокіна С. А., Радієвська Т. М., Завальна О. М. Фотофіксація музейних предметів доби первісності археологічного відділу Історичного музею в Києві // Праці Центру пам’яткознавства. – Вип. 30. – К., 2016. – С. 127.

182 Яненко А. Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали. – К., 2017. – С. 34. – Рис. 14; Романова О. Стародавній Єгипет в Києві: віддзеркалення на склі (колекція негативів на склі із зображеннями давньоєгипетських предметів в Інституті археології НАН України) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (далі – **МДАПВ**). – Вип. 21. – Львів, 2017. – С. 182–197; Станиціна Г. “Скарби на склі”: колекція фотонегативів з фондів Наукового архіву Інституту археології НАН України // Там само. – С. 198–213.

183 НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Спр. 204. – Арк. 23.

184 НА ІА НАНУ. – Ф. “Діловодство”. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 2.

185 Станиціна Г. О. З історії Наукового архіву Інституту археології НАН України // Археологія і давня історія України. – Вип. 9. – К., 2012. – С. 269.

186 НМІУ, ВОФК, акт № 564 від 11.01.1948, акт № 672 від 16.02.1948.

187 Там само, акт № 357 від 5.02.1948.

188 Там само, акт № 642 від 14.02.1948.

189 Там само, акт № 656 від 14.02.1948.

190 Коренюк Ю. О. Історія ансамблю мозаїк та фресок Михайлівського Золотоверхого собору в Києві від перших письмових згадок до періоду демонтажу // Софійські читання. – Вип. 5. – К., 2010. – С. 97.

191 Коренюк Ю., Кот С. Михайлівські пам’ятки в російських музеях // ПУ. – 1999. – № 1. – С. 65.

з рослинним орнаментом розміром 150×50 см¹⁹². Фреска “Хрест” 15.11.1945 надійшла в МЦЗП з Гьохштедта (ящ. № 287), отримала № 14 231, в ході реституції СРСР 15.04.1947 вибула до Берліна¹⁹³ та у грудні 1947 р. повернулася з Німеччини¹⁹⁴. 20.06.1949 передана до Софійського музею (нині – Національний заповідник “Софія Київська”, далі – **НЗСК**) у ящ. У-740, того ж року отримала інв. № 12 759, після 1953 р. – інв. Г-72, з 1984 р. має інв. № МЖ 182¹⁹⁵.

88. *Три фрескові фрагменти орнаментальних фризів* з Михайлівського Золотоверхого собору, не раніше 1936 р. надійшли до відділу Київської Русі ЦІМ, потім опинилися у КМДРІ. В акті збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками ДІМ, від 25.01.1944 зазначені три орнаментальні фрескові фрагменти з єдиним для всіх умовним розміром 100×60 см¹⁹⁶. Восени 1943 р. до Кракова всього було вивезено 17 фрагментів орнаментального фрескового фризу з Михайлівського Золотоверхого собору, 14 – з Архітектурно-історичного музею (нині – НЗСК) та 3 – з КМДРІ¹⁹⁷. До Києва у 1947 р. з Німеччини повернувся лише один розбитий орнаментальний фресковий фрагмент в ящ. У-792, переданий 20.06.1949 до Софійського музею (нині – НЗСК). У 1949 р. він отримав № 12 765, у 1953 р. – № Г-69, з 1984 р. має № МЖ 183. Після реставрації 1950–1951 рр. (уламки складені і змонтовані на новій основі) його розміри становлять 80×48 см¹⁹⁸. Решта 16 фрескових фрагментів орнаментів у 1948 р. потрапили до Новгородського державного музею (нині – Новгородський державний об'єднаний музей-заповідник, РФ), з якого 18.08.1953 були передані до Державного Ермітажу (Санкт-Петербург, РФ), звідти 11 фрескових фрагментів орнаментального фризу у 2001 і 2004 рр. були повернені в Україну і нині зберігаються у Державному історико-архітектурному заповіднику “Стародавній Київ”. При цьому виявилось, що одна з фресок, починаючи ще з німецького переліку, була невірно ідентифікована як орнамент, хоча це – медальйон з погруддям невідомого святого. П'ять фресок-орнаментів з Михайлівського Золотоверхого собору залишаються у Новгороді¹⁹⁹.

89. *Фреска “Шість апостолів”* – копія фрески з Єлецького монастиря у Чернігові, виконана Є. К. Евенбах. 16.11.1945 надійшла з Гьохштедта до МЦЗП (ящ. № 526), де отримала № 14 470. В ході реституції СРСР 15.04.1947 вибула до Берліна²⁰⁰.

90. *Історичні та археологічні карти* – експозиція КМДРІ містила чимало історичних карт (розселення готів, держава вікінгів, походи вікінгів на Візантію) та карт поширення археологічних пам'яток і культур²⁰¹. Карті, що виготовлялись на замовлення німецького керівництва музею, відображали нацистське бачення розвитку до- і ранньої історії України²⁰². Частину карт, ймовірно, виготовляли співробітники КМДРІ – етнограф і художник Ю. Ю. Павлович та художник музею Л. С. Шиліна²⁰³. Вісім історичних карт (розселення скіфів, готів, сарматів, вікінгів тощо) 16.11.1945 надійшли з Гьохштедта до МЦЗП в ящику № 596, який отримав у Мюнхені № 14 540 і в ході реституції СРСР 15.04.1947 вибув до Берліна²⁰⁴. Ці карти до музею не повернулися.

91. *Карта народного одягу і карта типів хат* – акварельні карти “Північна і Середня Україна в типах народного убрання” та “Основні типи селянських хат на Україні”. Остання (на 15 арк. ватману) містила зображення понад 100 хат²⁰⁵. Обидві карти експонувалися в залі № 9 КМДРІ “Українська етнографія”²⁰⁶. Вони були виконані співробітником названого музею художником Ю. Ю. Павловичем, друга – у співавторстві зі співробітником того ж музею етнографом В. С. Мамоновим. У 1943–1945 рр. карта “Основні типи селянських хат на Україні” була відновлена у меншому форматі (92×163 см) і зараз зберігається в архіві Інституту

192 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282 – Л. 8.

193 ВArch / В-323 / 727 / Nr. 14 231.

194 Києво-Печерська Лавра... – С. 944–949.

195 *Коренюк Ю. О.* Історія ансамблю мозаїк... – С. 97; *Коренюк Ю., Кот С.* Мозаїки і фрески Михайлівського Золотоверхого собору в Києві: сучасний стан мистецької спадщини // ПУ. – 2007. – № 1. – С. XXIII–XXIV; *Вони ж.* Михайлівські пам'ятки... – С. 77, 82.

196 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Л. 8.

197 *Коренюк Ю., Кот С., Себта Т.* Привласнення і реституція: документи про втрати мистецької спадщини Михайлівського Золотоверхого собору // ПУ. – 1999. – № 1. – С. XXVI–XXVII.

198 *Коренюк Ю. О.* Історія ансамблю мозаїк... – С. 97.

199 *Коренюк Ю., Кот С.* Мозаїки і фрески... – С. XXIII–XXXII; *Коренюк Ю. О.* Історія ансамблю мозаїк... – С. 98–102, 105–107.

200 ВArch / В-323 / 727 / Nr. 14 470.

201 ЦДАВО України. – Ф. 3 206. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 168.

202 Києво-Печерська Лавра... – С. 902.

203 ІА НАНУ. – Відділ кадрів. – Особова справа Л. С. Шиліної. – Арк. 6 / н.

204 ВArch / В-323 / 729 / Nr. 14 540.

205 НА НМІУ. – Ф. Р-1 260. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 2.

206 ІА НАНУ. – Ф. 12. – Спр. 204. – Арк. 28.

мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського²⁰⁷.

92. *Малюнки: Трипілья, готи, бастарни* – частина ілюстративного матеріалу в експозиції КМДРІ була взята з попередньої експозиції ЦІМ²⁰⁸. Поступово старі ілюстрації замінювалися новими, які більше відповідали концепції німецького керівництва. Частину малюнків виготовив музейний художник Ю. Ю. Павлович, зокрема до розділів експозиції, присвячених зарубинецькій і черняхівській культурам, носіями яких німецькі науковці вважали бастарнів та готів. Після визволення Києва художник створив чимало малюнків на історичні теми, зокрема серію “Історія Києва в малюнках”, у вересні 1946 р. придбану ДІМ²⁰⁹.

93. *Віттарні плити* – рельєфні плити X–XII ст. з червоного шиферу, які до війни перебували на фасаді будівлі, де розміщувався ЦІМ (кол. будівля монастирської друкарні КПЛ), були вивезені до Німеччини і 1947 р. повернулися до Києва²¹⁰. На одній з плит зображено колісницю з напівлежачим давньогрецьким богом Діонісом, яку везуть лев і левиця, на другій – сцену боротьби Геракла з Немейським левом²¹¹. Рельєф з Діонісом (помилково ідентифікований як зображення цариці на колісниці, запряженій левом та вовком), 165×100 см, 14.11.1945 надійшов з Гьохштедта (ящ. № 9) до МЦЗП, де отримав № 13 951. Рельєф із зображенням Геракла (помилково визначеного як Самсон) і лева, 205×95 см, 19.11.1945 надійшов до МЦЗП з Гьохштедта (ящ. № 1 278) розбитим на дві частини і отримав у Мюнхені № 15 244. Помилково вважалося, що обидва рельєфи походили з Михайлівського Золотоверхого монастиря. В ході реституції СРСР рельєфи 15.04.1947 вибули до Берліну²¹². Нині зберігаються в НКПІКЗ.

94. *Єгипетські старожитності* – єгипетська колекція ЦІМ була створена з 3-х зібрань: кол. КХПНМ (у 1924–1934 рр. – ВІМ), Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (далі – **ЦАМ КДА**) та Археологічного музею УСВ. Перш, ніж потрапити до ЦІМ, ці зібрання у 1920-х рр. надійшли до КПЛ, перетвореної у 1926 р. на ВММ. Першою до відділу історії релігій (інша назва *відділ культів*) Лаврського музею культів та побуту (далі – **ЛМКП**) на території КПЛ у 1923 р. надійшла збірка ЦАМ КДА²¹³. 29.08.1924 до ЛМКП надійшла частина єгипетської збірки ВІМ (правонаступник КХПНМ), яка становила 76 од. зб. за інвентарними номерами (фактично 79 предметів) зі 135 од. зб. всієї збірки²¹⁴. 15.10.1928 на засіданні Фахової комісії Укрнауки з розподілу майна Археологічного музею Київського інституту народної освіти (кол. УСВ) було вирішено перевезти до ВММ зібрання східних речей та Єгипту²¹⁵, де ця колекція, ймовірно, потрапила до відділу історії релігій ЛМКП, у 1931 р. перетвореного на Музей історії релігії ВММ²¹⁶. 31.01.1936 з ВММ до ЦІМ були передані 224 єгипетські артефакти (речі з вищеназваних колекцій) і записані до інвентарної книги відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я (№№ АС 13 277–13 500)²¹⁷. Серед переданих предметів були 4 саркофаги, три з них – з муміями (АС 13 456, АС 13 457, АС 13 458), один (прямокутний) – без мумії (АС 13 451); 2 мумії (АС 13 393, АС 13 438), ящик для ушебті (АС 13 416), мумія крокодила (АС 13 289 – із зібрання Археологічного музею УСВ, № 1 208), а також ушебті, скарабеї, амулети тощо. У 1938–1941 рр. у ЦІМ – корпус 8 (нині – корп. 8–9 НКПІКЗ) – діяла виставка пам'яток Стародавнього Єгипту, де експонувались “мумії людей, тварин та розмальовані саркофаги, що збереглися в Єгипетських похованнях, показані у вітринах 3–9”²¹⁸.

95. *Саркофаг* – саркофаг (205×76 см), подарований КХПНМ В. Н. і Б. І. Ханенками, які придбали його у 1903 р. у Єгипетського музею (Каїр), що продавав дублікати предметів з урядових розкопок²¹⁹. Показчик

207 ГАРФ. – Ф. Р-7 021. – Оп. 116. – Д. 282. – Лл. 12, 43, 53; *Скрипник Г.* Сторінки з життя та художньо-етнографічної творчості Юрія Павловича / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=147 (дата звернення 01.02.2018). – Назва з екрану.

208 НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Спр. 204. – Арк. 24.

209 *Литовченко А. В.* Художник Ю. Ю. Павлович – відомий і невідомий // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 31. – К., 2017. – С. 175.

210 Києво-Печерська Лавра... – С. 948

211 Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. – К., 1984. – С. 40–41.

212 ВArch / В-323 / 727 / Nr. 13 951, Nr. 15 244.

213 Києво-Печерська Лавра... – С. 159,+ 162, 166

214 НА НХМУ. – Оп. 1. – Од. зб. 33. – Арк. 33-34 зв.; опубліковано: *Romanova O.* Lost collection of Egyptian objects from the Kyiv Museum of Arts, Industries and Sciences: Some documents for its history (2017) [Ел. ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/36279193/Lost_collection_of_Egyptian_objects_from_the_Kyiv_Museum_of_Arts_Industries_and_Sciences_Some_documents_for_its_history (дата звернення 24.04.2018 р.) – Назва з екрану.

215 *Яненко А.* Археологічний музей ВУАН... – С. 52.

216 Києво-Печерська Лавра... – С. 172.

217 НМІУ, інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7.

218 Центральний історичний музей ... – С. 51–53

219 *Berlev O., Hodjash S.* Catalogue of the monuments of ancient Egypt: from the museums of Russian Federation, Ukraine,

відділу археології КХПНМ згадував його як: "2. Саркофаг дерев'яний, расписной, эпохи Птолемеєв, найденный в верхнем Египте в Акхмиме (древний Панополис); на саркофаге находится надпись иероглифами, покойника «Нес-Па-Гутер» сын «Гирт-Кхета», рожденный от госпожи «Па-Дю-Хир-Па-Кхот»"²²⁰. 15.01.1924 записаний у каталог ВІМ за № 26 125: "Саркофаг дерев'яний розмальований, І в. до Р.Х. [...]" з приміткою: "З збірки Б. І. й В. М. Ханенко"²²¹. 29.08.1924 саркофаг надійшов з ВІМ в ЛМКП²²², 31.01.1936 – з ВІМ у ЦІМ і отримав інв. № АС 13 451: "Саркофаг з віком, дерев'яний, прямокутий, білуватого кольору. На раменах має квадратної форми стовпи, на яких чотири дерев'яні кобчики. Поверхня саркофага вкрита ієрогліфами та малюнками" (приписка: "Саркофаг воина (№ 3)!"²²³). Наприкінці війни перебував у замку м. Гьохштедт, 20.11.1945 надійшов до МЦЗП і отримав № 15 520²²⁴. До Мюнхенської картотеки власності мистецьких об'єктів під № 15 520 внесені його три частини: а) розписний дерев'яний саркофаг, розміри 200×70×70 см; б) мальовані дерев'яні дошки віка саркофага, розміри 200×30 см; в) зображення померлого на віці саркофага, розміри 175×60×25 см. В ході реституції СРСР 15.04.1947 саркофаг вибув до Берліна і повернувся до музею за актом № 287 від 4.02.1948 в ящ. № У-957 (200×75 см) з мумією всередині(!): "Саркофаг египетской мумии, деревян[ый,] расписан сюжетами из египетской жизни, с мумией внутри!"²²⁵. 4.09.1959 р. за актом № 1 цей саркофаг був переданий до Одеського археологічного музею (далі – **ОАМ**, нині – **ОАМ НАН України**)²²⁶ і записаний до інвентарної книги за № 71 701: "Саркофаг, по форме имитирующий дом со входами. Крышка в виде свода. На трех столбцах – статуэтки кобчиков"²²⁷.

96. Мумієморфний саркофаг (4 ящики) – як бачимо, саркофаги вивозилися в ящиках, але документ не повідомляв, чи були в цих саркофагах мумії (інші документи свідчили, що були). За даними Картотеки власності мистецьких об'єктів МЦЗП, 15.11.1945 з Гьохштедта до Мюнхена надійшли три дерев'яні мальовані мумієморфні / антропоморфні саркофаги: 1) № 266 / 1 (гьохштедтський №), № 14 210 (мюнхенський №), розміри 180×50×60 см; 2) № 266 / 2 (гьохшт.), № 14 210 (мюнх.), розміри 200×50×60 см; 3) № 268 (гьохшт.), № 14 212 (мюнх.), розміри 190×40×50 см. 20.11.1945 надійшов ще один дерев'яний розписний саркофаг із зображенням померлого на кришці (№ 1 536 (гьохшт.), № 15 520 (мюнх.), розміри 200×70×70 см (див. п. 95). В ході реституції СРСР 15.04.1947 ці предмети вибули до Берліна²²⁸ і повернулися до музею у 1948 р. Згідно з актами Комісії з розподілу цінностей, повернутих з Німеччини, це були три мумії в ящиках та одна мумія у мальованому саркофазі²²⁹. Крім мумій, акти згадували не внесених до переліку ушебті, скарабеїв, прикраси²³⁰. У серпні 1946 р. відряджена на Ягодинську митницю (Волинська обл.) співробітниця музею Л. П. Шевченко одержала мумію і саркофаг²³¹. Отже, до ДІМ у Києві у 1946–1948 рр. повернулися усі вивезені п'ять саркофагів і п'ять мумій.

Сучасний стан дослідження провенієнції цих мумій та саркофагів виглядає наступним чином. До 1917 р. у київських зібраннях (КХПНМ, ЦАМ КДА та Археологічному музеї УСВ) перебували п'ять цілих людських мумій (три – в саркофагах).

1) КХПНМ – мумія, подарована В. Н. і Б. І. Ханенками, які у 1903 р. придбали її в Каїрі: "1. Мумия мужчины, заключенная в деревянный расписной саркофаг с крышкой, мумия окутана пеленой и тесьмами желтой материи"²³². 15.01.1924 записана у каталог ВІМ за № 26 123, а її саркофаг за № 26 124: "Мумія молодої людини у

Bielorussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States. – Fribourg; Göttingen, 1998. – P. 32 (No. 42).

220 Киевский художественно-промышленный... – К., 1906. – С. 57; Там само. – К., 1911. – С. 55; Там само. – К., 1913. – С. 55.

221 НМІУ, "Археологічний каталог", т. II, кн. IV, с. 145 (на сторінці помилково зазначено рік запису як 1923).

222 Rotanova O. Lost collection of Egyptian objects...

223 НМІУ, інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7

224 ВArch / В-323 / 727 / 15 520.

225 НМІУ, відділ обліку, акт № 287 від 4.02.1948.

226 НМІУ, інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7, № АС 13 451.

227 Тарасенко М. О. Кришка давньоєгипетського саркофага КПЛ–Арх–829 із зібрання національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника: попередній огляд // Могилянські читання–2017. Збереження дослідження культурної спадщини України: люди, ідеї, візії. – К., 2018. – С. 125; прим. 4.

228 ВArch / В-323 / 727 / 14 210, 14 212, 15 520.

229 НМІУ, ВОФК, акт № 287 від 4.02.1948, акти № 641, 653 від 14.02.1948, акт № 739 від 17.02.1948.

230 Там само, акт № 74 від 19.01.1948, акт № 199 від 30.01.1948.

231 НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1-л. – Спр. 4. – Арк. 75.

232 Киевский художественно-промышленный... – К., 1906. – С. 57; Там само. – К., 1911. – С. 55; Там само. – К., 1913. – С. 55.

кипарисовій домовині, розмальованій з написом, з якого зрозуміло, що це похований жрець. Мумія обгорнута у жовту тканину й стрічки" з приміткою: "З збірки Б. І. й В. М. Ханенко"²³³. 29.08.1924 саркофаг з мумією надійшов з ВІМ в ЛМКП²³⁴, а 31.01.1936 – до ЦІМ і отримав № АС 13 456: "Саркофаг з мумією, дерев'яний блідно-жовтого кольору. Поверхня саркофага та віка розмальована", приписка олівцем: "Погребение жреца (сарк[офаг] № 1)"²³⁵. 4.09.1959 за актом № 1 переданий до ОАМ, де одержав № 71 699: "Деревянный саркофаг с мумией жрицы. Дерево. 177 см. На саркофаге много трещин, роспись почти полностью стерта, мумия без ступней ног". М. Тарасенко вважає, на нашу думку, помилково, що саме ця мумія (КПЛ–Арх–827) та саркофаг (кришка КПЛ–Арх–839, ящик КПЛ–Арх–828) нині зберігаються у фондах НКПІКЗ²³⁶;

2) ЦАМ КДА – мумія дитини / підлітка, надійшла від архімандрита Антоніна (Капустіна) – начальника Російської місії в Єрусалимі: "Ящик за стеклом, с египетской мумией и 8-ю терракотовыми мумийками"²³⁷. За описом Б. Тураєва: "Мумия без гроба в погребальных пеленах. Розовая маска, на которой черной краской зарисованы волосы и черты лица, указывает на позднюю греко-римскую эпоху. 1,07 м д[лины]. При ней восемь статуэток ушебти"²³⁸. У 1923 р. надійшла до ЛМКП, 31.01.1936 передана до ЦІМ і отримала № АС 13 438: "Мумія підлітка, обмотана тоненьким мотузком у вигляді сітки. Маска мумії рожева, чорною фарбою підкреслені вії, брови та волосся"²³⁹. Ймовірно, на одному з етапів переміщень потрапила до саркофагу мумії № 4 даного опису.

3) Археологічний музей УСВ: "317. "1 207. Мумия – женщина и ее гроб. [Найдено] в Египте. Пожертвовано 19 мая 1860 г. воспитанником нашего Университета Лазарем Иосифом Шкуратовским"²⁴⁰. У Б. Тураєва: "(1 207 по опису). Деревянный саркофаг с мумией, позднего желтого типа Ливийской эпохи. 1,27 м дл[ина]. 0,82 м ш[ирина] крышки. 0,735 м ш[ирина] дна"²⁴¹. Не раніше жовтня 1928 р. саркофаг з мумією жінки на ім'я Хонсуїрдіс переданий до ВММ (див. п. 94), 31.01.1936 надійшов до ЦІМ і отримав № АС 13 457: "Саркофаг з віком дерев'яний, пофарбован[ий] в ясно жовтий колір. Поверхня саркофага розмальована", олівцем приписка: "(саркофаг № 2) – погребение певичы храма". Переданий до ОАМ 4.09.1959 за актом № 1, де отримав № 71 700: "Саркофаг с мумией певичы с росписью и надписями. Общий фон саркофага – желтый. [Дерево]. 169 см. Имеются трещины на саркофаге. Мумия без головы". Ймовірно, голова цієї мумії зберігалася у ЦІМ за інв. № АС 13 412 – "голова від мумії".

4) Археологічний музей УСВ: "317. "6499. Саркофаг египетский, заключавший мумию певичы храма Амона Незиманти; внизу несколько трещин; на крышке трещина и недостает ступней ног. [...] Присланы 22 апреля [1895 г.] в подарок от Министерства Императорского двора из числа древностей, пожертвован[н]ых Хедивом"²⁴². Саркофаг жриці Несмут, що походить з тайника Баб ель-Гусус, хедів Єгипту Аббас II Хільмі (1874–1944) у числі інших артефактів подарував Російській імперії (лот № 6) у 1893 р. З цього лоту УСВ у 1895 р. отримав "1 саркофаг (комплект А. 48 / Cairo J. E. 29 634 = саркофаг Несмут), 10 ушебти, одну пелену мумии"²⁴³. Не раніше жовтня 1928 р. саркофаг з мумією надійшов до ВММ (див. п. 94), 31.01.1936 – до ЦІМ і отримав № АС 13 458: "Саркофаг дерев'яний у вигляді мумії. Поверхня розмальована та вкрита ієрогліфами", приписка у круглих дужках олівцем: "Саркофаг № 4"²⁴⁴. Переданий до ОАМ 4.09.1959 за актом № 1, де отримав № 71 695: "Внутренний саркофаг жены фараона Шешонка II – Несу-та-ведзат-ях (Несу-Мут). Внутри его мумия ребенка. Дерево, краска. 186x50 см. Реставрирован. Крышка очень плохой сохранности. Обмазка с росписью во многих местах отсутствует". Мумія з саркофагу не належала його власниці (тіло якої лишилося в Єгипетському

233 НМІУ, "Археологічний каталог", т. II, кн. IV, с. 145 (на сторінці помилково зазначено рік запису як 1923).

234 Romanova O. Lost collection of Egyptian objects...

235 НМІУ, інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7.

236 Тарасенко М. О. Кришка давньоєгипетського саркофага... – С. 124, прим. 3.

237 Указатель Церковно-Археологического музея при Киевской духовной академии. – К., 1897. – С. 3.

238 Тураев Б. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях // Записки Восточного отделения Императорского русского археологического общества. – Т. XII. – Вып. II и III. – СПб., 1900. – С. 194.

239 НМІУ, інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7.

240 НМІУ, "Книга для записи вещей Музея древностей и искусств Императорского университета св. Владимира. По разряду древностей", № 1 207

241 Тураев Б. Описание египетских памятников... – С. 205.

242 НМІУ, "Книга для записи вещей Музея древностей...", № 6 499.

243 Тарасенко Н. А. По следам забытого археологического открытия: древности из тайника Баб ель-Гусус в Одессе (1894–1895 гг.) // Aegyptiaca Rossica. – Вып. 6. – М., 2018. – С. 320.

244 НМІУ, інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7.

музеї у Каїрі); М. Тарасенко визначає її як мумію дівчинки²⁴⁵ (ймовірно, та сама, про яку йдеться у № 2), що, потрапила до цього саркофагу на одному з етапів переміщень з колишнього ЦАМ КДА.

5) Археологічний музей УСВ: "317. Мумія в клеенке. Из Зоолог[ического] каб[инета] по циркуляру Совета 1848 года"²⁴⁶. Не раніше жовтня 1928 р. мумія надійшла у ВММ (див. п. 94), 31.01.1936 – до ЦІМ і отримала № АС 13 393: "Мумія коротка, обмотана великою кількістю полотна коричневого кольору, дуже трухлявого всередині, що яскраво видно у місці голови. Великий палець правої ступні видно з розірваного полотна. З правого боку лежить шматок коричневого полотна від мумії". Нинішнє місце зберігання невідоме.

115. *Модель будинку* – ящик для ушебті, подарований на поч. 1900-х рр. В. Н. і Б. І. Ханенками КХПНМ. У покажчику відділу археології музею про нього повідомлялося: "Ящик деревянный, расписной, для хранения статуэток, именуемых «Ответчики»²⁴⁷, которые клались с покойниками при погребении"²⁴⁸. 16.01.1924 записаний у каталог ВІМ за № 26 146 з приміткою: "З збірки Б. І. й В. М. Ханенко"²⁴⁹. 29.08.1924 переданий разом з іншими єгипетськими артефактами з ВІМ до ЛМКП на території КПЛ²⁵⁰, 31.01.1936 – з ВММ у ЦІМ і записаний до інвентарної книги під № АС 13 416: "Урна – коробка дерев'яна[,] в яку ставили ушебті. Довжина – 41 см, ширина 34 см"²⁵¹. Ящик для ушебті не згадується в Картотеці мистецьких об'єктів МЦЗП²⁵² та реституційних актах НМІУ про надходження у 1948 р. Зображення цього ящика на скляному негативі зберігається у НА ІА НАН України (ф. 57: Фонд довоєнних негативів (1894–1941), оп. 1, колекція "Стародавній Єгипет")²⁵³. Сучасне місцезнаходження невідоме.

Перелік вивезених збірок КМДРІ до Німеччини за реституційними актами

1. Матеріали з розкопок трипільської культури с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл.
2. Матеріали з розкопок трипільської культури с. Стара Буда Звенигородського р-ну Черкаської обл.
3. Матеріали з розкопок трипільської культури с. Томашівка Уманського р-ну Черкаської обл.
4. Матеріали з розкопок трипільської культури с. Сушківка Уманського р-ну Черкаської обл.
5. Матеріали стоянки кам'яної доби біля хут. Велика Хайлівка Донецької обл.
6. Матеріали стоянки кам'яної доби поблизу м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.

Висловлюємо глибоку подяку за надані матеріали, консультації і дружню допомогу в роботі над цією публікацією старшому науковому співробітнику Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України др. іст. наук Миколі Тарасенку, провідному науковому співробітнику НМІУ, зберігачу фондової групи "Мідна доба" Олені Якубенко, завідувачу сектора "Археологія доби раннього заліза" НМІУ Сергію Діденку та художнику-реставратору кандидату мистецтвознавства Юрію Коренюку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ГАРФ. – Ф. Р–7 021. – Оп. 116. – Д. 282.
2. НА ІА НАНУ. – Ф. 1. – Спр. 437в.
3. НА ІА НАНУ. – Ф. 6. – Спр. 58.
4. НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Спр. 204.
5. НА ІА НАНУ – Ф. 18. – Спр. 12, 13а, 18а, 19, 20, 21–24, 35, 36, 46, 48; 51, 52; 56, 58, 60, 61, 66, 70, 71, 81, 82, 92, 108, 124–126, 132–138, 148, 149.
6. НА ІА НАНУ. – Ф. А. Лев. – Спр. 3, 10.
7. НА ІА НАНУ. – Ф. ВУАК. – Спр. 116 / 30.
8. НА ІА НАНУ. – Ф. "Діловодство". – Оп. 1. – Спр. 11.
9. НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1. – Спр. 28а.
10. НА НМІУ. – Ф. 1 260. – Оп. 1-л. – Спр. 4.

245 Tarasenko M. Egyptian Mummies in the Ukrainian Museums (у друці).

246 НМІУ, "Книга для записи вещей Музея древностей...", № 317.

247 Мається на увазі ушебті.

248 Киевский художественно-промышленный... – К., 1906. – С. 57; Там само. – К., 1911. – С. 55; Там само. – К., 1913. – С. 55.

249 НМІУ, "Археологічний каталог", т. II, кн. IV, с. 149.

250 Romanova O. Lost collection of Egyptian objects...

251 НМІУ, інвентарна книга відділу Скіфії та грецьких колоній Причорномор'я № 7.

252 ВArch / В–323 / 727–729.

253 Романова О. Стародавній Єгипет в Києві... – С. 193.

11. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 505.
12. ЦДАВО України. – Ф. 3 206. – Оп. 5. – Спр. 7.
13. ЦДАВО України. – Ф. 3 676. – Оп. 1 – Спр. 225.
14. ЦДАВО України. – Ф. 3 676. – Оп. 3. – Спр. 45.
15. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 36 371–ФП.
16. *Андрощук Ф., Зоценко В.* Скандинавские древности Южной Руси / Андрощук Ф., Зоценко В. – Paris: АСНСВуз, 2012. – 367 с.
17. *Армашевский П. Я., Антонович В. Б.* Публичные лекции по геологии и истории Киева, читанные П. Я. Армашевским и Вл. Б. Антоновичем в Историческом Обществе Нестора летописца в марте 1896 года / Армашевский П. Я., Антонович В. Б. – Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1897. – 87 с.
18. *Археология Украинской ССР в 3-х томах / Институт археології АН УРСР.* – Т. 1. Первобытная археология. – Київ: Наукова думка, 1985. – 564 с.
19. *Беленко М. М., Радієвська Т. М.* Палеолітичні дослідження В. В. Хвойки / Беленко М. М., Радієвська Т. М. // Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у дослідження давньої історії України. Темат. зб. наук. праць (до 160-річчя від дня народження) / Мін-во культури і туризму України, Нац. музей історії України. – Київ: Такі справи, 2010. – С. 30–43.
20. *Бобринский А. А.* Курганы и случайные находки близ м. Смела. В 3 т. / Бобринский А. А. – Т. I–III. – Санкт-Петербург, 1887–1901.
21. *Бондарь Н. Н.* Поселения Среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы / Бондарь Н. Н. – Київ: Вища школа, 1974. – 176 с.
22. *Борисковский П. И.* Палеолит Украины. Историко-археологические очерки / Борисковский П. И. – Москва: АН СССР, 1953. – 464 с. (МИА, № 40).
23. *Відейко М. Ю.* Місця археологічних розкопок В. В. Хвойки на трипільських поселеннях / Відейко М. Ю. // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. У 2 ч. / НАН України. Ін-т археології; МОН України, Держ. фонд фундам. дослідж. – Київ: Академперіодика, 2006. – Ч. 2. Матеріали і дослідження. – С. 28–38.
24. *Вовк Хв.* Знахідки у могилах між Верем'єм і Стретівкою і біля Трипілля / Хв. Вовк; НТШ у Львові, Етнографіч. комісія // Матеріали до українсько-руської етнології етнології / за ред. Хв. Вовка. – Львів: Друк. НТШ, 1900. – Т. III. – С. 1–11.
25. *Вовк Хв.* Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві / Вовк Хв. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. I. – Львів, 1899. – С. 1–32.
26. *Вовк Хв.* Палеолітичні знахідки на Кирилівській улиці в Києві (додаток до попередньої статті) / Вовк Хв. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. I. – Львів, 1899. – С. 211–219.
27. *Грушевський М. С.* Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища / Грушевський М. С. // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали (Окр. відбиток з: Записки Українського наукового товариства в Києві. Т. XXIII / під ред. акад. М. Грушевського). – [Харків], 1928. – С. 17–35.
28. *Добровольський А. В.* Матеріали до археологічної карти Дніпровського Надпоріжжя в межах Запорізької області / Добровольський А. В. // Археологія. – Т. VII. – 1952. – С. 75–88.
29. *Добровольський А.* Звіт за археологічні дослідження на території Дніпрельстану р. 1927 (околиці с. Кічкас Запорізької округи) / Добровольський А. В. // Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей: Збірник. – Т. 1. – Дніпропетровськ: Друк. ім. 25-р. ВКП Поліграфтресту, 1929. – С. 61–160.
30. *Зализняк Л. Л.* Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья / Зализняк Л. Л. // *Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А.* Памятники каменного века Левобережной Украины (хронология и периодизация). – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 74–142.
31. *Зализняк Л. Л.* Мезоліт заходу Східної Європи / Зализняк Л. Л.; Ін-т археології, НАН України. – Київ: Шлях, 2009. – 273 с. (Кам'яна доба України. – Вип. 12).
32. *Зализняк Л. Л.* Передісторія України X–V тис. до н. е. / Зализняк Л. Л. – Київ: Бібліотека українця, 1998. – 306 с.
33. *Зализняк Л. Л.* Фінальний палеоліт північного заходу Східної Європи (культурний поділ і періодизація) / Зализняк Л. Л. – Київ: Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", 1999. – 283 с.
34. *Зализняк Л. Л., Каравайко Д. В., Маярчак С. П.* Археологічна експедиція НаУКМА 2002 року. Дослідження городища Пісочний Рів на Десні / Зализняк Л. Л., Каравайко Д. В., Маярчак С. П.; Нац. ун-т "КМА" // Магістеріум. – Вип. 11. Археологічні студії. – Київ: Видавничий дім "КМ академія", 2003. – С. 5–13.
35. *Історія Національної академії наук України (1941–1945).* У 2 ч. – Ч. 1: Документи і матеріали / Упорядн.: Л. М. Яременко та ін.; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2007. – 808 с. (Джерела з історії науки в Україні).

36. Каргер М. К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. В 2 т. / Каргер М. К. – Т. 1. – Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1958. – 686 с.
37. Datenbank zum "Central Collecting Point München" [Картотека власності мистецьких об'єктів] / [Electronic resource]: Deutsches Historisches Museum. – Mode of access: www.dhm.de/datenbank/ccp (viewed on 17.04.2018). – Title from the screen.
38. Каталог выставки XI Археологического съезда в Киеве (в здании Университета св. Владимира). – Киев: Типо-литограф. Тов-ва "И. Н. Кушнерев и К°", 1899. – 242 с.
39. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами "східного простору" (1940–1945). В 2 ч. / Кашеварова Н. Г. – Ч. I: Джерелознавче дослідження. – Київ: Ін-т історії України, 2014. – 552 с.; Ч. II: Документи. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. – 992 с.
40. Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Его Величества Государя Императора Николая Александровича. Отдел археологии. Краткий указатель предметов. – Киев, 1905. – 64 с.; То же. – Киев, 1906. – 60 с.; То же. – Киев, 1908. – 62 с.; То же. – Киев, 1910. – 60 с.; То же. – Киев, 1911. – 58 с.; То же. – Киев, 1913. – 58 с.
41. Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан; Відп. ред. Г. В. Боряк; Ред. кол. О. О. Маврін, Г. В. Папакін, С. В. Пивоваров, В. М. Піскун. НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Нац. Києво-Печерський іст.-культур. заповідник; Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. – 1 200 с.
42. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник: Фотоальбом / уклад. Ю. Д. Кибальник, ред. Н. С. Павловська. – Київ: Мистецтво, 1984. – 250 с.
43. Ковалева И. Ф. 80 лет: забвение и благодарная память. К юбилею Днепрогэсовской новостроечной экспедиции / Ковалева И. Ф.; Запоріж. обл. краєзнавч. музей // Музейний вісник. Науково-теоретич. щорічник. – № 12. – Запоріжжя, 2012. – С. 196–207.
44. Ковалева И. Ф. Очерки древнейшей истории племен степной Украины (по материалам Днепрогэсовской экспедиции НКПроса УССР). Учеб. пособие / Ковалева И. Ф.; Днепропетров. гос. ун-т. – Днепропетровск: Днепропетров. гос. ун-т, 1980. – 72 с.
45. Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. Скарбниця історичної пам'яті України / Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 62–80.
46. Козловська В. Археологічні дослідження на території Дніпрельстану / Козловська В. // ХрАМ. – Ч. 1. – Київ, 1930. – С. 11–20.
47. Козловська В. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині / Козловська В. // Чернігів та Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали / під ред. М. Грушевського. – Київ: Держвидав України, 1928. – С. 42–61.
48. Козловська В. Є. Новіші археологічні дослідження на території Білоцерківщини // ХрАМ. – Ч. 2. – Київ, 1930. – С. 39–48.
49. Козловська В. Є. Провідник по археологічному відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві / В. Є. Козловська; мал. Ю. Ю. Павловича. – Київ: [б. в.], 1928. – 30 с.
50. Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С. Музей (Кабінет) Антропології та етнології імені проф. Хв. Вовка / Колеснікова В. А., Черновол І. В., Яненко А. С.; НАН України, Ін-т археології; Благодій. фонд сприяння розвитку бібліотеч. та архів. справи ім. Ф. Вовка. – Київ: Стародавній Світ, 2012. – 88 с.
51. Коренюк Ю. О. Історія ансамблю мозаїк та фресок Михайлівського Золотоверхого собору в Києві від перших письмових згадок до періоду демонтажу / Коренюк Ю. О.; НЗ "Софія Київська" // Софійські читання. Мат. V міжнарод. наук.-практич. конф. "Духовний потенціал та історичний контекст християнського мистецтва" (Київ, 28–29 травня 2009 р.). – Вип. 5. – Київ: ТОВ "Горобець", 2010. – С. 78–110.
52. Коренюк Ю., Кот С. Мозаїки і фрески Михайлівського Золотоверхого собору в Києві: сучасний стан мистецької спадщини / Коренюк Ю., Кот С. // ПУ. – 2007. – № 1. – С. I–XXXVIII.
53. Коренюк Ю., Кот С., Себта Т. Привласнення і реституція: документи про втрати мистецької спадщини Михайлівського Золотоверхого собору / Коренюк Ю., Кот С., Себта Т. // ПУ. – 1999. – № 1. – С. XXVI–XXVIII.
54. Коршак К. З праці семінару при археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка в Києві / Коршак К. // ХрАМ. – Ч. I. – Київ, 1930. – С. 57–66.
55. Коршак К. Палеолітична стація в м. Іскорості / Коршак К. // ХрАМ. – Ч. 2. – Київ, 1930. – С. 6–22.
56. Кот С. Друга світова війна і доля культурних цінностей України: переміщення і втрати / Кот С. // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. У 2 кн. – Кн. 2 / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії),

Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько; Рецензенти: О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко; НАН України, Ін-т історії України. – Київ: Наук. думка, 2011. – С. 231–276.

57. *Кот С.* Евакуація українських музеїв 1941 року: Загублені реліквії / Кот С. // Київ. – 1993. – № 6. – С. 152–155.

58. *Кот С., Коренюк Ю.* Михайлівські пам'ятки в російських музеях / Кот С., Коренюк Ю. // ПУ. – 1999. – № 1. – С. 63–82.

59. *Курінний П. П.* Дослідження білогрудівського могильника / Курінний П. П. // КЗ за 1925 р. – Київ, 1926. – С. 74–80.

60. *Курінний П. П.* Історія археологічного знання про Україну / Курінний П. П. – Вид. 2-ге, репринтне / передм. Супруненко О. – Полтава: Центр охорони та досліджень пам'яток археології, 1994. – 140 с.

61. *Курінний П. П.* Розкопки білогрудівських могилоподібних горбів / Курінний П. П. // КЗ за 1926 р. – Київ, 1927. – С. 79–83.

62. *Левицький І.* Пам'ятки мегалітичної культури на Волині / Левицький І. // Антропология. – Вип. II. – Київ, 1929. – С. 192–222.

63. *Левицький І. Ф.* Гінцівська палеолітична стоянка / Левицький І. Ф. // Палеоліт і неоліт України. – Київ: вид-во АН УРСР, 1947. – С. 197–247.

64. *Левицький І. Ф.* Про вік стоянки, відкритої В. Хвойкою в Іскорості / Левицький І. Ф. // Археология. – Т. IV. – 1950. – С. 156–162.

65. *Литовченко А. В.* Художник Ю. Ю. Павлович – відомий і невідомий / Литовченко А. В. // Праці Центру пам'ятокознавства. Зб. наук. праць. – Вип. 31. – Київ: Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, 2017. – С. 170–176.

66. *Макаренко М.* Досліди на Остерщині. Євминка / Макаренко М. // КЗ за 1925 р. – Київ, 1926. – С. 61–64.

67. *Мельник Е.* Раскопки курганов в Харьковской губернии 1900–1901 гг. / Мельник Е. // Труды XII Археологического съезда в Харькове. В 2 т. – Москва: Тов-во тип. А. И. Мамонтова, 1905. – Т. 1. – С. 673–743.

68. *Мовша Т. Г. М. Я. Рудинский* – исследователь археологии Среднего Поднестровья [Хмельниц. обл.] / Мовша Т. Г. // Обл. науч.-практич. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тезисы докл. и сообщ. 26–28.III.1987. – Полтава, 1987. – С. 32–33.

69. *Неприна В. И.* Неолитические памятники Левобережной Украины, их культурно-хронологическое определение / Неприна В. И. // Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А. Памятники каменного века Левобережной Украины (хронология и периодизация) / Ин-т археологии АН УССР. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 143–213.

70. *Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А.* Памятники каменного века Левобережной Украины: хронология и периодизация / Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А.; Ин-т археологии АН УССР. – Київ: Наук. думка, 1986. – 225 с.

71. *Нужний Д. Ю.* Верхній палеоліт Західної і Північної України (техніко-типологічна варіабельність та періодизація) / Нужний Д. Ю.; Ін-т археології НАН України. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. – 478 с.

72. *Нужний Д. Ю.* Верхньопалеолітичні пам'ятки типу Межиріч та їх місце серед епігравецьких комплексів Середнього Дніпра / Нужний Д. Ю.; Ін-т археології НАН України // Кам'яна доба України. – Київ: Шлях, 2002. – С. 57–81.

73. *Отрощенко В. В., Корпусова В. М.* Свастика в знакових системах доби міді-бронзи України / Отрощенко В. В., Корпусова В. М.; Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія” // Магістеріум. – Вип. 11. Археологічні студії. – Київ: Видавнич. дім “КМ академія”, 2003. – С. 13–18.

74. *Пассек Т. С.* Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья / Пассек Т. С.; Отв. ред. ч.-к. АН СССР С. В. Киселев. – Москва: Изд-во АН СССР, 1961. – 203 с. (МАИ. № 84).

75. *Пассек Т. С.* Трипільське поселення Коломиїщина (розкопки 1934–1938 рр.) / Пассек Т. С. // Трипільська культура / Ред. кол.: М. І. Ячменьов (відп. ред.), Т. С. Пассек, Л. М. Славін / АН УРСР, Ін-т археології. – Т. 1. – Київ: Друкарня-літографія АН УРСР, 1940. – С. 9–42.

76. *Петраускас О. В.* Могильник поселення черняхівської культури біля с. Дідівщина (за матеріалами розкопок Валерії Козловської) / Петраускас О. В. // Археология. – 2001. – № 2. – С. 111–121.

77. *Радієвська Т.* Кабінет антропології ім. Хведора Вовка: науково-практична діяльність та колекції пам'яток кам'яної доби в зібранні НМІУ / Радієвська Т. // Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття / Темат. зб. наук. праць. – Київ: ТОВ “ІІІ, Лтд”, 2004. – С. 131–141.

78. Радієвська Т. М. Археологія у науковому доробку Хведора Вовка, матеріали його досліджень у зібранні Національного музею історії України / Радієвська Т. М. // Археологія і давня історія України. – Вип. 9. Історія археології: дослідники та наукові центри. – Київ: Ін-т археології НАН України, 2012. – С. 213–219.

79. Радієвська Т. М. Палеолітичні дослідження В. В. Хвойки та їх значення для становлення вітчизняного палеолітознавства / Радієвська Т. М. // Ржищівський археодром: дослідження, конференції та експериментальні студії 2002–2004 років. – № 2. – Київ: СПД Пугачов, 2004. – С. 46–49.

80. Радієвська Т. М. Поселення доби міді – раннього заліза поблизу сс. Плисків та Чернявка / Радієвська Т. М. // Археологія. – 1989. – № 4. – С. 82–91.

81. Радієвська Т. М. Озаринці / Радієвська Т. М. // Енциклопедія трипільської цивілізації. – Т. II. – Київ, 2004. – С. 381–383.

82. Радієвська Т., Біленко М. Перший археологічний досвід В. В. Хвойки / Радієвська Т., Біленко М. // Науково-дослідницька та просвітницька діяльність Вікентія Хвойки. До 160-річчя з дня народження. Мат-ли наук.-практич. конф. Київ. обл. археол. музею. – Трипілля, 2010. – С. 97–122.

83. Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до-і ранньої історії в Києві у 1943–1945 рр. / Радієвська Т., Себта Т., Сорокіна С. // Археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 20/21. – Т. 24/25 – Київ, 2018 (у друці).

84. Радомський І. С., Якубенко О. О. Кам'яний інвентар поселення Озаринці / Радомський І. С., Якубенко О. О. // Археологія. – 2016. – № 1. – С. 97–103.

85. Рассмакін Ю. Я., Якубенко О. О., Сорокіна С. А. Скельна стоянка доби енеоліту “Кічкас IX–II” (Середній Стіг II): сучасний стан вивчення колекції (до 80-річчя дослідження пам'ятки) / Рассмакін Ю. Я., Якубенко О. О., Сорокіна С. А. // Археологічні пам'ятки Хортиці та їх музеєфікація / уклад., відп. та наук. ред. Н. О. Гаврилюк; НАН України, Ін-т археології, Нац. заповідник “Хортиця”. – Вип. 1. – Запоріжжя: Дике Поле, 2006. – С. 43–89.

86. Романова О. Стародавній Єгипет в Києві: віддзеркалення на склі (колекція негативів на склі із зображеннями давньоєгипетських предметів в Інституті археології НАН України) / Романова О. // МДАПВ. – Вип. 21. Історія археології: архівна і музейна спадщина Центральної та Східної Європи. – Львів, 2017. – С. 182–197.

87. Рудинський М. Досліди в Журавці / Рудинський М. // Антропологія. – Вип. II. – Київ, 1929. – С. 140–151.

88. Рудинський М. Досліди на Кам'яниччині / Рудинський М. // КЗ за 1926 р. – Київ, 1927. – С. 123–143.

89. Рудинський М. Журавка (справоздання за розкопани р. 1929) / Рудинський М. // Антропологія. – Вип. III. – Київ, 1930. – С. 98–122.

90. Рудинський М. Знахідки в околицях Трахтемирова / Рудинський М. // КЗ за 1925 р. – Київ, 1926. – С. 100–102.

91. Рудинський М. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки / Рудинський М. // Антропологія. – Вип. III. – Київ, 1930. – С. 223–259.

92. Рудинський М. Пушкарівський палеолітичний постій і його місце в українському палеоліті / Рудинський М. // Археологія. – Т. 1. – Київ, 1947. – С. 7–22.

93. Рудинський М. Смячка / Рудинський М. // КЗ за 1925 р. – Київ, 1926. – С. 118–122.

94. Рудинський М. Я. 3 матеріалів до вивчення передісторії Поділля / Рудинський М. // Антропологія. – Вип. II. – Київ, 1929. – С. 152–191.

95. Рудинський М. Я. Мар'янівська стація: (3 матеріалів експедиції понад Сеймом) / Рудинський М. // Антропологія. – Вип. III. – Київ, 1930. – С. 179–190.

96. Рудинський М. Я. Передісторичні розшуки на Північно-Східній Чернігівщині / Рудинський М. // КЗ за 1925 рік. – Київ, 1926. – С. 13–32.

97. Самойловский И. М. Корчеватовский могильник / Самойловский И. М. // Памятники зарубинецкой культуры / под ред. П. Н. Третьякова. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 61–93 (МИА. № 70).

98. Самойловський І. Корчуватський могильник / Самойловський І. М. // Археологія. – 1947. – Вип. I. – С. 101–109.

99. Себта Т. Києво-Печерська Лавра на початку Німецько-радянської війни та під час нацистської окупації (1941–1943) / Себта Т. // Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. – С. 13–92.

100. Себта Т. Українські культурні цінності в Німеччині: фотозбірка Національного заповідника “Софія Київська” / Себта Т. // Софійський часопис. – Вип. 1. – Харків, 2017. – С. 362–373.

101. *Себта Т.* Українські культурні цінності, втрачені під час Другої світової війни і віднайдені у Німеччині: актуальний стан, перспективи виявлення і повернення / Себта Т. // Повернення культурних цінностей в Україну – державна справа: Мат. наук. конф. 1 липня 2016 р. / Нац. музей історії України; Нац. академія мистецтв України. – Київ, 2017. – С. 25–33.
102. *Себта Т. М.* Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Себта Т.; НАН України. Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2000. – 225 с.
103. *Себта Т. М.* Мюнхенська систематична Картотека власності мистецьких об'єктів (1945–1952): перспективи дослідження повоєнної реституції українських культурних цінностей / Себта Т. М. // Загартована історією. Ювілей. збірник на пошану проф. Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження: Зб. наук. праць / Упоряд. В. Піскун. – Київ: Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2013. – С. 221–236.
104. *Сердюкова І. Л., Якубенко О. О.* Катакомбна кераміка пам'ятки Дурна Скеля / Сердюкова І. Л., Якубенко О. О. // Археологічні дослідження на Україні 1993 року. – Київ: АН УРСР, Ін-т археології, 1997. – С. 122–124.
105. *Сердюкова І. Л., Якубенко О. О.* Кераміка доби середньої бронзи о-ва Виноградний / Сердюкова І. Л., Якубенко О. О. // Археологічні дослідження на Україні 1992 року. Наук.-інформац. збірник. – Київ: Ін-т археології НАН України, Запоріж. Держ. ун-т, 1993. – С. 125–126.
106. *Скрипник Г.* Сторінки з життя та художньо-етнографічної творчості Юрія Павловича / Скрипник Г. / [Електронний ресурс]: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=147&Itemid=99999999&limit=1&limitstart=5 (дата звернення 01.03.2018 р.) – Назва з екрану.
107. *Смолічев П. І.* Археологічні розкопки на терені Дніпрельстану в с. Кічкас Запорізької округи у вересні-жовтні року 1927 / Смолічев П. І. // Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей: Збірник / За гол. ред. проф. Д. І. Яворницького. – Т. 1. – Дніпропетровськ: Друк. ім. 25-р. ВКП Поліграфтресту, 1927. – С. 161–234.
108. *Сорокіна С., Завальна О.* Німецький археолог доктор Пауль Грімм і створення у Києві Музею до- і ранньої історії у 1942 р. / Сорокіна С., Завальна О. // Наукові записки. Зб. пр. молодих вчених та аспірантів / НАН України. Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2014. – Т. 28. – С. 440–464.
109. *Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т.* Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ) / Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. // Археологія & Фортифікація України: Зб. мат-в V Міжнарод. наук.-практ. конф., приуроченої до 125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського держ. історич. музею-заповідника / Редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2015. – С. 288–295.
110. *Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О.* Музей до- і ранньої історії у Києві (1942–1943): структура та персональний склад / Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О. // Науковий вісник Національного музею історії України: Зб. наук. пр. У 2 ч. / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Вип. I. – Ч. 1. – Київ: Нац. музей історії України, 2016. – С. 210–229.
111. *Сорокіна С. А., Радієвська Т. М., Завальна О. М.* Фотофіксація музейних предметів доби первісності археологічного відділу Історичного музею в Києві / Сорокіна С. А., Радієвська Т. М., Завальна О. М. // Праці Центру пам'яткознавства. Зб. наук. праць. – Вип. 30. – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. – С. 121–136.
112. *Станиціна Г.* “Скарби на склі”: колекція фотонегативів з фондів Наукового архіву Інституту археології НАН України / Станиціна Г. // МДАПВ. – Вип. 21. Історія археології: архівна і музейна спадщина Центральної та Східної Європи. – Львів, 2017. – С. 198–213.
113. *Станиціна Г. О.* З історії Наукового архіву Інституту археології НАН України / Станиціна Г. // Археологія і давня історія України. – Вип. 9. Історія археології: дослідники та наукові центри. – Київ: Ін-т археології НАН України, 2012. – С. 268–276.
114. *Станиціна Г. О.* Петро Іванович Смоличев / Станиціна Г. // Археологія. – № 2. – 1992. – С. 101–111.
115. *Строкова Л. В.* Велика Вітчизняна війна та музейні втрати в Україні. (“Краківський слід” археологічних колекцій Національного музею історії України та перспективи повернення) / Строкова Л. В. // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. Мат-ли II Міжнарод. наук.-практ. конф., Київ, 17–18 травня 2005 р. – Ч. 2. – Київ, 2005. – С. 23–46.
116. *Строкова Л. В.* Краківський слід археологічної колекції НМІУ та перспективи повернення // Повернення культурних цінностей в Україну – державна справа: Мат. наук. конф. 1 липня 2016 р. / Строкова Л. В.; Нац. музей

історії України, Нац. академія мистецтв України. – Київ, 2017. – С. 80–85.

117. *Строкова Л. В.* Славянские древности Днепропетровского Надпорожья в материалах Днепрогэсовской экспедиции 1927–1932 гг. / Строкова Л. В. // Древности степного Поднепровья III–I тыс. до н. э. Сб. статей. – Днепропетровск: Днепропетров. гос. ун-т, 1983. – С. 28–32.

118. *Телегін Д. Я.* Мезолітичні пам'ятки України / Телегін Д. Я.; Ін-т археології АН УРСР. – Київ: Наукова думка, 1982. – 253 с.

119. *Тарасенко М. О.* Кришка давньоєгипетського саркофага КПЛ–Арх–829 із зібрання національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника: попередній огляд / Тарасенко М. О. // Могилянські читання–2017. Мат-ли XXII Міжнарод. наук. конф., Київ, 7–8 грудня 2017 р. – Київ: НКПІКЗ, 2018. – С. 124–129.

120. *Тарасенко Н. А.* По следам забытого археологического открытия: древности из тайника Баб эль-Гусус в Одессе (1894–1895 гг.) / Тарасенко Н. А. // *Aegyptiaca Rossica*. Сб. статей / Под ред. М. А. Чегодаева, Н. В. Лаврентьевой. – Вып. 6. – Москва: Ун-т Дмитрия Пожарского, 2018. – С. 311–394.

121. *Тураев Б.* Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях / Тураев Б. // Записки Восточного отделения Императорского русского археологического общества / Под ред. барона В. Р. Розена. – Т. XII. – Вып. II и III. – Санкт-Петербург: Тип. Акад. наук, 1899. – С. 191–217.

122. Указатель Церковно-Археологического музея при Киевской духовной академии / Сост. Н. И. Петров. – 2-е изд., исправ. и доп. – Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1897. – С. 292.

123. *Франко О. О.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч / Франко О. О. – Київ: Вид-во Європейського університету, 2000. – 378 с.

124. *Хвойка В. В.* Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам): с приложением описания раскопок в ус. М. М. Петровского в г. Киеве и с. Белгородке Киевского у. / Хвойка В. В. – Киев: Тип. Тов-ва Е. А. Синкевич, 1913. – 103 с.

125. *Хвойка В. В.* Каменный век среднего Приднепровья // Труды XI археологического съезда в Киеве. В 2 т. / под ред. Слуцкого С. С. – Т. 1. – Москва: Тип. Э. Лисснера, 1901. – С. 730–812.

126. *Хвойка В. В.* Поля погребений в Среднем Приднепровье (раскопки В. В. Хвойки в 1899–1900 годах) // Записки Императорского русского археологического общества: новая серия. – Т. XII, вып 1–2. – Санкт-Петербург, 1901. – С. 172–190.

127. Центральний історичний музей ім. Т. Шевченка в м. Києві: Короткий довідник / Народ. комісаріат освіти УРСР; Центр. історич. музей ім. Т. Г. Шевченка в м. Києві. – Київ, 1941. – 53 с.

128. *Шовкопляс Г. М.* Колекції матеріалів з археологічних досліджень М. Я. Рудинського в Державному історичному музеї УРСР / Шовкопляс Г. М.; Держ. історич. музей УРСР // Актуальні проблеми фондової роботи музеїв. Зб. наук. праць. – Київ, 1988. – С. 32–38.

129. *Шовкопляс И. Г.* Киевский государственный исторический музей (обзор археологических материалов) / Шовкопляс И. Г. // КСИА УССР. – Вып. 1.– Киев, 1952. – С. 103–107.

130. *Шовкопляс И. Г.* Мезинская стоянка: к истории среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху / Шовкопляс И. Г. – Київ: Наук. думка, 1965. – 326 с.

131. *Якубенко Е. А.* Материалы поселения эпохи меди-бронзы Дурна Скеля в собрании ГИМ УССР / Якубенко Е. А. // Древности Среднего Поднепровья (III–I тыс. до н. э.). Сб. статей. – Днепропетровск: Днепропетров. гос. ун-т, 1982. – С. 19–28.

132. *Якубенко О. О.* Колекції із розкопок В. В. Хвойки на трипільських поселеннях у Національному музеї історії України / Якубенко О. О. // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. У 2 ч. / НАН України, Ін-т археології; МОН України; Держ. фонд фундам. дослідж. – Київ: Академперіодика, 2006. – Ч. 2. Матеріали і дослідження. – С. 45–70.

133. *Якубенко О. О.* Колекція В. В. Хвойки / Якубенко О. О. // Енциклопедія трипільської цивілізації. – Т. 2 [Енциклопедичний словник]. – Київ: Укрполіграфмедіа, 2004. – С. 230–231.

134. *Якубський О.* Дюнна стація біля с. Койлова, Переяславського повіту / Якубський О. // КЗ за 1925 р. – Київ, 1926. – С. 95.

135. *Яненко А.* Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали / Яненко А.; Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, Ін-т археології НА України [авт.-упоряд. А. Яненко; наук. ред. Л. Михайлина]. – Київ: НКПІКЗ, 2017. – 288 с.

136. *Яненко А.* Історія музейної археології УСРР (1919–1934) / Яненко А.; Ін-т археології НАН України; Нац. Києво-Печер. іст.-культур. заповідник. – Київ: НКПІКЗ, 2016. – 368 с.

137. VArch / B-323 / 727.

138. BArch / B-323 / 729.
139. BArch / NS-8 / 268.
140. *Androshchuk F.* The "Ljudota Sword?" (An Episode of Contacts Between Britain and Scandinavia in the Late Viking Age) / *Androshchuk F.* // *Ruthenica: альманах / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень з історії Київської Русі.* – Т. 2. – Київ, 2003. – С. 15–25.
141. *Berlev O., Hodjash S.* Catalogue of the monuments of ancient Egypt: from the museums of Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States / *Berlev O., Hodjash S.* – Fribourg: University Press; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998. – P. 32 (No. 42). – 330 p., 208 ill.
142. *Eichwede W.* Die Kunst der Stunde. Restitution zwischen Expertise und Diplomatie: Aus dem Maschinenraum der deutsch-russischen Kulturbeziehungen / *Eichwede W.* // *Osteuropa.* – 3–4 / 2017. – S. 181–199.
143. *Freitag G., Grenzer A.* Der nationalsozialistische Kunstraub in der Sowjetunion / *Freitag G., Grenzer A.* // "Betr.: Sicherstellung": NS-Kunstraub in der Sowjetunion / Hrsg. W. Eichwede, U. Hartung. – Bremen: Edition Temmen, 1998. – S. 20–66.
144. *Grimm P.* Nordische Funde der Jungsteinzeit aus der Ukraine / *Grimm P.* // *Germanen Erbe. Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte.* – Heft 9 / 10. – September / Oktober 1942. – S. 141–148.
145. *Hartung U.* Der Weg zurück: Russische Akten bestätigen die Rückführung eigener Kulturgüter aus Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg: Probleme ihrer Erfassung / *Hartung U.* // "Betr.: Sicherstellung": NS-Kunstraub in der Sowjetunion. – Bremen, 1998. – S. 209–223.
146. *Hermann N.* Zeugen der Wikinger zu Kiew / *Hermann N.* // *Germanen Erbe: Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte.* – Heft 3 / 4. – 1943. – S. 34–46.
147. *Lauterbach I.* Der Central Collecting Point in München. Kunstschutz, Restitution, Neubeginn / *Lauterbach I.* – Berlin; München: Deutscher Kunstverlag GmbH, 2015. – 256 s.
148. *Parczewski M.* Metalowe zabytki naddnieprzańskie z VI–VIII w. w zbiorach krakowskiego Muzeum Archeologicznego / *Parczewski M.* // *Arhaeoslavica.* – Kraków, 1991. – S. 115–128.
149. *Romanova O.* Lost collection of Egyptian objects from the Kyiv Museum of Arts, Industries and Sciences: Some documents for its history / *Romanova O.* / [Електронний ресурс]: Problems of the history of Ukraine: facts, views, researches, 2017. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/ejournal/EJ0000012> (дата звернення 10.04.2018) – Назва з екрану.
150. *Seitz H. R.* Das Fürstliche Renaissanceschloß zu Höchstädt a. d. Donau – seine Baugeschichte und seine (ost) europäische Bezüge / *Seitz H. R.* – Weissenhorn: Anton H. Konrad Verlag, 2009. – 312 s.
151. *Stampfuß R.* Germanen in der Ukraine / *Stampfuß R.* // *Germanen Erbe: Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte.* – Heft 9 / 10. – 1942. – S. 130–140.
152. *Tarasenko M.* Egyptian Mummies in the Ukrainian Museums / *Tarasenko M.* (у друці).

REFERENCES

1. HARF. – F. R-7 021. – Op. 116. – D. 282.
2. NA IA NANU. – F. 1. – Spr. 437v.
3. NA IA NANU. – F. 6. – Spr. 58.
4. NA IA NANU. – F. 12. – Spr. 204.
5. NA IA NANU – F. 18. – Spr. 12, 13a, 18a, 19, 20, 21–24, 35, 36, 46, 48; 51, 52; 56, 58, 60, 61, 66, 70, 71, 81, 82, 92, 108, 124–126, 132–138, 148, 149.
6. NA IA NANU. – F. A. Lev. – Spr. 3, 10.
7. NA IA NANU. – F. VUAK. – Spr. 116/30;
8. NA IA NANU. – F. "Dilovodstvo". – Op. 1. – Spr. 11.
9. NA NMIU. – F. 1 260. – Op. 1. – Spr. 28a.
10. NA NMIU. – F. 1 260. – Op. 1-l. – Spr. 4.
11. TsDAVO Ukrainy. – F. 166 – Op. 11. – Spr. 505.
12. TsDAVO Ukrainy. – F. 3 206. – Op. 5. – Spr. 7.
13. TsDAVO Ukrainy. – F. 3 676. – Op. 1 – Spr. 225.
14. TsDAVO Ukrainy. – F. 3 676 – Op. 3. – Spr. 45.
15. TsDAHO Ukrainy. – F. 263. – Op. 1. – Spr. 36 371-FP.
16. *Androshchuk F., Zotsenko V.* Skandinavskye drevnosti Yuzhnoi Rusy. – Paris (Paryzh): ACHCByz, 2012. – 367 s
17. *Armashevskiy P. Ya., Antonovych V. B.* Publychnye lektsyy po heolohyy y ystoryy Kyeva, chytannya P. Ya. Armashevskym y Vl. B. Antonovychem v Ystorycheskom Obshchestve Nestora letopystsa v marte 1896 hoda. –

K.: Typ. K. N. Mylevskoho, 1897. – S. 21–23.

18. Arkheolohyia Ukrainskoi SSR v 3-kh tomakh / Instytut arkheolohii AN URSSR. – K.: Naukova dumka, 1985. – T. 1. Pervobytnaia arkheolohyia. – 564 s.

19. *Belenko M. M., Radiievskia T. M.* Paleolitychni doslidzhennia V. V. Khvoiky // Vikentii Viacheslavovykh Khvoika ta yoho vnesok u doslidzhennia davnoi istorii Ukrainy. Temat. zb. nauk. prats (do 160-richchia vid dnia narodzhennia) / Ministerstvo kultury i turyzmu Ukrainy, Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. – K.: Taki spravy, 2010. – S. 30–43.

20. *Bobrynskyi A. A.* Kurhany y sluchainye nakhodky blyz m. Smela. – T. I–III. – SPb., 1887–1901.

21. *Bondar N. N.* Poselenyia Sredneho Podneprovia epokhy rannei bronzy – K.: Vyshcha shkola, 1974. – S. 92–95.

22. *Boryskovskiy P. Y.* Paleolyt Ukrainy. Ystoryko-arkheolohycheskye ocherky // Materyaly y yssledovanyia po arkheolohyy SSSR. – M.: Akademyia nauk SSSR, 1953. – № 40. – M., 1953. – 464 s.

23. *Videiko M. Yu.* Mistsia arkheolohichnykh rozkopok V. V. Khvoiky na trypilskykh poselenniakh // Doslidzhennia trypilskoï tsyvilizatsii u naukovii spadshchyni arkheoloha Vikentii Khvoiky / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Derzh. fond fundam. doslidzh., NAN Ukrainy. In-t arkheolohii. – K.: Akademperiodyka, 2006. – Ch. II. Materialy i doslidzhennia. – S. 28–38.

24. *Vovk Khv.* Znakhidky u mohylakh mizh Veremiem i Stretivkoïu i bilia Trypillia // Materialy do ukrainsko-ruskoï etnolohii etnolohii / NTSh u Lvovi, Etnohr. komis.; za red. Khv. Vovka. – Lviv: Druk. NTSh, 1900. – T. III. – S. 1–11.

25. *Vovk Khv.* Peredistorychni znakhidky na Kyrylivskii ulytsi u Kyivi // Materialy do ukrainsko-ruskoï etnolohii. – T. I. – Lviv, 1899. – S. 1–32.

26. *Vovk Khv.* Paleolitychni znakhidky na Kyrylivskii ulytsi v Kyivi (dodatok do poperednoi statti) / Materialy do ukrainsko-ruskoï etnolohii. – T. I. – Lviv, 1899. – S. 211–219.

27. *Hrushevskiy M. S.* Tekhnika i umilist paleolitychnoi doby v nakhidkakh Mizynskoho selyshcha // Chernihiv i Pivnichne Livoberezhzhia: ohliady, rozvidky, materialy. Okr. vidbytok z: Zapysky Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyivi. T. XXIII / pid red. akad. Mykhaila Hrushevskoho. – [Kharkiv], 1928. – S. 17–35.

28. *Dobrovolskyi A. V.* Materialy do arkheolohichnoi karty Dniprovskoho Nadporizhzhia v mezhakh Zaporizkoï oblasti // Arkheolohiia. – 1952. – T. VII. – S. 75–88.

29. *Dobrovolskyi A.* Zvit za arkheolohichni doslidy na terytorii Dniprelstanu r. 1927 (okolytsi s. Kichkas Zaporizkoï okruhy) // Dnipropetrovskiy kraievyi istoryko-arkheolohichni muzei: Zbirnyk. – T. 1. – Dnipropetrovsk: Druk. im. 25-r. VKP Polihraftrestu, 1929. – S. 61–160.

30. *Zalyzniak L. L.* Kulturno-khronolohycheskaia peryodyzatsyia mezolyta Novhorod-Severskoho Polesia // Nepryna V. Y., Zalyzniak L. L., Krotova A. A. Pamiatnyky kamennoho veka Levoberezhnoi Ukrainy. – K., 1986. – S. 74–142.

31. *Zalizniak L. L.* Mezolit zakhodu Skhidnoi Yevropy // Kamiana doba Ukrainy. – Vyp. 12. – 2009. – 273 s.

32. *Zalizniak L. L.* Peredistoriia Ukrainy X–V tys. do n. e. – K.: Biblioteka ukrainsia, 1998. – 306 s.

33. *Zalizniak L. L.* Finalnyi paleolit pivnichnoho zakhodu Skhidnoi Yevropy (kulturnyi podil i periodyzatsiia). – K.: Natsionalnyi universytet Kyievo-Mohylianska akademiia, 1999. – 283 s.

34. *Zalizniak L. L., Karavaiko D. V., Maiarchak S. P.* Arkheolohichna ekspedytsiia NaUKMA 2002 roku. Doslidzhennia horodyshcha PISOCHNYI Riv na Desni // Mahisterium. – Vyp. 11. Arkheolohichni studii. – 2003. – S. 5–13;

35. Istoriiia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (1941–1945). – Ch. 1: Dok. i materialy. – K., 2007. – 808 s.

36. *Karher M. K.* Drevnyi Kyev. Ocherky po ystoryy materyalnoi kultury drevnerusskoho horoda. – T. 1. – M.-L., Yzdatelstvo Akademyy nauk SSSR, 1958. – 686 s.

37. Datenbank zum “Central Collecting Point München” [Картотека власності мистецьких об’єктів] / [Electronic resource]: Deutsches Historisches Museum. – Mode of access: www.dhm.de/datenbank/ccp (viewed on 17.04.2018). – Title from the screen.

38. Katalog vystavky XI Arkheolohycheskoho S’yezda v Kyeve (v zdannyi Unyversyteta sv. Vladymyra) – K.: Typolytohrafiya tovaryshchestva Y. N. Kushnerev y K^o, 1899.

39. *Kashevarova N. H.* Diialnist Operatyvnoho shtabu Rozenberga z vyvchennia natsystamy “skhidnoho prostoru” (1940–1945). – Ch. I: Dzhereloznavche doslidzhennia. – K.: In-t istorii Ukrainy, 2014. – 552 s; Ch. II: Dokumenty. – K.: In-t istorii Ukrainy, 2014. – 992 s.

40. Kyevskiy khudozhestvenno-promyshlennyi y nauchnyi muzei ymeny Eho Velychestva Hosudaria Ymperatora Nykolaia Aleksandrovycha. Otdel arkheolohyy. Kratyky ukazatel predmetov. – K., 1905. – 64 s.; K., 1906. – 60 s.; K., 1908. – 62 s.; K., 1910. – 60 s.; K., 1911. – 58 s.; K., 1913. – 58 s.

41. Kyievo-Pecherska Lavra u chasy Druhoi svitovoi viiny. Doslidzhennia. Dokumenty / Uporiad. T. M. Sebta, R. I. Kachan; Vidp. red. H. V. Boriak; Red. kol.: O. O. Mavrin, H. V. Papakin, S. V. Pyvovarov, V. M. Piskun. NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoï arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk; Kanadskiy instytut ukrainskykh studii Alberskoho universytetu. – K.: “Vydavets Oleh Filiuk”, 2016. – 1200 s.

42. Kyievo-Pecherskyi derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk: Fotoalbom / uklad. Yu. D. Kybalnyk, red.

N. S. Pavlovska. – K.: Mystetstvo, 1984. – 250 s.

43. *Kovaleva Y. F.* 80 let: zabvenye y blahodarnaia pamiat. K yubyleiu Dneprohesovskoi novostroechnoi ekspedytsyy // Muzeinyi visnyk. Naukovo-teoretychnyi shchorichnyk. – № 12. – Zaporizhzhia, 2012. – S. 196–207.

44. *Kovaleva Y. F.* Ocherky drevneishei ystorry plemen stepnoi Ukrainy (po materyalam Dneprohesovskoi ekspedytsyy NKProsa USSR). Uchebnoe posobyie. – Dnepropetrovsk, Dnepropetrovskyyi hosudarstvennyi unyversytet, 1980. – 72 s.

45. *Kovtaniuk N., Shovkopliias H.* Skarbnytsia istorychnoi pamiaty Ukrainy // Kyivska starovyna. – 1999. – № 4. – S. 62–80.

46. *Kozlovskva V.* Arkheolohichni doslidy na terytorii Dniprelstanu // KhrAM. – Ch. 1. – K., 1930. – S. 11–20.

47. *Kozlovskva V.* Neolitychni ta trypilski znakhidky na Chernihivshchyni // Chernihiv ta Pivnichne Livoberezhzhia. Ohliady, rozvidky, materialy / pid red. M. Hrushevskoho. – K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. – S. 42–61.

48. *Kozlovskva V. Ye.* Novishi arkheolohichni doslidy na terytorii Bilotserkivshchyny // KhrAM. – K., 1930. – Ch. 2. – S. 39–48.

49. *Kozlovskva V. Ye.* Providnyk po arkheolohichnomu viddilu Vseukrainskoho istorychnoho muzeiu im. T. Shevchenka u Kyivi / V. Ye. Kozlovskva; mal. Yu. Yu. Pavlovycha. – Kyiv: [b. v.], 1928. – 30 s.

50. *Kolesnikova V. A., Chernovol I. V., Yanenko A. S.* Muzei (Kabinet) Antropolohii ta etnolohii imeni prof. Khv. Vovka. – K., 2012. – 88 s.

51. *Koreniuk Yu. O.* Istoriia ansamblu mozaik ta fresok Mykhailivskoho Zolotoverkhoho soboru v Kyievi vid pershykh pysmovykh zghadok do periodu demontazhu // Sofiiski chytannia. Materialy V mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Dukhovnyi potentsial ta istorychnyi kontekst khrystyianskoho mystetstva” (Kyiv, 28–29 travnia 2009 r.). – Vyp. 5. – K., 2010. – S. 78–110.

52. *Koreniuk Yu., Kot S.* Mozaiky i fresky Mykhailivskoho Zolotoverkhoho soboru v Kyievi: suchasnyi stan mystetskoj spadshchyny // Pamiatky Ukrainy. – 2007. – № 1. – S. I–XXXVIII.

53. *Koreniuk Yu., Kot S., Sebta T.* Pryvlasnennia i restytutsiia: dokumenty pro vtraty mystetskoj spadshchyny Mykhailivskoho Zolotoverkhoho soboru // Pamiatky Ukrainy. – 1999. – № 1. – S. XXVI–XXVIII.

54. *Korshak K.* Z pratsi seminaru pry arkheolohichnomu viddili Vseukrainskoho istorychnoho muzeiu im. Shevchenka v Kyievi // KhrAM. – K., 1930. – Ch. I. – S. 57–66.

55. *Korshak K.* Paleolitychna statsiia v m. Iskorosti // KhrAM. – Ch. 2. – K., 1930. – S. 6–22.

56. *Kot S.* Druha svitova viina i dolia kulturnykh tsinnosti Ukrainy: peremishchennia i vtraty // Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI st. Istorychni narysy u dvokh knyhakh. – Kn. 2. – K.: Naukova dumka, 2011. – S. 231–276.

57. *Kot S.* Evakuatsiia ukrainskykh muzeiv 1941 roku: Zahubleni relikvii // Kyiv. – 1993. – № 6. – S. 152–155.

58. *Kot S., Koreniuk Yu.* Mykhailivski pamiatky v rosiiskykh muzeiakh // Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura (dali – PU). – 1999. – № 1. – S. 63–82.

59. *Kurinnyi P. P.* Doslidzhennia bilohrudivskoho mohylnyka // Korotke zvidomlennia VUAK za arkheolohichni doslidy 1925 r. – K., 1926. – S. 74–80.

60. *Kurinnyi P. P.* Istoriia arkheolohichnogo znannia pro Ukrainu / Vydannia 2-he, reprintsne. – Peredmova Suprunenka O. – Poltava: Tsentri okhorony ta doslidzhen pamiatok arkheolohii, 1994. – 140 s.

61. *Kurinnyi P. P.* Rozkopky bilohrudivskykh mohylopodobnykh horbiv // Korotke zvidomlennia VUAK za 1926 r. – K., 1927. – S. 79–83.

62. *Levytskyi I.* Pamiatky mehalitychnoi kultury na Volyni // Antropolohiia. – Vyp. II. – K., 1929. – S. 192–222.

63. *Levytskyi I. F.* Hintsivska paleolitychna stoiianka // Paleolit i neolit Ukrainy. – K., 1947. – S. 197–247.

64. *Levytskyi I. F.* Pro vik stoiianky, vidkrytoi V. Khvoikoii u Iskorosti // Arkheolohiia. – T. IV. – K., 1950. – S. 156–162.

65. *Lytovchenko A. V.* Khudozhnyk Yu. Yu. Pavlovych – vidomyi i nevidomyi // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva. Zb. nauk. prats. – Vyp. 31. – K.: Tsentri pamiatkoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy i UTOPIK, 2017. – S. 170–176.

66. *Makarenko M.* Doslidy na Ostershchyni. Yevmynka // Korotke zvidomlennia VUAK za 1925 r. – K., 1926. – S. 61–64.

67. *Melnyk E.* Raskopky kurhanov v Kharkovskoi hubernyy 1900–1901 // Trudy XII Arkheolohicheskoho siezda. – M., 1905. – T. 1. – S. 673–743.

68. *Movsha T. H. M. Ya.* Rudynskyy – yssledovatel arkheolohyy Sredneho Podnestrovia [Khmelnys. obl.] // Oblastnaia nauchno-praktycheskaia konferentsiia, posv. 100-letyiu so dnia rozhdennia M. Ya. Rudynskoho. – tezysy dokl. y soobshch. – 26–28.III.1987. – Poltava, 1987. – S. 32–33.

69. *Nepryna V. Y.* Neolitycheskye pamiatnyky Levoberezhnoi Ukrainy, ykh kulturno-khronolohicheskoe opredelenye // Nepryna V. Y., Zalyzniak L. L., Krotova A. A. Pamiatnyky kamennoho veka Levoberezhnoi Ukrainy (khronolohiia y peryodyzatsiia) / Instytut arkheolohii AN URSR. – K.: Naukova dumka, 1986. – K., 1986. – S. 143–213.

70. *Nepryna V. Y., Zalyzniak L. L., Krotova A. A.* Pamiatnyky kamennoho veka Levoberezhnoi Ukraine: khronolohiia y peryodyzatsiia. – K.: Naukova dumka, 1986. – 225 s.

71. *Nuzhnyi D. Yu.* Verkhni paleolit Zakhidnoi i Pivnichnoi Ukrainy (tekhniko-typologichna variabelnist ta periodyzatsiia). – K.: Vydavets Oleh Filiuk, 2015. – 478 s.
72. *Nuzhnyi D. Yu.* Verkhnopaleolitychni pamiatky typu Mezhyrich ta yikh mistse sered epihravetskykh kompleksiv Serednoho Dnipro // Kamiana doba Ukrainy. – K.: Shliakh, 2002. – S. 57–81.
73. *Otroshchenko V. V., Korpusova V. M.* Svastyka v znakovykh systemakh doby midi-bronzy Ukrainy // *Mahisterium*. – Vyp. 11. Arkheolohichni studii / Natsionalnyi universytet “Kyievo-Mohylianska akademiia”. – K.: Vydavnychi dim “KM akademiia”, 2003. – S. 13–18.
74. *Passek T. S.* Rannezemledelcheskye (trypolskye) plemena Podnestrovia / *Otv. red. ch.-k. AN SSSR S. V. Kyselev*. – MYA. – № 84. – M.: Yzd-vo AN SSSR, 1961. – 203 s.
75. *Passek T. S.* Trypilske poselennia Kolomyishchyna (rozkopky 1934–1938 rr.) // *Trypilska kultura / Red. kol.: M. I. Yachmenov (vidp. red.), T. S. Passek, L. M. Slavin. AN URSR. Instytut arkheolohii*. – T. 1. – K.: Drukarnia-litohrafiia Akademii Nauk URSR, 1940. – S. 9–42.
76. *Petrauskas O. V.* Mohylnyk poselennia cherniakhivskoi kultury bilia s. Didivshchyna (za materialamy rozkopok Valerii Kozlovskoi) // *Arkheolohiia*. – 2001. – № 2. – S. 111–121.
77. *Radiievskia T.* Kabinet antropolohii im. Khvedora Vovka: naukovo-praktychna diialnist ta kolektsii pamiatok kamianoi doby v zibranni NMIU // *Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy: postup u tretie tysiacholittia / Temat. zb. nauk. prats*. – K.: TOV “III, Ltd”, 2004. – S. 131–141.
78. *Radiievskia T. M.* Arkheolohiia u naukovomu dorobku Khvedora Vovka, materialy yoho doslidzhen u zibranni Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy // *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. – Vyp. 9. *Istoriia arkheolohii: doslidnyky ta naukovi tsentry*. – K., 2012. – S. 213–219.
79. *Radiievskia T. M.* Paleolitychni doslidzhennia V. V. Khvoiky ta yikh znachennia dlia stanovlennia vitchyznianoho paleolitoznavstva // *Rzhyshchivskiy arkheodrom: doslidzhennia, konferentsii ta eksperymentalni studii 2002–2004 rokiv*. – № 2. – K.: SPD Puhachov, 2004. – S. 46–49.
80. *Radiievskia T. M.* Poselennia doby midi – rannoho zaliza poblyzu ss. Plyskiv ta Cherniavka // *Arkheolohiia*. – 1989. – 4. – S. 82–91.
81. *Radiievskia T. M.* Ozaryntsi // *Entsyklopediia trypilskoi tsyvilizatsii*. – T. II. – Kyiv, 2004. – S. 381–383.
82. *Radiievskia T., Bilenko M.* Pershyi arkheolohichniy dosvid V. V. Khvoiky // *Naukovo-doslidnytska ta prosvitnytska diialnist Vikentii Khvoiky. Do 160-richchia z dnia narodzhennia. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii Kyivskoho oblasnoho arkheolohichnoho muzeiu*. – Trypillia, 2010. – S. 97–122.
83. *Radiievskia T., Sebta T., Sorokina S.* Dokumenty svidchat: vyvezennia na zakhid zbirk Kraiovoho muzeiu do-rannoi istorii v Kyievi u 1943–1945 rr. // *Arkheohrafichniy shchorichnyk*. – 2018 (u drutsi).
84. *Radomskiy I. S., Yakubenko O. O.* Kamiany inventar poselennia Ozaryntsi // *Arkheolohiia*. – 2016. – № 1. – S. 97–103.
85. *Rassamakin Yu. Ya, Yakubenko O. O., Sorokina S. A.* Skelna stoianka doby eneolitu “Kichkas IX–II” (Serednii Stih II): suchasnyi stan vyvchennia kolektsii (do 80-richchia doslidzhennia pamiatky) // *Arkheolohichni pamiatky Khortytsi ta yikh muzeiefikatsiia / uklad., vidp. ta nauk. red. N. O. Havryliuk; NAN Ukrainy, In-t arkheol., Nats. zapovidnyk “Khortytsia”*. – Vyp. 1. – Zaporizhzhia: Dyke Pole, 2006. – S. 43–89.
86. *Romanova O.* Starodavnii Yehypet v Kyievi: viddzerkalennia na skli (kolektsiia nehatyviv na skli iz zobrazhenniamy davnoiehypetskykh predmetiv v Instytuti arkheolohii NAN Ukrainy) // *MDAPV – Vyp. 21. Istoriia arkheolohii: arkhivna i muzeina spadshchyna Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy*. – Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2017. – S. 182–197.
87. *Rudynskiy M.* Doslidy v Zhuravtsi // *Antropolohiia*. – Vyp. II. – K., 1929. – S. 140–151.
88. *Rudynskiy M.* Doslidy na Kamianechchyni // *KZ za 1926 r.* – K., 1927. – S. 123–143.
89. *Rudynskiy M.* Zhuravka (spravozdannia za rozkopyny r. 1929) // *Antropolohiia*. – Vyp. III. – 1929. – K., 1930. – S. 98–122.
90. *Rudynskiy M.* Znakhidky v okolytsiakh Trakhtemyrova // *KZ za 1925 r.* – K., 1926. – S. 100–102.
91. *Rudynskiy M.* Popovhorodskiy vyjav kultury malovanoi keramiky // *Antropolohiia*. – Vyp. III. – K., 1930. – S. 223–259.
92. *Rudynskiy M.* Pushkarivskiy paleolitychniy postii i yoho mistse v ukrainskomu paleoliti // *Arkheolohiia*. – T. 1. – K., 1947. – S. 7–22.
93. *Rudynskiy M.* Smiachka // *KZ za 1925 r.* – K., 1926. – S. 118–122.
94. *Rudynskiy M. Ya.* Z materialiv do vyvchennia peredistorii Podillia // *Antropolohiia*. – T. II. – K., 1929. – S. 152–191.
95. *Rudynskiy M. Ya.* Marianivska statsiia: (Z materialiv ekspedytsii ponad Seimom) // *Antropolohiia*. – K., 1930. – Vyp. 3. – S. 179–190.
96. *Rudynskiy M. Ya.* Peredistorychni rozshuky na Pivnichno-Skhidnii Chernihivshchyni // *KZ za 1925 rik*. – K., 1926. – S. 13–32.

97. *Samoilovskiy Y. M.* Korchevatovskiy mohyl'nyk // MYA. – 1959. – № 70. – S. 61–93.
98. *Samoilovskiy I.* Korchuvatskiy mohyl'nyk // Arkheolohiia. – 1947. – Vyp. I. – S. 101–109.
99. *Sebta T.* Kyievo-Pecherska Lavra na pochatku Nimetsko-radianskoi viiny ta pid chas natsystskoi okupatsii (1941–1943) // Kyievo-Pecherska Lavra u chasy Druhoi svitovoi viiny. Doslidzhennia. Dokumenty / Uporiad. T. M. Sebta, R. I. Kachan. – K., 2016. – S. 13–92.
100. *Sebta T.* Ukrainski kulturni tsinnosti v Nimechchyni: fotozbirka Natsionalnogo zapovidnyka "Sofia Kyivska" // Sofiiskiy chasopys. – Vyp. 1. – Kharkiv, 2017. – S. 362–373.
101. *Sebta T.* Ukrainski kulturni tsinnosti, vtracheni pid chas Druhoi svitovoi viiny i vidnaideni u Nimechchyni: aktualnyi stan, perspektyvy vyjavlennia i povernennia // Povernennia kulturnykh tsinnosti v Ukrainu – derzhavna sprava: Materialy naukovoï konferentsii 1 lypnia 2016 r. – K., 2017. – S. 25–33.
102. *Sebta T. M.* Arkhivni dzherela pro ukraïnski kulturni tsinnosti, vyvezeni natsystamy v roky II svitovoi viiny: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.06 / NAN Ukrainy. In-t ukr. arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. – K., 2000. – 225 s.
103. *Sebta T. M.* Miunkhenska systematychna Kartoteka vlasnosti mystetskykh ob'ektiv (1945–1952): perspektyvy doslidzhennia povoiennoi restytutsii ukraïnskykh kulturnykh tsinnosti // Zahartovana istoriieiu. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu profesora Nadii Ivanivny Myronets z nahody 80-littia vid dnia narodzhennia: Zb. nauk. Prats / Uporiad. V. Piskun. – K., 2013. – S. 221–236.
104. *Serdiukova I. L., Yakubenko O. O.* Katakombna keramika pamiatky Durna Skelia // Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini 1993 roku. – K., 1997. – S. 122–124.
105. *Serdiukova I. L., Yakubenko O. O.* Keramika doby serednoi bronzy o-va Vynohradnyi // Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini 1992 roku. Naukovo-informatsiinyi zbirnyk. – K.: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy, Zaporizkiy derzhavnyi universytet, 1993. – S. 125–126.
106. *Skrypnyk H.* Storinky z zhyttia ta khudozhno-etnohrafichnoi tvorchosti Yurii Pavlovycha // [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=147&Itemid=99999999&limit=1&limitstart=5 (data zvernennia 01.03.2018 r.) – Nazva z ekranu.
107. *Smolichev P. I.* Arkheolohichni rozkopky na tereni Dniprelstanu v s. Kichkas Zaporizkoi okruhy u veresni-zhovtni roku 1927 // Dnipropetrovskiy kraievyi istoryko-arkheolohichni muzei: Zbirnyk / Za hol. red. prof. D. I. Yavornytskoho. – Dnipropetrovsk: Druk. im. 25-r. VKP Polihraftrestu, 1927. – T. 1. – S. 161–234.
108. *Sorokina S., Zavalna O.* Nimetskiy arkheoloh doktor Paul Grimm i stvorennia u Kyievi Muzeiu do- i rannoi istorii u 1942 rotsi // Naukovi zapysky. Zb. pr. molodykh vchenykh ta aspirantiv / NAN Ukrainy. In-t ukr. arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. – K., 2014. – T. 28. – S. 440–464.
109. *Sorokina S., Zavalna O., Radiievskaya T.* Diialnist Muzeiu do- i rannoi istorii v Kyievi u 1942–1943 rr. (za materialamy NMIU) // Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy: Zb. materialiv V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, pryurochenoi 125-y richnytsi zasnuvannia Kamianets-Podil'skoho derzhavnogo istorychnoho muzeiu-zapovidnyka. – Kamianets-Podil'skiy, 2015. – S. 288–295.
110. *Sorokina S., Radiievskaya T., Zavalna O.* Muzei do- i rannoi istorii u Kyievi (1942–1943): struktura ta personalnyi sklad // Naukovi visnyk Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy: Zb. nauk. pr. – Vyp. I. – Ch. 1. – K., 2016. – S. 210–229.
111. *Sorokina S. A., Radiievskaya T. M., Zavalna O. M.* Fotofiksatsiia muzeinykh predmetiv doby pervisnosti arkheolohichnogo viddilu Istorychnoho muzeiu v Kyievi // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva. Zb. nauk. prats. – Vyp. 30. – K.: Tsentru pamiatkoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy i UTOPIK, 2016. – S. 121–136.
112. *Stanytsina H.* "Skarby na skli": koleksiia fotonehatyviv z fondiv Naukovoho arkhivu Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy // MDAPV. – Vyp. 21. Istoriiia arkheolohii: arkhivna i muzeina spadshchyna Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy. – Lviv: In-t ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2017. – S. 198–213.
113. *Stanitsyna H. O.* Z istorii Naukovoho arkhivu Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy // Arkheolohiia i davnia istoriiia Ukrainy: zb. nauk. pr. – Vyp. 9. Istoriiia arkheolohii: doslidnyky ta naukovi tsentry. – K., 2012. – S. 268–276.
114. *Stanitsyna H. O.* Petro Ivanovych Smolychev // Arkheolohiia. – № 2. – 1992. – S. 101–111.
115. *Strokova L. V.* Velyka Vitchyzniana viina ta muzeini vtraty v Ukraini. ("Krakivskiy slid" arkheolohichnykh koleksii Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy ta perspektyvy povernennia) // Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyiv, 17–18 travnia 2005 r. – Ch. 2. – K., 2005. – S. 23–46.
116. *Strokova L. V.* Krakivskiy slid arkheolohichnoi koleksii NMIU ta perspektyvy povernennia // Povernennia kulturnykh tsinnosti v Ukrainu – derzhavna sprava: Materialy naukovoï konferentsii 1 lypnia 2016 r. / Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy, Natsionalna akademiia mystetstv Ukrainy. – K., 2017. – S. 80–85.
117. *Strokova L. V.* Slavianskye drevnosti Dneprovskoho Nadporozh'ia v materyalakh Dneprohiesovskoi ekspedytsii 1927–1932 rr. // Drevnosti stepnogo Podneprov'ia III–I tys. do n. e. Sbornyk statei. – Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskiy hosudarstvennyi unyversytet, 1983. – S. 28–32.
118. *Telehin D. Ya.* Mezolitychni pamiatky Ukrainy / Instytut arkheolohii AN URSR. – K.: Naukova dumka, 1982. –

119. *Tarasenko M. O.* Kryshka davnoiehypetskoho sarkofaha KPL–Arkh–829 iz zibrannia natsionalnogo Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka: poperednii ohliad // Mohylianski chytannia – 2017. Materialy XXII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Kyiv, 7–8 hrudnia 2017 r. – K., 2018. – S. 124–129.
120. *Tarasenko N. A.* Po sledam zabytoho arkheolohycheskoho otkrytia: drevnosti yz tainyka Bab el-Husus v Odesse (1894–1895 hh.) // *Aegyptiaca Rossica*. Sb. Statei / Pod. red. M. A. Chehodaeva, N. V. Lavrentevoi. – Vyp. 6. – M.: Un-t Dmytry Pozharskoho, 2018. – S. 311–394.
121. *Telehin D. Ya.* Mezolitychni pamiatky Ukrainy. – K., 1982. – 253 s.
122. *Turaev B.* Opysanye ehypetskykh pamiatnykov v russkykh muzeiakh y sobranyiakh // *Zapysky Vostochnoho otdeleniya Ymperatorskoho russkoho arkheolohycheskoho obshchestva* / Pod red. barona V. R. Rozena. – T. XII. – Vyp. II y III. – SPb.: Typ. Akad. nauk, 1899. – S. 179–217.
123. *Ukazatel Tserkovno-Arkheolohycheskoho muzeia pry Kyevskoi dukhovnoi akademii* / Sost. N. Y. Petrov. – 2-e yzd. – K.: Typ. Ymp. unyversyteta sv. Vladymira, 1897. – S. 292.
124. *Franko O. O.* Fedir Vovk – vchenyi i hromadskiy diiach. – K.: Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu, 2000. – 378 s.
125. *Khvoika V. V.* Drevnye obyvateli Sredneho Prydneprovia y ykh kultura v doystorycheskyye vremena (po raskopkam): s prylozhenyem opysaniia raskopok v us. M. M. Petrovskaho v h. Kieve y s. Belhorodke Kievskaho u. – K.: Typ. T-va E. A. Synkevych, 1913. – 103 s.
126. *Khvoika V. V.* Kamennyi vek sredneho Prydneprovia // *Trude XI arkheolohycheskoho siezda* / pod red. Slutskoho S. S. – T. 1. – M.: Typohrafiya E. Lyssnera, 1901 – S. 730–812.
127. *Khvoika V. V.* Polia pohrebeniy v Srednem Prydneprove (raskopy V. V. Khvoiky v 1899–1900 hodakh) // *Zapysky Ymperatorskoho russkoho arkheolohycheskoho obshchestva: novaia seryia*. – T. XII, vyp 1–2. – SPb., 1901. – S. 172–190.
128. *Tsentralnyi istorychnyi muzei im. T. Shevchenka v m. Kyievi: Korotkyi dovidnyk*. – K., 1941. – 53 s.
129. *Shovkopliias H. M.* Kolektsii materialiv z arkheolohichnykh doslidzhen M. Ya. Rudynskoho v Derzhavnomu istorychnomu muzei URSSR // *Aktualni problemy fondovoi roboty muzeiv / Derzhavnyi istorychnyi muzei URSSR*. – K., 1968. – S. 32–38.
130. *Shovkopliias Y. H.* Kyevskiy hosudarstvennyi ystorycheskyy muzei (obzor arkheolohycheskykh materyalov). – KSYA. – Vyp. 1. – K., 1952. – S. 103–107.
131. *Shovkopliias Y. H.* Mezynskaia stoianka: kystoryy srednedneprovskoho basseina v pozdnepaleolytycheskuiu epokhu. – K.: Naukova dumka, 1965. – 326 s.
132. *Yakubenko E. A.* Materyaly poseleniya epokhy medy-bronzy Durna Skelia v sobrannyi HYM USSR // *Drevnosti Sredneho Podneprovia (III–I tys. do n. e.)*. Sbornyk statei. – Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskiy hosudarstvennyi unyversytet, 1982. – S. 19–28.
133. *Yakubenko O. O.* Kolektsii iz rozkopok V. V. Khvoiky na trypilskykh poselenniakh u Natsionalnomu muzei istorii Ukrainy // *Doslidzhennia trypilskoi tsyvilizatsii u naukovii spadshchyni arkheoloha Vikentiiia Khvoiky*. – K., 2006. – Ch. II. – S. 45–70.
134. *Yakubenko O. O.* Kolektsiia V. V. Khvoiky // *Entsyklopediia trypilskoi tsyvilizatsii*. V 2 t. / redkol.: L. M. Novokhatko (holova) [ta in.]; avt. kol.: Liashko S. M. (vidp. red.), Burdo N. B. (vidp. sek.), Videiko M. Yu. (hol. red.), kol. avtoriv; Ministerstvo kultury i mystetstv Ukrainy; Derzhavne pidpriemstvo Knyzhkova palata Ukrainy im. Ivana Fedorova; Natsionalna komisiia Ukrainy u spravakh YuNESKO; Korporatsiia “Industrialna spilka Donbasu”; ZAT “Petroimpeks”. – K.: TOV “Ukrpolihrafmedia”, 2004. – T. 2 [Entsyklopedychnyi slovnyk]. – S. 230–231.
135. *Yakubskiy O.* Diunna statsiia bilia s. Koilova, Pereiaslavskoho povitu // *KZ za 1925 r.* – K., 1926. – S. 95.
136. *Yanenko A.* Arkheolohichni muzei Vseukrainskoi akademii nauk: doslidzhennia i materialy / *Nats. Kyievo-Pecher. ist-kult. zapovidnyk, In-t arkheolohii Nats. akad. nauk Ukrainy* [avt.-uporiad. A. Yanenko; nauk. red. L. Mykhailyna]. – K.: NKPIKZ, 2017. – K., 2017. – 288 s.
137. *Yanenko A.* Istorii muzeinoi arkheolohii USRR (1919–1934) / *In-t arkheolohii NAN Ukrainy; Nats. Kyievo-Pecher. ist.-kultur. zapovidnyk*. – K.: NKPIKZ, 2016. – 368 s.

Список скорочень

ВАrch – Bundesarchiv, Федеральний архів Німеччини.

ВІМ – Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка (1924–1934, Київ)

ВММ – Всеукраїнське музейне містечко (Всеукраїнський музейний городок, 1926–1934, Київ)

ВУАК – Всеукраїнський археологічний комітет (1924–1933, Київ)

ВУАН – Всеукраїнська академія наук (1921–1936, Київ)

ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации (Москва)

ДІМ – Державний республіканський історичний музей (1935–1941, 1943–1944, Київ)

ЗРАО – Записки Императорского русского археологического общества. Нова серія (1886–1901, Санкт-Петербург)

ІА – Інституту археології (з 1938, Київ)

ІІМК – Інститут історії матеріальної культури ВУАН (1934–1938, Київ)

ІНО – Інститут народної освіти (1920–1933, Київ)

ЕТЦ – Енциклопедія трипільської цивілізації / / Авт. кол.: Бурдо Н. Б. (відп. секр.), Відейко М. Ю. (гол. ред.), Дергачов В. О., Дудкін В. П., Журавльов О. П., Індутний В. В., Квітницький М. В., Клочко В. І., Кочкін І. Т., Овчинников Е. В., Пашкевич Г. О., Петрунь В. Ф., Пічкур Є. В., Платонов С. М., Поліщук Л. Ю., Риндіна Н. В., Тарута С. О., Ткачук Т. М., Хорошилов Г. А., Цвек О. В., Шаповалов Г. І., Шиянова Г. В., Якубенко О. О.; Міністерство культури і мистецтв України; Державне підприємство Книжкова палата України ім. Івана Федорова; Національна комісія України у справах ЮНЕСКО; Корпорація “Індустріальна спілка Донбасу”; ЗАТ “Петроїмпекс”. У 2 т. – Т. 1. – Кн. 1. – К., 2004. – 703 с.; Т. 1. – Кн. 2. – К., 2004. – 320 с.; Т. 2. – К., 2004. – 656 с.

КА – Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка при ВУАН (1921–1934, Київ)

КДУ – Кам’яна доба України, журнал, у 2002 р. заснований Інститутом археології НАН України (Київ)

КЗ – Короткі звідомлення ВУАК, часопис, вийшли випуски за 1925 і 1926 рр. (видані у 1926 і 1927 рр.).

КМДРІ – Крайовий музей до- і ранньої історії (1942–1943, Київ)

КПЛ – Києво-Печерська лавра, на сьогодні – найбільший музейний комплекс в Україні “Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник”, що діє на території Києво-Печерської лаври, заснований у 1922 р. як Лаврський музей культів та побуту (ЛМКП); з 1926 р. – Всеукраїнське музейне містечко (ВММ).

КСИА – Краткие сообщения Института археологии, журнал, заснований у 1939 р. (Москва)

КХПНМ – Київський художньо-промисловий і науковий музей (1899–1924)

ЛМКП – Лаврський музей культів та побуту, у 1922 р. заснований на території монастирського комплексу Києво-Печерська лавра; у 1926–1934 рр. діяв як Всеукраїнське музейне містечко (ВММ).

МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, часопис Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (Львів).

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР, книжкова серія ІІМК / ІА АН СРСР (1941–1972, Москва, Ленінград)

МЦЗП – Мюнхенський центральний збірний пункт

НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України

НА НМІУ – Науковий архів Національного музею історії України

НДК – Надзвичайна державна комісія з встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам СРСР

НЗСК – Національний заповідник “Софія Київська”

НКПІКЗ – Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

НМІУ – Національний музей історії України (Київ)

ПУ – Пам’ятки України: історія та культура, часопис (з 1969, Київ)

ОАМ – Одеський археологічний музей

УВАН – Українська вільна академія наук (з 1945, Аугсбург, Мюнхен, Вінніпег, Нью-Йорк)

УВУ – Український вільний університет (з 1921, Відень, Прага, Мюнхен)

УСВ – Імператорський Університет Св. Володимира (Київ, 1833–1918)

ХрАМ – Хроніка археології та мистецтва, часопис Всеукраїнського археологічного комітету; вийшли друком числа 1–2 (1930) та 3 (1931).

ЦАМ КДА – Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії (1872–1919).

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Київ)

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об’єднань України (Київ)

ЦІМ – Центральний історичний музей ім. Т. Г. Шевченка (1934–1935, Київ)